

Mashairi ya diwani hii yametengwa katika matapo mbalimbali kudhihiri- sha dhamira na maudhui ya utunzi:

1. Tungo za Uzalendo: Ni mashairi yanayoonyesha na kuhimiza wajibu wa raia mwema na hasa kila mzalendo kwa taifa lake. Kwani “Mvunda nti ni mwananti na mjenga nti ni mwananti vile vile”. Na raia wema ni yule anayefahamu wajibu wake katika nchi yake.
2. Tungo za Nasaha: Hutoa maaso, tahadhari, makanyo na mawaidha kwa wanadamu ghalibu katika dunia hii iliyosheheni bughdha, balaa na belua ili kwamba tujinusuru kungali mapema.
3. Tungo za Malimwengu: Kumjuvya mja kuhusu mengi ya dunia pamoja na mambo chungu nzima yanayomsakama na kumzingira katika maisha yake ya unyumba, mahaba, wivu na chuki, uchumi na maendeleo, furaha, dhiki n.k.
4. Tungo za Zinduko: Haya ni mashairi ya kuamsha na kutanabahisha ili mtu ajue apaswalo kujua lakini kwa ajili ya kughafilika au hamnazo huwa amepitikiwa. Baada ya kuzinduliwa, basi, mtu hufunikwa macho na akili akajua la kufanya.
5. Tungo za Maliwazo: Tangu mwanzo wa uhai mwandamu amejawa na maaffa na misiba. Ili aburudike na kuyasahau madhila yake, ni bora afarijiwe angalau kwa maneno ya mbawazi. Na hiyo pia ni dhima ya mashairi tangu enzi za Muyaka na Fumo Liongo.
6. Tungo za Vijembe: Mashairi ya sehemu hii yana uketo kimaudhui kwa sababu hulka na kadhia za wanadamu zimesawiriwa kwa kutumia istihara za viumbe anuwai. Aidha ni tungo za kupigia mifano, mafumbo, kufunga nyama na kejeli za kuzamisha kiini. Akili na busara nyingi zinahitajika katika kuyacha mbua mashairi ya aina hii.
7. Tungo za Umalenga: Tungo hizi zimegawanyika katika matapo mawili: Kwanza ni kutetea na kuhimiza Sanaa ya ushairi. Pili ni kuonyesha umbuji na kuhitimu kwa kiwango Fulani kigezo cha umalenga. Sehemu hii imeandamana na swali kuhusu umalenga (kufu ya umalenga) ambalo jibu lake litatokana na hukumu za mashairi yenyewe yaliyomo kitabunia humu. Mimi binafsi ukiniuliza kama kweli ninashtahiki kuitwa malenga nitakupa majibu ya namna mbili: Kwanza nitakushauri uyasome mashairi yangu haya kwa makini mno kisha unihukumu kwayo kama kweli umalenga ni kufu yangu au la. Pili, nitakwambia uende ukayasome mashairi ya hao unaowaita ‘malenga’ kisha urudi unieleze wamenishinda nini hata nisilaiki kuitwa malenga?

Tete za karne hii:

Hayati Shaaban Robert alifichua ghamidha zake kuhusu tungo mbovu kwa kusema “Ushairi wa karne hii hunakisika kwa sababu ya matumizi maovu ya lugha. Mungu bariki, mimi si mmoja wa wahariri. Ningekuwa mhariri, mstari hata mmoja wa shairi la matumizi maovu ya lugha usingepata nafasi katika gazeti langu. Astahabu kuwa kati ya kitali waweza akunusurika na jeraha wakati mwingine kuliko kusoma mashairi ya siku hizi. Huwezi kunusurika na karaha zake. Uharabu huu hautakiwi na mara ukiachwa ushairi wetu utajabiwa sana”.

Nami naomba Mungu anibariki nisiwe mmoja wa wenye mashairi ya kukirihi. na endapo ni mumo, basin a omba radhi ya awali kwa kuyakinia kuwa si gharadhi Yangu kutunga karaha badala ya furaha.

Diwani hii imekua na kukusanya bahari nyingi sana za ushairi kama utakavyosoma kutoka kwenye ISTILAH. Licha ya bahari za kawaida za Tarbia, Takhmisa, Tenzin a Pindu, pia mna Tathnia, Tashlita, Kikwamba, Mkararaguni, Msuko, Gungu, Sabilia, Upeo, Ngonjera na Ukawafi.

Kutabaruku:

Bila shaka magambera waliowahi kuandika vitabu vikasomwa wataniunga mkono nikisema kuwa uandishi si masihara bali ni sulubu haswa kama si kondo. Aidha ni kazi ya ujima inayoundwa kwa mawaidha na mchango wa fikra kutoka kwa jamaa ya jamii – Kinga na kinga ndipo moto uwakapo. Kwa mintarafu hiyo, ninawashukuru wote walioniwezesha kufika hapa nilipofika pa jivu la bongo kuzaa moto huu wa kitabu cha Malenga wa ziwa kuu. Msaada wao si haba wa kubeza ingawa baadhi yao walinisabilia pasipo wao kujua kwamba wananikuza.

Ndedah J. Wallah (Warrah)

(Wallah Bin Wallah)

Nyakach Kadiang’a. Desemba, 1986

3. Istilahi katika Taaluma ya Fasihi na Ushairi wa Kiswahili

Ifuatayo ni orodha ya ISTILAH (majina ya kitaalam au kielimu) zinazotumiwa mara nyingi katika kufunza ama kuchambua fani za ushairi na fasihi katika Kiswahili. Ni muhimu sana kwa

msomi wa fasihi ya Kiswahili na mashairi kujifunza na kuelewa barabara istilahi hizi ili kwamba aepuke vikwazo na vizuizi vya kufahamu na kutamalaki taaluma ya mashairi na fasihi.

SHAIRI:

Shairi (mashairi) ni mtungo wenye maudhui maalum yanayomhusu mwanadamu na hulka yake katika mazingira anayoishi; tena maudhui hayo yawe yameelezwa kwa hisia za ndani Zaidi ambazo zinaathiri moyo na kutoa funzo zito. Na utungo wenyewe uwe umetungwa kisanaa na kwa lugha teule ya mkato kwa kufuata kanuni na mpangilio maalum unaokubalika (Kishairi) kama vile urari wa mizani, vina, muwala, utoshelezi na dhamira dhamirini.

UBETI (BETI)

Ni kifungu kimoja kamili cha shairi kinachoundwa kwa idadi ya mishororo iliyopangwa kwa mizani na vina. Tena sharuti sharuti ubeti utoe ujumbe kamili.

MSHORORO (MISHORORO)

Ni mstari wa ubeti. Idadi ya mizani. Kila kipande huwa na kina chake. Endapo mshororo umewanywa katika vipande viwili hadi vitatu, basi vipande hivyo huitwa UKWAPI, UTAO na MWANDAMIZI.

UKWAPI

Ni kipande cha kwanza cha Mshororo.

UTAO

Ni kipande cha pili cha mshororo.

MWANDAMIZI

Ni kipande cha tatu cha mshororo.

MWANZO

Ni mshororo wa kwanza katika ubeti.

MIOTO

Ni mshororo wa pili, unaofuata mwanzo katika ubeti.

MLEA

Ni mshororo wa tatu, unaofuata molto kwenye ubeti huo huo.

MUWALA

Mtiririko na mpangilio wa mwazo au fikra kutoka ubeti hadi ubeti – ni jinsi fikra zinavyopokezana kwa kufutiliza kisa au tukio katika shairi. Muwala ni kipimo cha upevu na ujuzi wa mtunzi anavyopanga mawazo.

NATHARI

Ni lugha ya mjazo lugha ya riwaya ambayo ni maelezo tu wala si ya kishairi. Kutumia nathari ni kutoa maelezo bila kupanga maneno kishairi – ni kuhadithia.

URARI

Mpangilio na ulingano wa mizani, mistari ya ubeti na nsawa wa vina. Yaani mistari lazima ipangwe sawasawa kwa ufuatano wa habari inayotajwa. Mizani ipangike kwa idadi mwafaka. Na vina viwiane kisanaa na kidhamira bila kulazimisha neno.

UHAKIKI (TAHAKIKI)

Pia huitwa Uhariri au Tahariri. Ni uchambuzi wa maandishi yoyote, ama ya vitabu au majarida kwa kufafanua nje ndani tathmini yake. Ni kukosoa na kusahihisha maandishi au tungo hizo. Ni kubainisha bayana kwa tafsili undani kwa kupekua, kuchungua na kudadisi mbinu zilizotummika, maudhui, lugha na ufasaha, ukweli na uongo uliomo ndani ya hayo maandishi pamoja na kutoa maoni yoyote yawayo kuyahusu – huo ndio uhakiki au uchambuzi wa makini na hali ya juu Zaidi.

LAKABU

Jina la kujipa kutokana na sifa Fulani. Kama ni mshairi, basi hujiita kutokana na sifa zake za utunzi. Kwa mfano: Jitukali, Jinamizi, Nyamaume, Mchelea Jiji, Sura mbaya n.k.

USTADH

Maana yake ni mwalimu. Kama ni mshairi, basi jina hilo hutumiwa kwa maana ya mwalimu wa ushairi kama vile Ustadh Fulani kwa maana ya Mwalimu Fulani. (Asili ya neno hili ni Kiarabu).

BAHARI

Maana ya kwanza ni aina za tungo, yaani tanzu za mashairi. K.m. Bahari ya Tarbia, bahari ya Msuko, bahari ya Tathlitha n.k. Maana ya pili ya BAHARI ni mshororo wa mwisho wa shairi la UTENZI. Yaani ni kibwagizo cha ubeti wa utenzi. Kwa kawaida vbwagizo vya beti za utenzi huishia kina cha aina moja ambacho hutanda na kutawala shairi zima. Na huko kutamalaki shairi loto ndiko kunakosababisha kibwagizo hicho kuitwa BAHARI. Wakati mwingine vina pekee vya vituo vya utenzi pia huitwa BAHARI.

DIWANI

Ni kitabu cha mashairi. (Diwani ya Junamizi, Diwani ya Masamba, Diwani ya Akilimali, Diwani ya Nyamaume n.k.)

JAZANDA (ISTIARA)

Ni mfano, picha au taswira ya kufananisha kiumbe chochote au kitu na binadamu kwa kukipa sifa ai nafsi ya kibinadamu. Au pia ni kumfananisha binadamu na kiumbe ama kitu kingine kwa maana ya kuwa sifa zao ni moja. Kwa mfano: Kumwita mtu mkali ‘simba’, mrefu ‘twiga’, mrembo ‘malaika au ua’; ‘Nakukanya jicho Jangu, mbona hukanyiki?; ‘Maskini tangawizi, mbona unaangamizwa?’.

JARIBUSI (JARIBOSI)

Ni mhusika mkuu katika kisa chochote au cha kitabu, riwaya, tamthilia, shairi ama ngano. Ni msimuliwa mahususi ambaye ndiye kiini cha masimulizi. Hadithi kamili imetungwa juu yake, na mafunzo au dhamira ya kitabu inatokana nay eye katika nyendo zake, sifa zake, tabia zake na kadhia zake zote. Hatat hivyo, si lazima kitabu au kisa kuwa na jaribusi mmoja tu.

GUNI

Ni shairi lililolemaa, lenye kasoro, lililotungwa bila ukamilifu wa Sanaa ya ushairi, yaani halikufuata kanuni za ushairi za kupanga mizani au vina; umbo na mwundo si kamili. Lakini huwa na beti zenye ujumbe na maudhui.

MKARARAGUNI

Ni shairi ambalo kila ubeti una vina vyake tofauti kivyake. Tazama shairi la Uzalendo kutoka diwani hii.

KIKWAMBA

Ni shairi ambalo kila ubeti huanza kwa neno moja linalorudiwa. Tazama: Ukubwa Jaa.

PINDU

Ni shairi lililotungwa kisanaa ili kwamba kipande cha mwisho cha mshororo kinatumiwa kuanzisha mshororo unaofuata au ubeti unaofuata. Tazama:

JTENZI (TENZI)

Ni shairi ambalo beti zake ni fupi fupi zenye mizani isiyozidi kumi na mbii katika kila mshororo. Nani lazima mshororo uwe ni kipande kimoja tu, basi. Mifano ya tenzi katika diwani hii ni kama Viungo vyangu Azizi na hata nawe!

KITUO

Mstari wa mwisho wa kila ubeti ambao aghalabu hurudiwarudiwa huitwa kituo, kipokeo, kiitikio, kibwagizo, mkarara, kimalizio au pambio. Lengo la kituo ni kutila nguvu au kusesitiza dhamira na maudhui ya shairi. Katika shairi lenye vituo tofauti kila ubeti, kituo huwa ni cha kutilia mkazo dhamira au ujumbe unaotajwa ndani ya ubeti.

UTOSHELEZI

Ni ukamilifu wa wazo au jambo katika ubeti. Ni kwamba kila ubeti wa shairi ujitosheleze kwa kusimulia au kuelezea jambo kamili au tukio halisi ndani yake. Maana yake ni kuwa, kila ubeti uwe na ujumbe kamili unaoeleweka na kujisimamia bila kutegemea kukamilishwa katika ubeti unaofuata. Ni kama aya katika riwaya.

TABDILA

Asili ya neno hili ni “badili”. Na maana yake ni kubadili irabu au vokali; au kubadili sliabi katika neno ili kuleta tamko au umbo Fulani analolidhamiria mtunzi kusudi atosheleze urari wa mizani

au kina anachohitaji kwenye shairi lake bila kupotosha maana halisi ya neno lililobadilishwa. MIFANO ya Tabdila: ‘sahibu’ kuwa ‘swahiba’; tumekaa kuwa tukele; dunia kuwa duniya; adhabu kuwa adhaba; timamu kuwa tamima; has ante kuwa has anta n.k.

MAZIDA

Asili yake ni “zidi” au “ziada”. Ni istilahi inayotumika kwa maana ya kuongeza au kuzidisha silabi katika jina au kiarifa ili kuchukuana sawasawa kisanaa na kina u kutosheza mizani bila kupoteza maana ya asili ya neno lenyewe. Kwa mfano: Kilele kuwa kileleta; funga kuwa fungata; mwengine kuwa mwenginewe; keti kuwa ketile; kukatika kuwa kukatikile; nenda kuwa enenda; jaza kuwa jaaza n.k.

INKISARI:

Asili yake ni mukhtasari. Ni kukata au kufupisha neno kitaalam bila kupoteza asili ya undani wake ili litumike sawasawa kwa utashi wa mtunzi. Mifano ya inkisari ni: sikasiri badala ya sikasiriki; sikiza badala ya sikiliza; samawi badala ya samawati; mana badala ya maana; jinale badala ya jina lake; watakani badala ya unataka nini; uza badala ya uliza; alo badala ya aliye n.k.

VITUSHI

Matukio madogo madogo yanayojitokeza katika kisa, hadithi, tamthilia au riwaya ili kuendeleza masimulizi ama kuwajenga wahusika.

VITUKO

Matendo makubwa makubwa yenye uzito kulingana na dhamira ya masimulizi yanayotokea katika kisa, hadithi, riwaya au tamthilia yanayowasilisha ujumbe, mafunzo au maudhui. Aghalabu ni dhama na vitendo vinavyomlega jaribusu.

UMALENGA

Utaalam uliokamilika wa kutunga na kuimba mashairi. Na malenga ni bingwa kamili mwenye taaluma ya ushairi kwa kuhifadhi kunga na miiko ya ushairi. Aidha ya gwiji na kuyaimba mashairi licha ya kutarunga.

MANJU

Stadi wakatunga na kuimba nyimbo – hasa katika ngoma. Pia huitwa mngoi (wangoi).

MIZANI

Ni idada ya silabi katika mstari wa ubeti. Ni kipimo cha urefu wa mshororo na kukadiri mapigo (lahani) ya sauti. MFANO: ‘Malenga’ ni mizani (silabi) tatu: Ma-le-nga.

VINA

Kimoja ni KINA. Vina ni silabi za maana moja au zenye matamshi mamoja zinazopatikana mwisho wa kila kipande au mwisho wa kila mshororo. Licha ya kuwa vina nip ambo la ubeti, pia ni ishara ya upeo wa ubingwa wa msanii wa shairi kwa kusadifisha maneno yanayosawazisha miishilio ya sauti.

TATHINIA (UWILI)

Ni shairi la mishororo miwili tu katika ubeti. Mfano wa Tathnia katika Diwani hii ni Utalemewa na Mwananchi na Mzalendo.

MSUKO

Ni shairi ambalo kibwagizo chake kimefupishwa. Tazama; Asaso, Nahodha, Kumbe, Yetu Macho, Ufukara ni wa Akli, Ngonjera.

TATHILITHA (UTATU)

Ni shairi lenye mistari mitatu kwenye ubeti mmoja. Kila mshororo umetengwa katika vipande vinacyomalizika kwa vina sawa. Tazam: Tenda Haki, Tangawizi.

TASHILITA (USITA)

Pia huitwa TASDISA. Ni shairi lenye mishororo sita katika kila ubeti wake. Tazama: Mwanadamu Alitoka Wapi?

UKAWAFI

Ni shairi ambalo kila mshororo wa betizake una vipande au vina vitatu. Tazama: Siwi Nao, Kimba, Kina cha Uchungu, Chemichemi.

TARBIA (UNNE)

Ni shairi lililo ubeti wenye mishororo mine. Na mshororo hugawanyika katika vipande vilivyopambwa kwa vina. Mfano wa TARBIA: Tufanye Kazi, Mkataa Pema, Tutukuze Kiswahili, Simtukane Mamba, Kesho Wewe.

GUNGU

Shairi lenye mishororo mirefu iliyo na mizani mingi (Zaidi ya mizani kumi na mbili) na kila mshororo una kina kimoja tu cha mwisho. Aghalabu mashairi ya GUNGU yalitumiwa sana na waswahili kama nyimbo katika ngoma zao. Mashairi ya bahari hii yanapatikana katika kitabu cha David Michuki Mawaidha ya Wamuchuthe na pia katika tungo za Fumo Liongo.

NGONJERA AU MALUMBANO

Ni utungo au shairi la majibizano au majadiliano ambalo kwalo wahusika wawili au Zaidi hushiriki hadharani ama jukwaani kutoa rai zao kwa kujibizana au kulumbana. Tazama: Mwanachi na Mzalendo; Ngonjera.

UPEO

Ni shairi ambalo kwalo mishororo ya ubeti mmoja huzidiana kwa mizani. Ni mizani yenyewe imepangwa kwa urari na upeo wa juu Zaidi kiasi cha kudhiriri Sanaa ya kipekee. Tazama shairi la Afrika Ina Homa.

SABILIA

Shairi hili lina vibwagizo vinavyotofautiana katika kila ubeti. Mradi ni kwamba kila ubeti utoshelezewe na kibwagizo chake. Asili ya neno hili ni kuachia huru; kwa hiyo kila ubeti umeachiwa huru kujitegemea kwa kiitikio chake.

TAKIMISA (UTANO)

Ni shairi lenye ubeti ulioundwa kwa mistari mitatu. Kila mstari umegawanyika katika vina. Tazam: Kizazi cha Fedheha; Kamange.

KISARAMBE

Ni wimbo usio na mpangilio sawa wa mizani wala vina. Pengine hata beti zake hazina mwundo kamili wa ulinganifu wa umbo kila mmoja. Kisarambe ni karibu sawa na GUNI.

MATHNAWI

Ni shairi ambalo kila mshororo wake una vina viwili. Shairi la bahari yoyote laweza kuwa Mathnawi ilimrdia tu mishororo yake iwe imegawanyika katika vipande viwili vyeye vina vya kati na vya mwisho. Mashairi mengi hutungwa kwa mkondo huu wa Mathnawi.

TIWAYA

Hadithi ndefu ya kubuni ilitoandikwa kwa maandishi ya nathari agahalabu kueleza ukweli Fulani wa maisha katika jamii.

TAMTHILIA

Ni mchezo wa kuigiza au utungo wa kisanaa unaoweka wazo Fulani katika matendo na mazungumzo ili kuonyesha ujumbe na dhamira.

WIMBO (NYIMBO)

Ni maneno ya lahani, yanayotamkwa kwa sauti ya muziki. Nyimbo ni za aina nyingi k.m. nyimbo za mashairi, kwaya, dansi, nataki, taarabu, kasida sala, kanisa, ndaraia n.k.

MUKTADHA

Ni jambo au habari inayozungumzwa; Ni sehemu ya mazungumzo au habari inayoendelea.

KUFUNGA NYAMA

Ni kuuliza swali au kutoa fumbo linalohitaji kufumbuliwa kishairi. Mtindo huu ulitumiwa tangu azali na malenga waliokubuhu walipokutana kwenye halaiki. Endapo nyama yake iliwashinda mabingwa wenzake kudungua, basi, walimpa mji ili awafungulie nyama (awafumbulie). Kikwetu tamthilia hiyo iliitwa NGERO na Mfungua Nyama (JANGERO) alipewa msichana ili kufungua nyama yake. Waluhya waliita MFUMBI.

UZALENDO

*Mwananchi mzalendo
Ni Mtu mwenye upendo
Anayefaa mwenedo
Kwa usafi wa vitendo
Desturi zenye haki*

KIKOWA

Mambo ni kikowa, kubali
Kama hujajuwa, ni kweli
Si kulia ngowa, bahili
Pewa na kutowa, halali
Ni kikowa

Si uwa ulip, kwa mali
Alokupa mpe, sijali
Kwa moyo mweupe, wa kweli
Katu simtupe, kwa mbali
Ni kikowa

Mtu mwenye wema, ni ghali
Huapata heshima, kamili
Sifa zikavuma, umbali
Kutowa mtima, si mali
Ni kikowa

Mambo Hayaendi, sahali
Pasipo uundi, aali
Wa kubwa kikundi, mahali
Kuchanga utendi, amali
Ni kikowa

Dunia ni watu, asili
Na wala si vitu, saili
Thamani ni utu, si mwili
Kutowa sifutu, ni hali
Ni kikowa

GANDA JEUSI

Nahamu tunda, lenye ganda jeusi
Ama napenda, rangiye mahususi
Yenye kulinda, jadi yake halisi
Pendo langu halisi

Lisilopinda, ni ganda letu sisi
Bora kushinda, launi ya tausi
Si la madonda, ambayo hulighasi
Pendo langu halisi

Vaa utunda, na Ufange kigesi
Thama uwinda, kivazi xha weusi
Anza kuranda, na kujawa muasi
Pendo langu halisi

Mimi hukonda, moyo huenda kasi
Kwa wanopenda, kitu chake kutusi
Kiwe chavunda, ndicho cha asasi
Pendo langu halisi

UZALENDO

Kukipenda kitu chako, huo ndio uzalendo
Mtu anapenda chake, japo hakina thamani
Hatamani cha mwenzake, na kukitia rohoni
Chake ni furaha yake, kingakuwa kitu duni

Kuipenda nchi yako, huo ndio uzalendo
Kuwa atayari daima, taifa utumikia
Uzkapo uhasama, haraka kupigania
Adui kuwasakama, mbali kuwatupilia

Kuwapenda watu wako, huo ndio uzalendo
Uzalendo ndio ngao, ni silaha kamilifu
Tuwe nao moyo huo, tusiwe nyoyo dhaifu
Wale wakilinda kwao, nasi tuwe timilifu

Kuipenda kazi yako, huo ndio uzalendo
Kazi tusitegee, ni uhai ni afia

Mzalendo jitolee, hasa shamba kulimia
Fanya kazi harambee, kwa uchumi kuinua

Kuipenda lugha yako, huo ndio uzalendo
Tupendane kwelikweli, hakuna kubaguana
Ukabila tusijali, sisi sote twafanana
Tutumie Kiswahili, rahisi kuelewana

Kupenda taifa lako, huo ndio uzalendo
Uzalendo ni upole, mapenzi kwa nchi yako
Si ubishi wa kelele, vituko na maudhiko
Nchi haisongi mbele, uzaleo sipoweko

TUFANYE KAZI

Kila kiongozi wetu, amesema waziwazi
Kazi iwe raha yetu, masika na kiangazi
Wala pasiwe na mtu, anayefanya upuzi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Huyo ni adui yetu, asotaka fanya kazi
Japo ana kila kitu, elimu pia ujuzi
Kuwa naye sithubutu, huyo sawa na pwaguzi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Ni hasidi si mwenzetu, kamwe hatumpongezi
Kapotea lengo letu, kwani halitekelezi
Harambee wito wetu, maana yake ni kazi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Awe mshona viatu, jozi baada ya jozi
Anawafaidi watu, nyumbani na matembezi
Akishona jozi tatu, hujipatia ghawazi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Dereva mbeba watu, nahodha mwenye jahazi
Tabibu na siha zetu, pamoja na viongozi
Hao tegemeo letu, sio kama majambazi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Walimu ni nuru yetu, kwa masomo na malezi
Hasarifu njia zetu, kuwapinga hatuwezi
Wafunze tupate utu, maarifa na ujuzi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Ukulima hapa petu, ndiyo kazi ya malezi
Kilimo ni haki yetu, kunde chai na viazi
Tulime tupate vitu, chakula na matumizi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

Tama siongezi kitu, kuhusu wito wa kazi
Nawaaga wanakwetu, mwende fanya upekuzi
Itikeni wito wetu, wa Amani na mapenzi
Mzembe katika kazi, huyo ni adui yetu

TUMEHIARI

Ni wito umetolewa, kila mtu kusikia
Hima bila kuchelewa, tuanze kujitolea
Madarasa yangojewa, wana wetu kusomea
Kenya tumeitikia, tamko lako Rais

Twamshuru Rabuka, Mola mwenye kujalia
Amjalie Baraka, Baba Moi twaringia
Rais ametamka, shule zote kupanua
Kenya tumeitikia, tamko lako Rais

Jenga darasa la nane, na elimu kuinua
Wazalendo tuungane, hakuna wa kukawia
Madarasa yaonekane, wanafunzi kusomea
Kenya tumeitikia, tamko lako Rais

Rais ametusihi, mengi tumeyasikia
Tuamke asubahi, tufanye kazi kwa nia
Jambo bora ni kuwahi, siyo nyuma kubakia
Kenya tumeitikia, tamko lako Rais

Kinara wetu asema, taratibu kwa hatua
Miaka nane kusoma, tuje kujitegemea
Elimu ndiyo huduma, bindamu htumia
Kenya tumeitikia, tamko lako Rais

Mlezi anena kweli, darasa kuongezea
Mtoto huwa kamili, la nane akifikia
Ili aweze himili, matatizo ya dunia
Kenya tumeitikia, tamko lako Rais

UTAMADUNI

Ndugu zangu wasifika, nimefika uwanjani
Mzigi nimejitwika, niutue hadharani
Nitangaze kwa haraka, sifa za utamaduni
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Utamaduni muhimu, kwayo maisha juweni
Hufanya mamabo yadumu, hadi siku za usoni
Haifai kushutumu, chombo hiki asilani
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Utamaduni msingi, wa jadi zetu jamani
Faida zake ni nyingi, na muhimu masihani
Huleta sifa kwa wingi, kwa watu wenye Imani
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Ni ishara mathubuti, ya kueleza undani
Na ndicho chombo thabiti, kielezacho u nani
Tukitunze kwa dhati, kwa mapenzi na Imani
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Hufanana na ramani, kueleza masikani
Hutumika ugenini, kulieleza baini
Tangu China na Japani, tamaduni wathamini
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

‘Tamaduni ni jumla, ya mambo yote ya ndani
Mifano yake ni mila, destrui na Imani
Hayo yote kwa jumla, ndo hasa utamaduni
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Elimu lugha sharia, Sanaa ngoma na dini
Ndiyo mambo asilia, yaitwayo tamaduni
Na mtu kutasusia, amepotoka juweni
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Mshika mambo ya jadi, hapotei utumwani
Mila zake hakaidi, hazioni kuwa duni
Kila mara hujinadi, kwayo mambo ya nyumbani
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Hayo niliyotamka, yawatosheni jamani
Msijefanya dhihaka, kupuza mambo ya ndani
Msibeze Afrika, na kusifu marekani
Utamaduni shikeni, kielelezo cha jadi

Lilipata ushindi wa kwanza katika mashindano ya Sanaa ya Kiswahili ya shule za upili za
Nairobi, 1977.

KILA MUACHA SAMBOYE

Kamwe ni muelewa, mtambuzi ujuwaye
Siku zote hebu kuwa, na maliyo utumiye
Usibali kukemewa, na hadhi wakuvunjiya
Kwa chako taheshimiwa, ukinyeta wasikiye
Kila muacha samboye, huwa sawa baharia

Usitupe arihami, akraba kuwa naye
Huyo ndiye yako nyemi, kaa umfikiriye
Dhilani atakuhami, huwa mtu na nduguye
Dunia hii nyangumi, hutaka mwenye samboye
Kila muacha samboye, huwa sawa baharia

Siku si namna moja, kila siku ni sikuye
Kukosa leo si hoja, jikunyate utuliye
Barakazo zinakuja, za wendo sisafiriye
Hivo ndivo wavotaja, wahenga ufikiriye
Kila muacha samboye, huwa sawa baharia
Kila mtu ni rubani, ni nahodha wa seraye
Hakuna bora machoni, kuliko wewe nay yeye
Kigongo chako si duni, cha yule sikimbiliye
Mwenda juu na chini, si mkata maishaye
Kila muacha samboye, huwa sawa baharia

USAWA

Weume msiudhike, swali nawaulizia
Wala msibabaike, hadhi yeti natetea
Kuwatweza wanawake, hamuoni mwakosea?
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Si vizuri kuwatesa, wanawake kuonea
Kuwapinga pasi kosa, kwa hatika ni hatia
Nyote mna sawa hisa, katika hii dunia
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Mngakaa mfikiri, lau kwa miaka mia
Na muwache ujabari, wanawake si ngamia
Sidanganywe na mahari, msambe ni kununua
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Madharau huwa mengi, kwa waume narudia
Huwawekea vingingi, wanawake kila njia
Kwa waume hawasongi, fikira zao kutoa
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Usawa tunautaka, siyo hivi kubagua
Tufanye mambo shirika, hakuna wa kubakia
Kubaki nyuma twachoka, waume kutangulia
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Kila alo mwandamu, kwa Muumba katokea
Kwani wote wana damu, ni wamoja wa hisia
Bora wote kuheshimu, bila umbo kutengua
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Usawa tunaotaka, si wa umbo na kuvaa
Wala si wa kugeuka, kuota ndevu vifua
Ni ule wa kutukuka, kwenye utu na tabia
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Wengine wana shutuma mabibi kushambulia
“Roho zao ni Tamima, ni Wepeso wa kulia
Hawawezi kusimama, vita vinapotokea”
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Waume vuta akili, nguvu si kujivunia
Mnapaswa kubadili, dhana zenu na tabia
Hakuna mtu dhalili, elimu yetu sawia
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Nimeutaja usawa, nadhani mumesikia
Kama sahani na kawa pima utu na hisia
Kwa ujenzi twatakiwa, kina mama na raia
Wanawake wawe sawa, na waume duniani

Shairi hili nilixhukua kama risala changamoto kwa ajikia ya mkutano mkuu wa MUONGO WA
KINA MAMA Mwezi Julai, 1985, Jijini Nairobi. Na kwa mara ya kwanza lilighaniwa
kuadhimisha mwaka wa kina mama 1983 na Wanza binti mutual wa misyani kangundo.

MWANANCHI NA MZALENDO

MWANANCHI

Ingawa ni nchi yangu, mie siipendi sana
Ina tando la ukungu, kadha mawimbi mapana

MZALENDO

Wewe u mwana wa wapi, ni bora kujulishana
Msimamo wako upi, imara uloshikana?

MWANANCHI

Hayo ni maswali gani, au tunataniana?
Hunijui toka lini, mzawa mjulikana!

MZALENDO

Sura yako najua, ila kadhai hapana
Vile navyokutambua, sivyo ninavyokuona

MWANANCHI

Mimi usinitazame, angalia kila kona
Si wake na si waume, vile wavyozongea

Ni vurugu na hujuma, si wazee si vijana
Hatokezi mti mwema, msafi aso laana?

Watoto waliosoma, si watu ni subuhana!
Pa kutolea huduma, wanaenda kujivuna

MAZLENDO

Kweli unanishangaza, ni kama tunagombana
Ama tunazungumza, bayana kuambizana?

MWANANCHI

Unakwea na kuwanda, wengine wakondeana
Unachuma usopanda, kuhemera usovuna

MZALENDO

Nakuona una nyingi, tafakuri za maana
Maneno yenye msingi, bali doa ni la jana

Asubuhi na mapema, nuru ipotanzukana
Giza jekundu kuhama, jeusi likatandana

Kwa Imani za welewa, nchi yetu ingapona
Tungaweza kuokowa, namna unavyonena

MWANANCHI

Hujawa kindakindaki, mzalendo mwungwana
Abadi sikuafiki, koma kunidonadona

Jukwaani mpenda uma, huko chemba ndiwe ngwena
Watafuna watu nyama, vijikongwe na watwana

Umesoma kitu gani, taaluma za kulana?
Nchi yetu taabani, na shahada umebana!

Sije kwangu kunitubu, niko macho ninaona
Damu yako ina tabu, osha utoea laana

Ati wewe mzalendo, mwenye tumbo limenona!
Na madole yenye gando, ya kuhujumu mchana!

Mimi ninakuachia, nisije nikajichuna
Kemi zangu najutia, sitaki kutatizana

NGONJERA: MISINGI YA MAENDELEO

MDADISI

Haya shime wananchi, la mgambo linalia
Abadani sijifichi, mambo yamenilemea
Kuwauliza siwachi, mwenye jibu nangojea
Tujengeje Kenya Yetu?

Rais wetu kasema, kila mtu kusikia
Wakenya tusiwe nyuma, nchi yetu kuinua
Viongozi wa heshima, nao wito wametoa
Tujengeje Kenya Yetu?

MTAMBUZI

Swali lako mwanakwetu, lanitoa kwenye ua
Hilo swali la kiutu, lataka jibu murua
Kuijenga Kenya yetu, nijaribu kujibia
Na sasa ela sikia

Waziwazi nakweleza, ili upate elea
Kenya kuiendeleza, si uchawi wala dua

Ni wajibu kutimiza, muongozo kufatia
Viongozi wakitoa

MDADISI

Sijaelewa lakini, wajibu unonambia
Nieleze kwa makini, name nipate sikia
Siniache gizani, nikazidi kupotea
Heri nionyeshe njia

MTAMBUZI

Takwambia mzalendo, ingawa nayarudia
Mosi uwe na UPENDO, upende kila raia
Moyo usiwe na fundo, taifa kutumikia
Hakuna kujibagua

Sijafikia mwishoni, majibu kukupatia
Kuna jambo la thamani, ni la pili zingatia
Na kuishi kwa AMANI, bila kero na ghasia
Kila mtu kutulia

MDADISI

Naomba kutaja moja, na mim kuongezea
Ni ya kweli ulotaja, kwa nchi kujengea
Bali muhimu UMOJA, kuunganika kwa nia
Kama kichwa na mapua

Wananchi kutengana, si kujenga kubomoa
Ni vigumu kupambana, adui akivamia
Umoja nguvu mabwana, kwa taifa la huria
Ni silaha kushindia

AJUZA

Wajukuu hamjambo
WOTE: Hatujambo. Shikamoo
Hoja zenu nasikia
Ni kilio cha kitambo, mbali mlukoanzia
Umoja kweli ni chombo, kwenye nchi kujengea
Lakini nitawambia

Tukitaka kuungana, kila mtu na raia
Lazima kuelewana, lugha moja kutumia
Kenya tuna heri sana, Mungu ametujalia
Kiswahili ndiyo njia

Tutumie Kiswahili, viongozi na raia
Kwenye dhima mbalimbali, lugha hii inafaa
Kisemwa kila mahali, watoto kufundishia
Lugha ndiyo jumua

Hayo mambo si ya mwisho, mengine nawatajia
Lazima kutoka jasho, ili nchi kuinua
Tatizo leo na kesho, uzembe kujitakia
Fanya kazi kishujaa

Maendeleo tukitaka, kazi tuwe twakazia
Maofisi tukifika, tuhakikishe twakaa
Siyo koti kutundika, kwenye kiti kuachia
Uvivu huleta njaa

Mkulima shika jembe, shambani kupalilia
Mazazo mengi tusombe, wanetu kuhudumia
Tule mlo lembelembe, tupate nyingi afia
Na watoto kuwale

Watoto wote wasome, ujuzi kujipatia
Na wasiende kinyume, adabu wakakosea
Walimu wafanye shime, watoto kuwapa njia
Ya nidhamu kupitia

MDADISI

Nashukuru waungwana, tata unitatulia
Mwangaza nimeuona, na wajibu kutambua
Wakenya wote ungana, taifa kuhudumia
Nyuma tutafurahia

KISWAHILI NAIROBI

Nilifika Nairobi, jiji bora na mufti
Palipojaa shababi, wazee na mabenati
Nikasalimu kibibi, kanijibu eti fiti!
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Kibibi kasonga kwangu, nimpe kiti asiti
Nikaona mbele yangu, kwa mapozi kajiseti
Sikupatwa na uchungu, wala chembe kibuhuti
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Kumwuliza wenda wapi, kanijibu marikiti
Kwenye kazi au vipi, jibu lake nina deti
Ana majibu mafupi, na taimu hawesti
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Mtu huyu hushangaza, lugha yake sijageti
Hataki kunisikiza, ati mimi sina senti
Bila doo aeleza, yu tayari kunibuti
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Punde dakika kidogo, nikaanza utafiti
Naona ana mikogo, na haogopi umati
Hawataki wa ushago, wenye koti bila noti
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Ni kibibi maridadi, ila mambo tofauti
Asema mboga si fudi, bwana kunipa donti
Chuma mobu sina budi, kujaza langu poketi
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Ana fujo hatulii, sijaonapo laity
Arifu hunibaii, kamsosi hata switi
Ebu acha uchalii, uchi homu kwa kufuto
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Na kutaka kualee, akawasha sigareti
Hamuogopi madhee, asije kumripoti
Pegi mbele ya fadhee, mkali kama ghosti
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Alipozidi udhi, nikaanza kumsweti
Naye akaniwevia, kuniona simfati
Sistee kaingia, kwa motii kalosti
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Nikabaki kudangana, la kusema silipati
Lugha zetu kulingana, hakuna japo katiti
Ndipo hatukwelewana, hadi kuenda benati
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Kudadisi kwa makini, tabia na harakati
Za vijana wa mijini, zina nyingi atiati
Tafadhali jikanyeni, ni huu ndio wakati
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

Hunishangaza jamani, tuelezane kwa dhati
Nairobi mitaani, pa watu watanashati
Panasemwa lugha gani, na kanuni haifati!
Vijana na mabenati, kipi Kiswahili hiki?

TUTUKUZE KISWAHILI

Kwa heshima nasimama, kujificha sikubali
Ntiamke himahima, mambo yaliyo ya kweli
Bayana neno nasema, tutukuze Kiswahili
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Baba mama na vijana, ndugu zangu waadhama
Lugha kitu cha maana, kila nchi ni hashima
Watu wanapokutana, bila lugha watakwama
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Mungu asiye na chuki, karama zake kafanya
Afrika mashariki, lugha bora ikapenya
Kwa nini nyuma tubaki, lugha hii kutawanya
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Kitukuzwe Kiswahili, wala tusikidharau
Ghana mpaka Somali, kizungumzwe falau
Kikasemwe kwelikweli, kisikie angalau
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Kiswahili kiwe chombo, kipige mbio za gari
Kivuke kifike ng'ambo, huko nyuma ya bahari
Na huko ndugu wa kambo, wapate kukikariri
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Tukiseme Kiswahili, kwa fasaha na nahau
Tuandike kwa fasili, tukitunze sidharau
Si muda wa siku mbili, tuwe tumekisahau
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Kifanyiwe mapinduzi, kila tulipoptoka
Walimu na wanafunzi, uzi' moja tungeshika
Tufanya kubwa panuzi, kila pembe kutumika
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Wakhatabahu tamati, muda umenipungua
Jambo kubwa na la dhati, lugha yetu kuinua
Na sote tujizatiti, Kiswahili kupanua
Kiswahili kitukuzwe, kwani lugha ya Taifa

Shairi hili nililitunga nikwa mwanafunzi wa kidato cha kwanza. Lilimbwa kwa mara ya kwanza na Fatma Abdallah wa Kenya High (Nairobi) 1976 katika Mashindano ya kwanza ya Sanaa ya Kiswahili katika shule ya pangani (Nairobi). Na hivi sasa ahairi hili linatumiwa na sauti ya Kenya kuanzisha vipindi vya Sanaa ya Kiswahili radioni na katika televisheni.

AFRIKA MAMA YETU

Amkeni kila pembe, sasa kumepambazuka
Twanyanyaswa kama ng'ombe, hali giza latoweka
Damu moto tujisombe, sote wana Afrika
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Kwenye heri au shari, ukombozi tunataka
Bara lote liwe huri, Afrika kutukuka
Ubaguzi ni hatari, ni unyama wa tabaka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Tukomboe bara letu, viongozi wasifika
Dumisha umoja wetu, nchi huru Afriak
Umoja ni ngao yetu, hatutaki kutengeka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Sote tunajua vyema, mama yetu Afrika
Tena tumpe uzima, kubwa usiopimika
Kwa kuondoa unyama, wa kusi na vibaraka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Vijana tangulieni, mbele bila kugeuka
Misiri hadi Kusini, Mulikeni Afrika
Kaburu na mahaini, kuwatia hekaheka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Ukoloni- mamboleo, na ubwana tumechoka
Wenyeji na wengineo, ni mabomu kufyatuka
Maovu si marejeo, tusirudi tukotoka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

MIAKA KUMI YA CHAMA CHA KISWAHILI

Napenda kusimulia, kisa hiki cha kweli
Vile kilivyotukia, miaka kumi awali
Walimu kuitikia, kubuni chama kamili
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Myaka kumi yatimia, walipokata kauli
Wakufunzi wenye nia, kutetea Kiswahili
Ndipo walipoamua, chama kiwa jiji hili
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Madhumuni nawambia, chama hiki kusabili
Kuunganisha waria, walimu wa Kiswahili
Waweze kuipanua, lugha hii ya asili
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Na katika kupanua, wadhifa wa Kiswahili
Walimu waliamua, Chama chao kusajili
Kwa Mkuu wa sharia, wakapata ikibali
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Tangu chama kuanzia, hadi leo kuwasili
Kina mengi manufaa, kwa wasomi wa skuli
Mitihani kutungia, na shindano kama hili
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Ni nguzo ya kuringia, umoja wa Kiswahili
Walimu twawasifia, waanzishi wa awali
Na wanaoshikilia, kuziongoza shughuli
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Mwisho wangu ninatua, tutukuze Kiswahili
Kenya tunashangilia, twapongeza serikali
Kiswahili kutambua, na kuwa somo kamili
Chama chetu Kiswahili, kimetimu myaka kumi

Shairi hili lilitungwa kwa heshima ya mwenyekiti wa chama cha walimu wa Kiswahili, Nairobi bwana Josephat Mshanga (Don Bosco) kwa ajili ya mashindano ya Sanaa ya Kiswahili ya maadhi misho ya miaka kumi ya chama cha kiswahili Nairobi 1975-1985.

MIAKA ISHIRINI YA UHURU

Rabana namshukuru, Rahimu mwenye Baraka
Mola ndiye muamuru, wa furaha na mashaka
Katufanya tuwe huru, na madhila kuepuka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Tulieni tudhukuru, ya nyuma tulikotoka
Kusema sijakufuru, jinsi tulivyoteseka
Alipotawala beberu, na heshima kutoweka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Tulilia chururu, chozi tele kumwaika
Wakatoka barubaru, Wakenya wasoshituka
Wakaudai Uhuru, kwa mapanga na mashoka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Wakasema haidhuru, vita kufa kuponyeka
Toka pande za limuru, hadi mara kwenye nyika
Wazee wenye mararu, na vijana kutimka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Punde kukurukukuru, za vita kali kuzuka
Wakenya kama kifaru, wakoloni kuwasaka
Wakenda hadi Nakuru, mashamba wakayateka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Mzungu kujinusuru, alianza tetemeka
Akili zikamduru, hakujua taokoka
Akaona haidhuru, Kenya nitapatoweka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Tamaa ilimdhuru, Beberu kudanganyika
Akatoza na ushuru, apate kutajirika
Wakenya watu, sin guru, kuuza kwenye maduka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Baada ya kuwa huru, tukapata madaraka
MZEE twamshukuru, angawa ametutoka,
Ni wa kwanza kuamuru, na Wakenya kukomboka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Hatutaki paruparu, wala mambo ya dhihaka
Anoleta varuvaru, tu tayari kumbaka
Voi, Nandi na Ruiru, sote tumeunganika
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

BWANA MOI ndiye nuru, taa ya kutumulika
Kila kona anazuru, hadi nje ya mipaka
Atuone twafuturu, chakula tunatosheka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Wakenya tusikufuru, utumwa umetoweka
Tujione tuko huru, wazalendo watukuka
KANU mama wa uhuru, ndiyo nguzo ya kushika
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

Furahini Kenya huru, mwisho wangu nimefika
Turuke kama kunguru, kwa umoja na kucheka
Waluhya hata wameru, Kenya moja tunataka
Shangwe kutimu miaka, ishirini ya uhuru

HONGERA RAIS MOI

Kwa uwezo wa Rabuka, Mola aliye mbinguni
Katujazia Baraka, bara hadi baharini
Ametupa msifika, Baba Moi Mhisani
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Ni mengi tumeyaona, alotenda Mhisani
Nchini ajulikana, ni mwenezi wa Amani
Mola ampe mwawana, aendelee nchini
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Rais Moi aishi, aushike usukani
Jemadari wa majeshi, kiongozi wa vitani
Kenya hatuna ubishi, twamfata kwa Imani
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Tumfate baba Moi, maneno yake shikeni
Mtukufu habagui, hupenda wote nchini
Ukabila haufai, ni adui maishani
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Ameyafuta magendo, na ufisadi kazini
Anahubiri upendo, umoja pia Amani
Nasi tufatenu nyendo, za Raisi Mhisani
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Binadamu hatosheki, hilo pia twabaini
Apewe nyama na keki, bado haan shukurani
Lakini Moi kwa haki, hana choyo asilani
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Hufanya kazi kwa nia, wala hakai nyumbani
Kila pembe hupitia, miji hadi mashambani
Kusudi kusaidia, wananchi taabuni
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Mkarimu Baba Moi, kwa huruma hafanani
Kusamehe hakatai, japo uwe gerezani
Chuki kwake ni adui, haifai abadani
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu
Uongozi wake mwema, toka Kenya hadi Gini
Umoja kwenda mrama, wan chi huru barani
Ni Moi alisimama, Africka kuauni
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

Ashara beti natua, mshairi wa ziwani
Nyayo nimemmsifia, kwa ukweli si utani
Mengi ametutendea, tunayaona machoni
Rais Moi hongera, uongoze Kenya yetu

KENYA TUNAYOTAKA
Hapa tulipofikia, tumshukuru Manani
Taifa latungojea, tasahau ya zamani
Jambo la kuzingatia, tuunganeni nchini
Kenya tunayoitaka, sisi sote kuungana

Tusikumbwe na dunia, tukaingia vitani
Ni bure kujichukia, ni maisha ya mashakani
Wakenya wote sawia, na tusihi furahani
Kenya tunayoitaka, sisi sote kuungana

Raisi kahutubia, tupendaneni nchini
Tena ametuambia, ubaguzi kitu duni
Shida haitotokea, ukimpenda jirani
Kenya tunayoitaka, sisi sote kuungana

Umoja nguvu sikia, ni kinga ya kuamini
Nchi yetu kuinua, bora tuwe na Amani
Ndipo tutatendelea, tusiitwe masikini
Kenya tunayoitaka, sisi sote kuungana

Aliye mwema raia, si mvivu si haini
Hufanya kazi kwa nia, mijini hata shambani
Kenya nchi ya mbolea, bara hadi baharini
Kenya tunayoitaka, sisi sote kuungana

Beti sita naishia, kuhusu wito nchini
Wanafunzi nawambia, msome sana shuleni
Kenya inawangojea, viongozi wa usoni
Kenya tunayoitaka, sisi sote kuungana

VIVA KRISMASI

Rabana ulete heri, kila pembe ya janibu
Tuepushe yenye shari, tusipate masaibu
Dunia ni maghururi, mambo yake ni dharubu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

Tujivue na hatari, za maovu na aibu
Kila mwenye tafakuri, afanye wema gahlibu
Kenya ni taifa zuri, wazalendo mahabubu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

Mungu ametunusuri, vijana na kina babu
Hadi mwaka kusafiri, kwa sahali na sulubu
Tama mbele ya Jabari, pasi janga kutusibu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

Yalopita sifikiri, kwetu hayana tulubu
Tujenge Kenya ya shwari, ya udugu masahibu
Mola ametusetiri, faraka tusijaribu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

Siku hiyo mashuhuri, tutekeleze wajibu
Tufanye mambo mazuri, sio chuki na ghadhabu
Tuwe mbali na kiburi, maisha ni taratibu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

Krismasi kujiri, iwe siku ya kutubu
Tusijidai hodari, mafahali wa vilabu
Furaha si uchakari, na uchafu wa harabu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

Mwakani tuwe tayari, matatizo kutanibu
Kazi inatushubiri, kuona tumeratibu
Kila dhima kwa kadiri, kufatia taratibu
Krismasi karibu, na mwaka uwe na heri

MASWALI YA MAREJERO

Dhamira kuu ya maswali haya ni kumwongoza na kumwelekeza msomi wa mashairi ya diwani hii ili kuweza kutandua pazia la gubiko la mtunzi naye abakie kuta wala maudhui, madunzo, mwelekwo, msimamo, miundo na mikondo mbalimbali ya Sanaa zilizotumika katika ushairi huu. Licha ya kuwa ni maswali yenye manufaa kwa mwanalugha na mwanafasihi, pia yatamfaa vikubwa msomaji mchambuzi na mhakiki yeyote wa tungo za mashairi kwa jumla.

KIKOWA

1. Taja mbinu zilizotumika katika kulitunga shairi hii.
2. Nini maana ya “KIKOWA”? Eleza kwa nini mtunzi ameliita shairi hili KIKOWA?
3. Eleza kwa tafsili ujumbe unaojitokeza katika kila ubeti.
4. Methali gani ya Kiswahili ambayo hisia zake zinapatikana kwenye ubeti wa 3?
5. Eleza kwa fasaha maana halisi ya mafungu haya ya maneno:
 - a) Mambo ni kikowa
 - b) kulia ngowa
 - c) kutoa mtima
 - d) kuchanga utendi
 - e) dunia ni watu

GANDA JEUSI

1. “Ganda Jeusi” lipi ambal mtunzi analizungumzia?
2. Mtunzi anatoa sababu zipi katika kulipenda ‘Ganda Jeusi’?
3. Fichua hisia ya kizalendo iliyofichwa katika shairi hili.
4. Taja Sanaa iliyotumika kulitunga shairi hili.
5. Eleza vivazi hivi huvaliwa na watu gani katika nchi yako:
 - i. utunda
 - ii. kigesi
 - iii. uwinda

UZALENDO

1. (a). Mzalendo ni nani? (b). Taja kinyume cha mzalendo.
2. Taja sifa na majukuu ya mzalendo kuhusu nchi yake.
3. Kisanaa shairi hili huitwa MKARARAGUNI. Fafanua.
4. Eleza hawa ni kina nani? Kisha utaje ni wepu katika yao ni wazalendo na wepi si wazalendo, na kwa nini si wazalendo.
Kibaraka, barakala, jasusi, kikaragosi, msaliti, mlanguzi, bepari, kabila, jemadari, tabibu, mkalimani, lifuoto, mkulima, malenga na mwalimu.

TUFANYE KAZI

1. Kwa nini tunahimizwa tufanye kazi? Taja masaibu yanayoweza kuletwa na uzembe nchini.
2. Nchi yakeo huchukua hatua gani kwa wafanya kazi wazembe? Eleza kwa kirefu.
3. Kwa nini ukulima umeitwa ‘Kazi ya Malezi’ (ubeti wa 6)
4. Jadili maana ya kauli hizi za wahenga:
 - i. kazi ni uhai
 - ii. uvivu ni nyumba ya njaa
 - iii. mvunda nti ni mwanati
 - iv. kilimo ni utu wa mgongo wa uchumi wa taifa letu.
5. Eleza jinsi wito wa Harambee unavyosiadi kuinua hali ya masiha ya wazalendo wa Kenya.

TUMEHIARI

- 1) Taja umuhimu wa wito unaoongelewa katika shairi hili na ueleeze jinsi wazalendo wa Kenya walivyopokea.
- 2) Simulia manufaa makubwa yanayopatikana kutokana na mfumo wa elimu ya NAKE NNE NNE.
- 3) Eleza dhamira ya beti mbili za mwisho.
- 4) Fafanua msamiati huu:
- 5) Kwa nini mtunzi amekiuka kanunia ya sarufi na kuandika “Miaka nane..” baadala ya “Miaka minane...”?

UTAMADUNI

- 1) Nini maana ya ‘Utamaduni’? Fafanua.
- 2) Taja mambo ambayo ni msingi wa utamaduni kama yanavyodokezwa na mtunzi.
- 3) Taja athari na mambo makubwa yanayotatiza utamaduni wan chi xa kiafrika.
- 4) Je, nchi ya Kenya inachukua hatua gani za kudumisha utamaduni wa wazalendo? Dokeza matatizo yanayokabili juhudi hizo.
- 5) Eleza kwa jinsi gani utamaduni umefananishwa na ramani? (ubeti wa 5)

KILA MUACHA SAMBOYE

- 1) Taja lengo la beti za shairi hili.
Hawa ni kina nani? arihami, akraba, wendo, rubani, ndhodha na mkata.
- 2) Taja methali moja maarufu inayochukuana kimaudhui na?
- 3) Chungua maneno yaliyoendelezwa katika mbinu za tabdila, mazida na Inkisari kisha uyaandike katika mbinu za kawaida za lugha ya Kiswahili.

USAWA

- 1) Jambo gani lililomkera mtunzi hata akaamua kulituinga shairi hili?

- 2) Watu wanaokataa kuwa wanawake si sawa na wanaumw wanatoa hoja zipi?
Je, hizo hoja zao ni za kweli? Jadili.
- 3) Taja msingi mine ya usawa wa binadamu duniani.
- 4) Msemaji wa shairi hili anatoa rai zipi katika kujibu madai ya wanaume?
- 5) Kwa nini wanawake walikutana Nairobi mwaka 1985?

MWANANCHI NA MZALENDO

- 1) Taja mikondo miwili ya usanii iliyotumika kulitunga shairi hili.
- 2) Taja madhumuni ya malumbani kati ya Mzalendo na mwanachi katika shairi.
- 3) Unadhani ni kwa nini mzalendo ameshindwa kuendelea Zaidi kujadiliana na mwenziwa mwanaxhi? Fafanua kwa nathari kauli za mzalendo katika beti zake tatu za mwisho.
- 4) Tumia masmiati ufuatao kudhihirisha maana halisi. kadhia, mzawa, zongeana, hujuma, kuwands, tazukana, kindakindaki.

NGONJERA

- 1) Je, tunataka Kenya ya aina gani? Eleza jinsi tunavyoweza kujenga nchi inayopendeza kwa kila raia.
- 2) Upendo, Amani na umoja yametajwa kama mambo muhimu katika ujenzi wa taifa leat. Thibitisha ukweli huu.

KISWAHILI NAIROBI

- 1) Taja lengo kuu la kulitunga shairi hii.
- 2) (a) Taja mambo mahususi yanayoathiri Kiswahili cha Nairobi.
(b). Ni mbinu gani zinazokabili kutumiwa ili kuondolea mbali hatari na athari zinazokabili lugha ya Nairobi na miji mingine kwa jumla?
(c). Andika kila ubeti kwa lugha sanifu ya nathari.
- 3) Mtunzi amefaulu vipi katika kusawiri dhamri yake kwenye shairi hili? Taja tamthilia iliyyomo ndani ya shairi hili.
- 4) Jahili hoja zifuatazo: (i) Vijana wa siku hizi ndio wanaochafua na kuharibu utamu wa Kiswahili kwa kukuchanganyachanganya na lugha za kigeni. (ii) Mtu anayeongea kwa kuchanganya lugah hana lugah rasmi anayoimudu.

TUTUKUZE KISWAHILI

- 1) Taja njia tunazoweza kutumia kutuza na kukuza lugha ya Kiswahili.
- 2) Eleza jinsi Kiswahili 'kilivyopenya' Afrika mashariki.
- 3) Mtunzi adokezea kuwa tabu gani inetukabili lau tungekuwa hatuna lugha?
- 4) Eleza jinsi lugha ya Kiswahili inavyotoa mchango mkubwa katika umoja watu.
- 5) Fafanua ubeti wa sita kwa lugha ya riwaya.

AFRIKA MAMA YETU

- 1) Eleza ujumbe wa kila ubeti.
- 2) Taja wito wa aina tatu unaotolewa na msahiri. na kila wito ni wa watu gani?
- 3) Taja jazanda iliyotumika kwenye shairi hili.
- 4) Eleza vifungu hivi:
 - i. damu moto tujisombe
 - ii. umoja ni ngao yetu
 - iii. maovu si marejeo

MIAKA KUMI YA CHAMA CHA KISWAHILI

- 1) Taha huduma za chama kinachotajwa kwenye shairi.
- 2) Taja faid za kuwa na chama cha Kiswahili nchini.
- 3) Je, mna chama cha kiswahili shuleni kwenu? Eleza harakati zake na jinsi kinavyoendelea kuwahudumia.
- 4) Simulia jinsi serikali yako inavyosaidia kukuza Kiswahili.

MIAKA ISHIRINI YA UHURU

- 1) Taja juhudi za wazalendo katiak kuikomboa Kenya.
- 2) Taja dhuluma walizotendewa wanachi hata wakaamua kupigania uhuru.
- 3) Fafanua ubeti wa 8 na 10 kwa nathari.
- 4) Taja silaha kubwa iliyosaidia sana katika kuleta ukombozi wa Kenya.
- 5) Nini maana, ya: tudhukuru, beberu, chururu, baruharu, mararu, paruparu, kukurukuru, varurvaru, duru.

HONGERA RAIS MOI

- 1) (a). Eleza wasifu wa Rais Moi.
(b). Taja huduma ambazo ametolea Kenya katika harakati zake za kuinua hali ya maisha ya wazalendo.
- 2) Dondoa mamaboa maalum yanayodhihirisha kwamba Rais Moi anawahu dumia wanachi kwa dhati ya moyo wake.
- 3) “Usiulize Kenya imekusadia nini bali jiulize wewe umeitendea nini au umeisaidia vipi”?
Jadili kauli hii ya kizalendo.

VIVA KRISMASI

- 1) Mshairi anatupa mawaidha ggani kutoka Shairi Lake?
- 2) Anatokanya tujiepushe na mambo yapi wakati wa krismasi?
- 3) (a). Kwa nini ghasia, ajalo na maafa mengi hutokea wakati wa Krismasi?
(b). Toa maoni kuhusu “Krismasi Njema”.

- 4) Mizani ni nini katika shairi? Kubwagizo cha shairi hili kina mizani ngapi?
- 5) Nakili vina vya MLEA wa ubeti wan nne.

MASWALI YA MSETO

- 1) Eleza jinsi tungo za sehemu hii zinavyofungamana na Uzelendo.
- 2) Simulia namna babu zetu walivyowafunza watoto wao zamani kabla ya elimu ya shuleni kutamalaki nchini kwetu. Linganisha njia walizotumia na za kisasa kisha utoe maoni yako.
- 3) “Mwacha mila ni mtumwa” Eleza maana ya msembo huu.
- 4) Eleza kwa nini lugha huitwa kioo cha utamaduni?
- 5) Kwa nini serikali ya Kenya inahimiza matumizi ya Kiswahili? Na inachukua hatua zipi kuhakikisha kuwa Kiswahili kinakua na kuimarika? Je, hatua hizo zinatoshleza azma kuu ya kukikua Kiswahili nchini? Toa maoni yako.
- 6) Taja vikwazo na matatizo yanayoikabili lugha ya Kiswahili katika kukua na kuenea kwake kisha dokeza mbinu tunazoweza kutumia kutatua matatizo hayo.
- 7) Je, fasihi ni nini? (a). Eleza vipengele vya fasihi. (b). Taja aina mbili kuu za fasihi.
- 8) Jadili msembo huu: “Ukitaka kuu utamaduni wa jamii Fulani, kwanza angamiza fasihi yao”. Kisha dokeza jinsi mbinu hii ilivyotumiwa na wakoloni katika nchi yako.

NASAHA NA MAASO

Watani wetu jamaa

Leo tupate wasaa

Tabirizi na kukaa

Tukanyane yasofaa

Tujiopushe na chuki

TENDA HAKI

Tenda haki

Ni mapendo yake Mungu, Jabari

Alotugawa mafungu, tayari

Akatupa ulimwengu, fahari

Tenda haki

Usijitie tewengu, suduri

Ukaja pata uchungu, jibari

Siandame walimwengu, ayari

Tenda haki

Ushike wasia wangu, hodari

Sipite kwenye ukungu, hatari

Pitia penye uchengu, wa shwari

Tenda haki

Kuna watu nungunungu, fikiri

Wenye miiba michungu, hanjari

Jiambaze ja kulungu, hadhari

ULIMI

Ulimi salama yako, chombo cha kukuongoza
Huleta faida kwako, hasa ukiwelekeza
Katika kila tamko, na katika kueleza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

Hadhari kinywani mwako, hutosha kutengeneza
Mapito na nyendo zako, jina lako kupendeza
Na watu wakaja kwako, sufufu kukupongeza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

Katika uneni wako, nena nyuma ya kuwaza
Usijezua chafuko umati ukakubeza
Ulimi hasidi yako, hasa unapoteleza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

Chuja sana matamko, unayotaka tangaza
Yasilete machafuko, mawazo ya kuchukiza
Ulimi una vituko, ni nyama ya kushangaza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

Ulimi hatari yako, dawamu huangamiza
Huvyaza msukosuko, hasara usiyoweza
Akapatwa na kimako, na mwili ukalegeza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

Maneno ni siri yako, hayatoki ukimeza
Na kama jema haliko, afadhali kunyamaza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

Neno lina chokochoko, ni muhimu kuchunguza
La uchungu likiwako, halikosi la kupoza
Usitowe matapiko, duni katika baraza
Tumia ulimi wako, kwa akili na kuwaza

KESHO WEWE

Utendayo ni mabaya, yananikera niliko
Amefikwa na hekaya, mwenzio ana sumbuko
Badala kushika taya, ati kwak furahiko
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya

Kuna siku utagwaya, jihadhari na kicheko
Usiseme haleluya, kuruka huku na huko
Furaha ni kama ruya, haikosi badiliko
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya
Sio utu ni umbeya, na haliwi burudiko
Mtu kuwa ana maya, kwa Rabuka ni udhiko
Utu mwema ni hidaya, aso nao nana koko
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya

Maisha kama unyoya, na dunia mzunguko
Leo wamcheka moya, kumbe kesho siku yako
Sisi kwetu ni vibaya, kuchekana huwa mwiko
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya

Cheko sifa ya wabaya, wasojali pujuliko
Tena ni yao wadoya, wanopenda machafuko
Waendao kila kaya, kufanya vyao vituko
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya

Mwenzako awaywaya, hana hata pa mashiko
Amefikwa na manaya, were kwako ni chereko
Hata kama ni kinaya, mimi kwangu ni kimako
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya

Nimefika kwenye koya, na wewe koma kicheko
Usije pata hizaya, jiulize uendako
Jifunze kushika taya, atesekapo mwenzako
Wacha kucheka mwenzako, usije kupata haya

Shairi hili limewahi kutumiwa katika mashindano ya Sanaa ya Kiswahili, Nairobi
kwa miaka miwili mfululizo (1985 na 1986)

ASASI

Jenga msingi bora
Msingi wa kila jambo, muhimu kulik mwisho
Ndio huleta mapambo, imara ya ukumbusho
Ukianza kombokombo, hatima kuna vitusho

Jenga msingi bora
Uteuzi wa awali, hufikisha mwisho mwema
Kuteleza sikubali, chanda ukaja kiuma
Uteue kwa akili, iliyojaa hekima

Jenga msingi bora
Hili nimelibukua, kwa waliopaprika
Hatua wakachukua, kwa vishindo na haraka
Pasipo na kuchungua, wakaikosa Baraka

Jenga msingi bora
Si kwa ndoa si kwa kazi, mwanzo ndio ufanisi
Bora mwema uteuzi, sivyo hivyo kwa upesi
Msingi uwe azizi, si mbovu wa wasiwasi

Jenga msingi bora
Asasi dufu harara, aghalabu hujutisha
Wala hakuna tijara, ni mayonzi kuzindisha
Kujiasa ndiyo bora, dhila halijakutisha

KIBURI

Pulika nikupe siri, njema sana ya kufata
Nikuepushie shari, awali yawe kuguta
Uadili si dosari, kuwa nao si ukata
Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

Mengi yanakusubiri, ya furaha na kujuta
Tuza yako tafakuria, teua ya kukomata
Ndueo ina hatari, jitanibu kuambata

Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

Nakusihi ujibari, wacha njia ya salata
Uraufu na kiburi, sawa maji na mafuta
Kupatana havijiri, kama aridhi na nyota
Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

Bali suiwe jeuri, Kiburi kina matata
Njia njema usawiri, usiwe mpenda vita
Ndaro mama wa kaburi, hutia kwenye kiduta
Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

Ungawa mti fakiri, huna kuku wala bata
Muradi uwe basiri, utang'ara kama nyota
Wengi watakuhongereri, hapana wa kukusuta
Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

Siandame uayari, ukweli ukaubeta
Ukajidai hodari, hakuna wa kukupita
Dunia bwana la shari, waogao wanatweta
Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

Namaliza kuhubiri, nataraji utafata
Uungwana una heri, alo nao si mkata
Mithili yakwe dinari, utakacho utapata
Kiburi si uungwana, jiepushe na kiburi

SIMTUKANE MAMBE

Uwe mkali wa moto, na Jabari lenye gimba
Au longo la ufito, mgumu japo mwembamba
Unali ng'ambu mto, sithubutu kujigamba
Usimtukane mamba, nawe hujavuka mto

Huna budi kuwa mato, domo lako ukafumba
Upekue ka uketo, magambo ya kuyagamba
Mamba yumo mwenye mto, usimwite kikaramba
Usimtukane mamba, nawe hujavuka mto

Shik nikiulezato, au atakula ngwamba
Sijitie paramoto, watafuta kuwa kimba
Subiri uvuke mto, pita pasi kumchimba
Usimtukane mamba, nawe hujavuka mto

Uyastahi mapito, yake mwenye kuyapamba
Sema naye kwa mvuto, kana kwamba wajikomba
Akidai mpe koto, toa pasi na kulumba
Usimtukane mamba, nawe hujavuka mto

NIDHAMU SHULENI

Furaha ya mwanadamu, ni heshima duniani
Ungawa huna ilimu, adabu iwe makini
Watu wote kuheshimu, utapendwa kwa yakini
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

Adabu ni kama mali, hutumiwa maishani
Ndiyo sifa ya awali, kwa mwanafunzi shuleni
Uwe nayo hulihali, ndipo wende masomoni
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

Usiwe mwana jeuri, kwa ndugu na majirani
Ujerui ni hatari, ni majuto ya usoni
Utaoona na hukiri, kama si leo mwakani
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

Uwaheshimu wazazi, na waalimu shuleni
Siwabere wanafunzi, mnosoma darasani
Pamopja muwe wapenzi, kama wana wa tumboni
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

Mkosefu wa adabu, haan raha ya uzoni
Hali yake agahalabu, wasiwasi na huzuni
Kufu yake ni adhabu, hafaulu mtigani
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

Hata kaam ndiwe bingwa, namba moja darasani
Hapatikani mwanangwa, kukuweka kisongoni
Adabuyo ikipingwa, huna bei wewe duni
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

Beti hizo naishia, kalamu nalaza chini
Nadhani umeshika, nidhamu ina thamani
Kadha inasaidia, sana kuliko mapeni
Mwananfunzi wa shuleni, adabu ni taa yako

SIWANIE UKUU

Sioni ulichoshika, upande ule na huu
Sipokuwa kuzunguka, ukitafuta ukuu
Ni makuu unasaka, utavunjika maguu
Siwani kwenda juu, hata chini hukafika

Mpanda ngazi hushuka, kumbuka usemi huu
Na pengine huanguka, asibukue nafuu
Mbonawe Hujazinduka, mchana na mashekuu
Siwani kwenda juu, hata chini hukafika

Umaarufu wataka, ili uwe juu juu
Bali nikikumulika, hukwi hata chuguu
Kwenye ngazi taanguka, kwa kishindo chini puu!
Siwani kwenda juu, hata chini hukafika

Ungetaka faidika, ujaze lako bunguu
Usiende kwa haraka, papara zina makuu
Chembe chembe humuka, huleta tija shafuu
Siwani kwenda juu, hata chini hukafika

WASHAIRI HUPENDANA

Mhariri muadhama, wewe ndiwe muamuzi
Mapatanishi wa umma, hakimu msimamizi

Naja kwako kwa heshima, kitabuni tubarizi
Pendaneni watunzi, msindame hasma

Uhasama sio mwema, na mshari hapendezi
Shairi ni taaluma, ya dhukura na tambuzi
Tumia kalmia njema, hasa nyingi wapambizi
Pendaneni watunzi, msindame hasma

Washairi tangu zama, za usuli wa wangozi
Sio mno kusimama, kwa ghamidha za gombezi
Matusi wakayasema, pasi kuwa na kinyezi
Pendaneni watunzi, msindame hasma

Nimeshtuka mtima, niliposoma majuzi
Kwamba pana uhasama, dhidi chombo na Hijazi
Nabaki kushika tama, shairi si uchokozi
Pendaneni watunzi, msindame hasma

Nyie nyote watu wema, vile ninavyomaizi
Mu watunzi wa hekima, kale hadi siku hizi
Leo vije mwasusuma, kwa ghamu za shambulizi?
Pendaneni watunzi, msindame hasma

Tafuteni usalama, myazike machukizi
Khamisi chombo tuama, umsamehe Hijazi
Mpe muda kuyapima, alonena ya upuuzi
Pendaneni watunzi, msindame hasma

Wasalamu nimekoma, tena kitu siongezi
Bwana chombo akrama, usijali wachafuzi
Vita siyo lelemama, vaa moyo wa mbawazi
Pendaneni watunzi, msindame hasma

PAMBANO

Nakuletea mfano, ulo wazi wa busara
Chomde zingatia mno, usijepata hasara
Bora ufunge kiuno, wakati wa kurukara
Ukiwa huna kitara, usuwani pambano

Halina ndugu pambano, na tena halina dira
Ni zogo na vurugano, machukivu na hasara
Hapawi uelewano, usiende kama jura
Ukiwa huna kitara, usuwanie pambano

Usifanye mnong'ono, shika haya madhukura
Vita siyo kongamano, hutaka zana imara
Shika japo msumeno, ukiwa huna kombora
Ukiwa huna kitara, usuwanie pambano

Kondo ina mauano, na lukuki ya madhara
Mumo mna machinjano, na mengi yanayokera
Utakuja toka meno, ubakie kudorora
Ukiwa huna kitara, usuwanie pambano

Usilale kama pono, sana anga linang'ara
Si muda wa mabishano, tutakayo ni fikira
Si ndaro na majivuno, tendo jema la tijara
Ukiwa huna kitara, usuwanie pambano

Afadhali konokono, apitaye akichora
Humshiki kwa mkono, ute wake unakera
Njia yake ndiyo hino, kinga kwake ilo bora
Ukiwa huna kitara, usuwanie pambano

Yakabili mapambano, kwa adharusi imara
Twa japo ndoano, ama rungu na bakora
Au ulale unono, kama huna cha kudara
Ukiwa huna kitara, usuwanie pambano

UNAFIKI

Tafutani usalama:

Kunyamaza sitoweza, naona bora kusema
Niketile nikawaza, fitina si mtu mwema
Wengi wamejipoteza, husalia kulalama
Hakuna haja kuzoza

Tafutani usalama:

Leo nitawadokea, nanywi mpate yapima

Fatani ahilikiza, ni mbaya hana mema
Kama wapinga uliza, masheha waliosoma
Hakuna haja kuzoza

Tafutani usalama:
Uwache kumpongeza, hasidi hana hashima
Wengi wameteketeza, kwa maneno nyuma nyuma
Ni bora kumfukuza, aondoke hima hima
Hakuna haja kuzoza

Tafutani usalama:
Basi fitina punguza, uwaze mbele na nyuma
Dunia ni mageuza, tego hili utakwana
Kwa janga ulilovyanza, ukidhani unachuma
Hakuna haja kuzoza

Tafutani usalama:
Nia yangu si kuzoza, wala sitaki lawama
Tangazo ninatangaza, tuishi pasi hasam
Fitina haina jaza, ni ujinga si ulama
Hakuna haja kuzoza

Tafutani usalama:
Tama hapa nanyamaza, kwenda mbele kwanilema
Fatani hela sikiza, kuna siku utahema
Mno unajiumiza, upoteze na uzima
Hakuna haja kuzoza

MKATAA PEMA

Msambe naja kuteta, nina wema wa kalima
Moyo wanikatakata, maini yangu yachoma
Ili nipate takata, ukweli wote tasema
Anayekataa pema, pabaya panamuita

Muacha pema hujuta, anedapo si salama
Bahati ni kama nyota, humemeta na kuzima
Sikimbilie mafuta, ukatate kula sima
Anayekataa pema, pabaya panamuita

Haraka zina matata, angaza mbele na nyuma
Tenda mambo kwa kusita, usije ukalalama
Keti pako ukipata, kwa muradi wa uzima
Anayekataa pema, pabaya panamuita

Pema si penye mafuta, au pa wali na nyama
Pema watu hutafuta, utulivu na hekima
Si hoja penye ukata, pa watu hali ya nyuma
Anayekataa pema, pabaya panamuita

Mahali pema ambata, kwa vitendo na huduma
Sikae penye matata, palipojaa hasama
Lau kama pamemeta, hapafai kwa daima
Anayekataa pema, pabaya panamuita

Bendera yangu nakita, pepea mahali pema
Wenye macho wakipita, waole na kutazama
Mja moyo kutakata, usiishi penye njama
Anayekataa pema, pabaya panamuita

KIJUNGU JIKO

Ninenay nimeona asilani si kuota
Ni anagamizi bayana, kwetu sisi kutuseta
Watu wanafumukana, asubuhi hujivuta
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Pato zimetupungua, hali zetu huzorota
Kupata hizo rupia, mahitaji yakung'uta
Majumba kuyalipia, baki huwa za mafuta
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Wapo wanaofaidi, wanaokula mafuta
Wenye nyama za baridi, jorafuni zimenata
Wanovaa maridadi, kwa lebasi za kumeta
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Haya ninayoyasema, ni ya kweli ya kufata
Kwenu wana mnosoma, msambe raha tapata
Afadhali kwenda lima, kufuga kuku na bata

Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Isiwajae huzuni, mimi yameshanipata
Nimesoma kwa makini, mitihani nikapita
Na kuingia mijini, kazi njema sikupata
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Ninatamani kugura, nende shamba kutafuta
Mijini kunanikera, nikalimie mbatata
Kujibari ndiyo bora, ningali bado kujuta
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Ijara yanagu si haba, bali sawa na mkata
Nachelea kina baba, kuishi jiji kwatata
Mahitaji hutukaba, na nauli siku sita
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

Tama fanyeni hadhari, watoto mnaofata
Msije kutahayari, mkabakia kubwata
Maisha siyo buheri, ni mazonge tena vita
Si kazi, sitirihali, tufanyazo waungwana

SIWINAO

Washari siwi nao, siwi nao sini, sendi waliko
Sipendi wenye ndweo, wasoona soni, wala kimako
Ghalibu waringao, mbele hadharani, kwangu hawako
Hawamo moyoni, wenye vituko, siwi nao

Hata na wezi nao, wenye kutamani, kila mfuko
Wanopatwa na mwao, usio kifani, na mishituko
Wapiga dafurao, vibeti njiani, wapate shiko
Hawamo moyoni, wenye vituko, siwi nao

Siwi na walewao, ulevi na shani, wenye udhiko
Watu mithjili hao, wana kisirani, hawana mbeko
Wanaleta kilio, kwao jitengeni, mwende mwendako
Hawamo moyoni, wenye vituko, siwi nao

Usiwe bambalio, jama mna mboni, mbone mbonako
Mapana masikio, kunasa halani, wacha vituko
Msiwe wapuzao, onyo na maoni, bila mashiko
Hawamo moyoni, wenye vituko, siwi nao

Sikai kwenye kao, lake mjivuni, mwenye matuko
Endaye kwa matao, kokote kundini, hawi kitako
Kinadi vifaa, vya kwake nyumbani, bila shtuko
Hawamo moyoni, wenye vituko, siwi nao

Watu wabaguo, kabila nchini, kwangu ni mwiko
Ndiwo wachafuao, ya kwetu Amani, raha na cheko
Na wote wabebao, kinyongo moyoni, siwi waliko
Hawamo moyoni, wenye vituko, siwi nao

KINYWA

Kinywa chako mwanadamu, ndilo lango la kauli
Na kauli ina sumu, ikitoka kwa fidhuli
Watu wakakushutumu, kwa maneno ya ukali
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

Ni kinywa hutakadamu, maudhi kuyasabili
Kwa rai za kuhujumu, zinazozusha kitali
Wendo wakakulaumu, kwamba wewe ni jahili
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

Kinywa kibi ni haramu, ni heri tia kufuli
Huchemsha watu damu, maneno ya pilipili
Si mazuri si matamu, nakwambia ya ukweli
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

Wengi watakuheshimu, benati na marijali
Ukijua kukalimu, kinywa chako kulahali
Wakwite mtaalamu, muungwana kwelikweli
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

Japo wewe ni hakimu, bali ndumilakuwili
Hupewi njema isimu, sifa zako ni dhalili
Wengi watakujugumu, waseme huna fadhili
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

Kinywa chenye tabasamu, hakiwi dufu ni ghali
Hutumiwa kwa nidhamu, kwa maneno maadili
Muradi kujikirimu, kwa watu na serikali
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

Kauli ikiwa tamu, huvusha kufika mbali
Sasa kwako kujihimu, sitamke yenye feli
Utakuja kuhusumu, bura huo wako mwili
Kinywa huponza muili, kwa tamko lenye sumu

MWANADAMU SI MTU
Leo nitakuzindua, pulikiza kwa makini
Ungakaa ukatua, uyatie akilini
Mwanadamu twamjua, mtu ni kiumbe gani?
Wanadamu sio watu, wenye utu ndio watu

Mwanadamu kung'amua, si muhali asilahi
Mambo yake si murua, ana kingi kisirani
Ni wengi nimegundua, tu mumo humo kundini
Wanadamu sio watu, wenye utu ndio watu

Mwanadamu huonea, mchuje haan hisani
Huwa tayari kuua, hana hisia za ndani
kwani huyo kapotea, mwenye UTU si haini
Wanadamu sio watu, wenye utu ndio watu

Mwenye utu narudia, ndiye mtu kwa yakini
Asiyeleta udhia, kila mja huthamini
Moyo wake maridhia, hana chuki abadani
Wanadamu sio watu, wenye utu ndio watu

Aso utu nawambia, yuko sawa hayawani
KWA Adamu kutokea, sisi sote twaamini
Na utu kujipatia, ni dhima yetu duniani
Wanadamu sio watu, wenye utu ndio watu

Muwe watu kwa tabia, wenye nyoyo za Imani
Njia njema kupitia, pasizuke nuksani
Hayo ninawaachia, neno UTU mujuweni
Wanadamu sio watu, wenye utu ndio watu

HATA NAWA!
Wakosapo sharafa
Wanapata maafa
Waovu wanakufa
Hawajapata tija
Hata na wewe pia!

Waroho nawaasa
Kilindi mwajitosa
Kwa upwamu wa pesa
Hawajapata tija
Hata na wewe pia!

Dunia imejaza
Mazuri na mayaza
Maovi hupendeza
Hawajapata tija
Hata na wewe pia!

Tumeona walafi
Wezi na wakorofi
Waso na nia safi
Hawajapata tija
Hata na wewe pia!

Majambazi hutwazwa
Kila adha hujazwa
Na mbaroni hulazwa
Hawajapata tija
Hata na wewe pia!

Ndugu hebu sikia
Sudiyo shikilia
Mui huangamia
Hawajapata tija
Hata na wewe pia!

MASWALI YA TANIBIHI

TENDA HAKI

- 1) Orodhesha kutoka mambo yanayowaghafilisha watu wakakosa kutenda haki.
- 2) Licha ya uovu wa mwanadamu, malenga anakuhimiza utende haki. kwa nini?
- 3) Taja nasaha na maonyo anayokupa msanii katika ubeti wa 2,3 na 4.
- 4) Taja sifa za wanyama hawa na kwa nini wametumiwa? (i). Nungunungu (ii). Kulungu.
- 5) Chambua: umbo, vina, mizani, msamiati na maudhui katika shairi hili.

ULIMI

- 1) “Ulimi huponza na kutuza”. Eleza ukweli wa kauli hii kwa kutumia dokezi kutoka kwenye shairi.
- 2) Jahili vifungu vifuatavyo:
 - (i). Ni muhimu Zaidi kuwaza kabla ya kulitamaka neno kadamnazi.
 - (ii). Ni bora kunyamaza kuliko kutoa neno la kuudhi hadarani.
 - (iii). Majuto ya mtu huletwa nay eye mwenyewe anapotumia ulimi wake vibaya.
 - (iv). Ulimi ni adui mkubwa na pia ni rafiki halisi

KESHO WEWE

- 1) Kwa nini ni viaya kumcheka mwenzako anapatwa na tabu?
- 2) Ni watu gani wenye tabia ya kuwacheka wenzako wakati wa matatizo?
Thabitisha.
- 3) Je watu wa jamii yako huchukua hatua gani pindi jirani akifikwa na maafu?

- 4) Ubeti wan ne unatoa tahadhari gani?
- 5) Jifunze maneno yote mapya yaliyotumilka katika shairi hill.

ASASI

- 1) Taja maafa yanayoweza kuletwa na kutoanza jambo kwa misingi bora.
- 2) Ni “Utenzi” wa nini anaouzungumzia mtunzi katika ubeti wa 4?
- 3) Utauitaje mwundo wa shairi hili?
- 4) Shairi hill lina maana gain kwa jumla?

KIBURI

- 1) Tumia Lugha ya mjazo kuelezea ujumbe unaowasilishwa na kila ubeti.
- 2) Eleza vipi mwenye kiburi hawezi kupatana na mwungwana.
- 3) Nini maana ya “uraufu na kiburi, swa maji na mafuta”? (Ubeti wa 3). Taja tashbihi nyingine iliyotumika kumithilisha kuburi na ungwana (ubeti 3).\
- 4) Taja methali yoyote yenye neno ‘kiburi’. Eleza maana na matumizi yake.

SIMTUKANE MAMBA

- 1) Fafanua wazi kijembe cha shairi hili.
- 2) ‘Mto’ na ‘Mamba’ ni jazanda mbili katika shairi hill. Eleza jazanda hizo.
- 3) Shairi hill linaweza kutumiwa vipi lwa maisha ya mwanafunzi ambaye angali yu shuleni anasoma?
- 4) Taja wazo kuu katika shairi hii.
- 5) Eleza fani za lugha zilizotumika katika tahajia ya maneno haya:
(i) Mato (ii). Ng’ambu (iii). Mayuto (iv) ungowanacho (v) nikuelezato (vi) wende

NIDHANU SHULENI

- 1) Kwa nini mtunzi anasema elimu pekee haikamilishi utu wa binadamu?
- 2) Taja hasara zinazomkabili mwanafunzi asiye na adabu shuleni.
- 3) Taha jinsi ukosefu wa adabu unavyoweza kumzuia mwanafunzi mwerevu darasani kuendelea na masoma yake.
- 4) Je nani alaumiwe kutokana na kuzorota kwa adabu za wanafunzi shuleni? Eleza.
- 5) Fanyeni mdahalo kutafuta ukweli juu ya vidondoo hivi:
 - i. Adabu za watoto zimezorota kutokana na wazazi kulegeza sera za malezi.
 - ii. Walimu wapatiwa uwezo kamili na kinidhamu watumie kurekebisha tabia za watoto shuleni.
 - iii. Kuiga tabia za kigeni kumeathiri Zaidi tabia za watu wan chi yetu.

SIWANIE UKUU

- 1) (a). Shairi hili ni tarbia. fafanua kwa nini liitwe tarbia

- (b). nakii vina vya ubeti wa kwanza.
- (c). Kimalizio kina mizani mingapi?
- 2) Taja onyo linalotolewa kwa mti mwenye pupa za kuwania ukuu (ubeti wa 3)
- 3) Taja methai tano zinazowania na shairi hili katika maana.
- 4) Eleza kini cha: (i). molto wa ubert wa ubter wa tatu. (ii). mlewa wa uberti wa kwanza. (iii) ukwapi wa mwanzo, ubert wa pili (iv) utao wa molyo wa ubert wan ne.

PAMBANO

- 1) Taja mfano unaoletewa na sjairi hili.
- 2) Pambano lipi analolizungumzi msemaji?
- 3) Ubeti wa pili unakupa mfano wa methali gani kuhusu pambano?
- 4) Fafanua kiini cha mkarara kwa kutoa mifano ya ‘Mwanafunzi aingiaye darasabu bila zana za masomo ‘au’ anayefanya mtihani bila kujiandaa kikamilifu’
- 5) (a). Je kuna pambano lolote maishaini lisilohitaji silaha? Eleza.
(b). Konokono ametumiwa kwa azma gani kwenye ubeti wa sita?
(c). Taja maneno mengine yenye maana sawa na pambano kutoka shairi hili.

WASHAIRI HUPENDANA

- 1) Nakili wagomvi wa shairi hili. Unafikiri ni yupi aliyemchokoza mwenzake? Tosheleza jibu lako.
- 2) Taja umuhimu wa hao WANGOZI waliotajwa katika ubeti wa tatu kufungamana na historia ya Kiswahili.
- 3) Taja dhima ya washairi katika nchi yako. Je wanasaidia vipi katika maendeleo ya nchi?

UNAFIKI

- 1) Eleza jozi ya maana (maana mbili) ya kila neno:
(a). Pima (b). Sheba (c). Nyuma (d) jaza (e). tama
- 2) Ni ubeti upi katika shairi hili unalobeba uzito wa dhamira ya mtunzi? Eleza.
- 3) Chambua lugha ya shairi hili kwa undani.

MKATAA PEMA

- 1) Taja kilichomkera na kumkereketa moyo mtunzi hata akaamua kutunga shairi hili.
- 2) Andika mafunzo yote tunayopata tutokana na shairi hili.
- 3) Eleza ufundi uliotumika kulitunga shairi hili.

KIJUNGU JIKO

- 1) Eleza asili ya kilio kilicho katika shairi hili.
- 2) Simulia kwa kifupi hali ya maisha ya mjini na ya vijini.
- 3) Fafanua kiina cha kituo
- 4) Nini msimamo wa msemaji? Eleza manoi yake kwa maneno yako mwenyewe.

- 5) Tunga insha juu ya ‘masiha ya shambani no bora kuliko ya mjini’ au ‘aito wa turudi mashambani uimarishwe’

SIWI NAO

- 1) Msemaji hawi na watu gani? Na kwa nini anawachukia?
- 2) Taja usanii wa shairi hili kwa upande wa mpangilio wa umbo, beti, mizani, vina na mishororo.
- 3) (a). Shairi hili ni la bahari gani?
- 4) (b). Eleza tofauti baina ya tungo zifuatazo: ukawafi, msuko, kikwamba na pindu.

KINYWA

- 1) Eleza mawaidha ya shairi hili kwa maneno yako.
- 2) Taja shina la kila neno lilonyambuliwa kwa mujibu wa utunzi:
Kwa mfano: shina la WAKAKUSHUTUMU ni SHUTUMA. Sasa endelea kuhujumu, zinazonusha, wakakulaumu, huchemsha, kukalimu, kujiirimu, huvusha, kujihimu, sitamke, kuhusumu.

MWANADAMU SI MTU

- 1) Ni ipi tofauti kati ya mwandamu na mtu? Taja sifa za kila mmoja.
- 2) Shairi hili linatufunza nini?
- 3) ‘Ubora wa mtu ni tabia njema na utu wake’. Fafanua kikamilifu.
- 4) Je, wewe ni binadamu au ni mtu? Jichambue ujitambue.
- 5) Nini kinyumw cha ‘UBINADAMU’? Eleza sababu halisi.

HATA NAWA

- 1) Kwa nini shairi hili limpewa jina la HATA WEWE? Eleza kinaganga.
- 2) Hili ni shairi la aina gani?
- 3) Andika kiini cha kila kifungu cha ubeti.
- 4) Mshairi aokeza ni kwa nini watu hawapati tija?
- 5) Umejifunza nini kutokana na shairi hili?

MASWALI YA ZIADA

- 1) Taja asili ya mashiri ya Kiswahili kisha eleza tofauti kati ya: Mashairi ya Kiswahili na mashiri kwa Kiswahili.
- 2) Taja nguzo mbili kuu za FASIHI. Eleza fani za kila nguzo.
- 3) Eleza jinsi vyombo vifuatavyo vinavyotoa mchango katika kukuza, kutukuza na kueneza Kiswahili.

- (a). redio na televisheni (b). magazeti na majarida (c). vitabu (d) warisha na kongamao (e). shule na vyuo (f) wizara (toa mifano) (g) matibaa.
- 4) Utamhakishia vipi mtu aliyepotoshwa anayadhanaia ati chimbuko la lugha ya kiswahili ni mchanganyiko wa kiarabu na kibantu kuwa asili ya Kiswahili papa hapa petu Afriak mashariki wala haikuzaliwa na lugha yoyote ya kigeni kutoka nje?
- 5) Watu wasiokimudu Kiswahili ndio wanaokipinga na kukidhara Kiswahili jadili.
- 6) Eleza maana za vipengele hivi vya taaluma ya ushairi.
ubeti, ukwapi, kipande, mwandamizi, utao, kekto, vina, utoshelezi
- 7) Eleza tofauti kati ya (a) Utamaduni wa taifa na utamaduni wa jamii (b) Lugha ya taifa na lugha ya kienyeji.

ZINGUKO NA KUTANABAHISHA

Katika huku kuishi

Maisha siyo aushi

Tunupita kama moshi

Shika huu uzindushi

Dunia cheko na hamaki

UTALEMA

Mbona unanyamaza, na una jambo baya?

Dhahiri latokeza, na hutaki zuiya!

Talemewa ujute.

Dogo huzaa kubwa, kweli nakwelezeya

Onapo umekabwa, haraka jiteteya

Talemewa ujute.

Mengi hutufikia, twabaki kutataya

Kisa nimegundua, yajapo twangaliya

Talemewa ujute.

Bora kufanya hima, kinga kukimbiliya

Tabu haijalema, msada jipatiya

Zuia usijute.

KIZAZI CHA FEDHEHA

Muole nyuki, mwenye asali
Hasogeleki, vile mkali
Anomiliki, ni yake mali
Anakubali, angafariki
Mnaumbuka hamuumbiki
Hana mkuki, nyuki dhalili
Na husadiki, yake amali
Kupata dhiki, kwake halali
Ila asali, yake hufiki
Mnaumbuka hamuumbiki

Kwa kweli nyuki, ana akili
Nyuma habaki, kuhami hali
Mtu hafiki, kwake muhali
Mwenye akili, fanya ja nyuki
Mnaumbuka hamuumbiki

Ni unafiki, kwa mwanamwali
Njia hashiki, hawi mkali
Mfano nyuki, utu hajali
Hajisaili, njema tariki
Mnaumbuka hamuumbiki

Kubwa hilaki, mwali kubali
Kuwa rafiki, aso halali
Na kudiriki, kulala chali
Kama anzali, eti ashiki!
Mnaumbuka hamuumbiki

Mnashiriki, mengi laili
Hamkanyiki, wala kujali
Soni na dhiki, kutozijali
Utu na hali, za mahuluki
Mnaumbuka hamuumbiki

Sio riziki, yenu amali
Bali fasiki, utu kudhili
Na si laiki, kwa mwe akila
Kuyakubali, na kushiriki
Mnaumbuka hamuumbiki

Igeni nyuki, msikubali
Kuwaafiki, wala asali
Msije baki, hman hali
Na idhilali, si stahiki
Mnaumbuka hamuumbiki

Semeni haki, bila batili
Kizazi hiki, msiojali
Je hamtaki, zetu kauli?
Mtupwe mbali, mjimiliki?
Mnaumbuka hamuumbiki

UFUKARA NI WA AKILI
Leolewelo oleni, mzame na kufikiri
Mfikiri kwa makini, kuhusu huyu fakiri
Msomjua juweni, kinyumeche ni tajiri
Ufukara wa akili

Akili zikipungua, basi mtu ni fakiri
Husemwa ameugua, atwawe kwa dakitari
Hawezi kupungua, na kuyapanga mazuri
Fukara aso akili

Amba umempa kazi, asonazo tafakuri
Atafanya banangizi, asifate dasturi
Na pengine hamalizi, na haikosi dosari
Ufakiri kwa akili

Aso akili fukara, angakuwa yu tajiri
Akili ni yetu dira, muongozo wa safari
Maelekezo huchora, kujua baya na zuri
Utule ni wa akili

Muole muenda shule, kusoma kunapojiri

Ungapiga makelele, unenayo hafikiri
Kazubaa kama kole, hajui bali na bari
Unobe ni wa akili

Tangu enzi za Muyaka, na wahenga mashuhuri
Wakongwe walotukuka, msemu waliamiri
Akili mali hakika, alo nazo si fakiri
Umasikini akili

Enenda ukichunguza, taratibu kwa saburi
Wenye mali walojaza, si karadha si sihiri
Akili iliongoza, wakapata kunawiri
Fakiri aso akili

Kisha rudi nyuma nuyma, kwa watule wa fikiri
Waliopata neema, ya kujaaza dinari
Akili zilipohama, na pato likahajiri
Ulofa ni wa akili

Kutana na punguani, hawezi kujisatiri
Yu mithili hayawani, jina lake ni fakiri
Wenye akili oneni, na walivyo mabepari
Huleta mali akili

MAJUTO

Kingurumishwapo chondo, wateja hurandaranda
Husomewa kandokando, wakaanza kujiwinda
Wanajua pana ngodo, ngondo kubwa ya kutenda
Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

Wakisikia mdundo, mdundo wa kirindanda
Kirindanda cha msondo, sondo kubwa na kinanda
Hupigana nguo fundo, chapuchapu wakaenda
Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

Huja mwisho wa kitendo, juto roho limetanda
Ukafikiri uhondo, waenda kupata tunda
Vina hasara vishindo, mwenye woga hujilinda

Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

Lau lingekuwa pendo, bora ungalijilinda
Usiandame mkondo, utapata vya kuvunda
Ungawaza wako mwendo, dunia ni njia panda
Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

Sijiweke roho fundo, vya wenzako kuvipenda
Ukaondoka na nyundo, na panga kwenda kumwinda
Meona wapi mtindo, kuvuna pasi kupanda
Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

Huwaje mwenye mirando, asiyejua kuunda
Mtegemea magendo, apawe mali kulinda
Moyo humuenda shindo, mali kuitia vyanda
Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

Kaditamati manondo, wenye roho za kudunda
Wasiojua upendo, kwa wepesi wa kutenda
Papara huzua kondo, na mwisho muume vyanda
Mtenda akishatenda, majuto hufata tendo

HERI WASICHANA WADOGO

Una tijara, udogo, kwenu wasichana
Kubwa sitara, udogo, tena uungwana
Ni utu bora, udogo, na mwendo mwanana
Peke walio bora, wasichana wadogo

Kwenye hadhara, mdogo, shabini manna
Hawezi kera, mdogo, lau'kutukana
Adabu bora, mdogo, madharau hana
Hao walio bora, wasichana wadogo

Zake fikira, ni ndogo, nyendoze si pana
Kwake dharura, ni ndogo, na tamaa hana
Tena hasira, ni ndogo, hawezi pigana

Wale walio bora, wasichana wadogo

Habebi sura, mdogo, apate nag'ana
Hana dhukura, mdogo, ati wamuona
Hutia fora, mdogo, kwa kutulizana
Kweli walio bora, wasichana wadogo

Ukubwa dhara, mikogo, pia kupigana
Tele papara, mikogo, na kusengenyana
Bongo imara, mikogo, subira hakuna
Hasa walio bora, wasichana wadogo

PATA ELIMU

Haina tama elimu, marefu na mapanaye
Haikinai utamu, yuko wapi akanaye?
Maishani ni hatamu, iongozayo badaye
Anayebeza elimu, achezea maishaye

Mwana hebu ujihimu, usingojee nyumaye
Nenda shule ufahamu, ya dunia na mamboye
Naw uwe taalimu, hadhi bora jipatiye
Anayebeza elimu, achezea maishaye

Maish sasa magumu, hatawe uangaliye
Yapime kwenye fahamu, upate jua dhikiye
Soma ili ujikimu, shule usiikimbiye
Anayebeza elimu, achezea maishaye

Elimu zana adhimu, soma usitayetaye
Ni wakati wa hukumu, huu siyo baadaye
Kisomo kwako muhimu, kukikosa kijutiye
Anayebeza elimu, achezea maishaye

Ola wale mahakimu, nyayo zao ufatiye
Wanapata darahimu, hawajali gharamaye
Elimu ni mlizamu, ni ya aushi majiye

Anayebeza elimu, achezea maishaye

Nyuma utajilaumu, na tena uje ugwaye
Wakubeze wanadamu, ucheke ama uliye
Uifuate dawamu, elimu leo kwa seraye
Anayebeza elimu, achezea maishaye

MWANADAMU ALITOKA WAPI?

Kuna ngano kemukemu, za kubuni na za kweli
Nyinginezo ni vigumu, kuamini bilikuli
Hata hao watalamu, hawatowi tafsili
Mwenye akila timamu, awazie jambo hili
Apekue mwanadamu, alivyo yake asili
Asili yake ni nini, Uumba au tumbili?

Moyo wanienda kasi, hunikanganga akili
Kila nikiwadadisi, watalamu wa azali
Wanipe jibu jepesi, kuhusu wetu usuli
Sijampata farisi, anayemanya kamili
Hata wale wa sayansi, wapimao majabali
Lipi jibu maalumu, Buruhani na tumbili?

Nikisoma Bibilia, vitabu vyote viwili
Cha ukale kuanzia, kisha hicho cha Injili
Kurani haingilia, aya zake kutaali
Vyote vinasimulia, tumeumbwa na Jalali
Kwa heshima asilia, pamoja sura jamili
Sasa jibu liko wapi, Huluki au tumbili?

Ukisoma vitabuni, maandiko ya awali
Vyenye mambo ya zamani, ya wakale na tawili
Utakuta ubaini, wa maneno ya batili
Kwamba mtu ndiye nyani, umbo alijibadili
Akawa sura thamini, uonavyo ana hali
Mwabali asili yetu, hutokana na tumbili?

Abadani siwabezi, mimi sina ujahili
Wala mie siwapuzi, ninatafuta ukweli
Mumesoma mu wajuzi, Misahafu na Injili
Nataka jibu azizi, moja tosha nikubali
Msiitwe watambuzi, kumbe udumakuwili
Mwajuwa tulikotoka? Kwa mungu au tumbili?

Madai yamedaika, meni yasiyo mithali
'Dunia ilimegeka, toka kwenye jua kali
Ndipo ikazizimika, sokwe wakatatawakali
Hatima wakageuka, binadamu wenye hali'
Hapo ndipo ninamaka, mbona leo sibatili?
Semeni tulikotoka, kwa Mungu au tumbili?

Ningaomba nitambue, Adamu yule rijali
Pamoja naye Bibie, Hawa Mama wa awali
Ni wanasokwe nijue, ama kazi ya Jalali?
La urongo tutangue, liwe mbali na ukweli
Hakika tusimamie, tusifate njia mbili
Mwanadamu wakubali, kuwa were ni TUMBILI?

SUMU YA MAISHA

Naanzilisha nudhumu, kutangaza ya moyoni
Utafiti nimetimu, ukweli nikabaini
Dinia duni ni sumu, huwakebehi hiwani
Kiombe nimetambua, yapasayo kufahamu

Maisha huwa matamu, ukiishi kwa Amani
Uwaonyeshe kaumu, unazo bongo kitwani
Pia kiasi elimu, japo haba ya utani
Kuzaliwa baradhuli, maishani huwa sumu

Dunia kazi muhimu, bila kazi hali duni
Viungo view timamu, upige vita kazini

Upate kula utamu, ujenge siha mwilini
Ukizaliwa mzembe, maishani huwa sumu

Umekuwa ni ghulamu, au mwari wa nyumbani
Wazazi wakajijimu, ukasoma mashuleni
Naw uwe huna hamu, kwenda shule huthamini
Kutosoma ya shuleni, maishani huwa sumu

Dunia yetu ni ngumu, hutoishi furahani
Watu watakushutumu, na hawatakuamini
Uwe bila kujikimu, huwezi pata auni
Kutegemea wengine, masihani huwa sumu

Wewe mwana wa Adamu, si mnyama wa porini
Saba inakulazimu, kujihoji akilini
Usijifanye wazimu, una dhiki tafanyani?
Kutotumia akili, maishani huwa sumu

Umekuwa wa makamu, kijana bora machoni
Maisha mambo muhimu, ni matatu duniani
Kuo kwakulazimu, na kuolewa kanuni
Kuishi bila ya ndoa, maishani huwa sumu

Usipende vya haramu, na vya watu sitamani
Mwenye akili timamu, hawezi shikwa ugoni
Huwa mtu wa nicdhamu, kwa mke wake nyumbani
Kutaka mke wa mtu, maishani huwa sumu

Mja ninakuhukumu, kwa zinduo lenye shani
Fuata utunze damu, isikutoke puani
Ujitanibu dawamu, kudokoa mifukoni
Kuiba mali za watu, maishani huwa sumu

Dunia yetu hudumu, binadamu mapitoni
Jitengee va sehemu, ule sasa na jioni
Kisha uombe Rahimu, akupe fungu usoni
Kutokuweka akiba, maishani huwa sumu

KUMBE

Majuto huja kinyume, watu wakajijutia
Ungakaa na upime, mambo bila kupapia
Majuto huja kinyume!
Sijigambe nyamaume, kupita ukitishia

Pande zote utizame, ndipo mbele kutembea
Usione una sime, msitu kuelemea
Majuto huja kinyume!
Kuna simba na madume, wawezao kuvamia

Sijifanye wewe mume, hata mume hupotea
Penye tu usimame, na akili kutumia
Majuto huja kinyume!
Mtu siye pakashume, vijinyama kurukia

Jimakini utuame, na kumbe kuliambaa
Piga mbizi na uzame, pindi juu hujapaa
Majuto huja kinyume!
Usilime penye kame, masika yatafatia

Tua mambo uyapime, yapo mengi ya dunia
Chunga vyanda usiame, mambo yakikuzidia
Majuto huja kinyume!
Kumbe wewe gumegume, siyo papap ni dagaa!

MATENDO MEMA YA WEMA

Sibali kughilibiwa, kwa moto kuzaa jivu
Au ngomba kutowa, ndizi zake zilo mbivu
Lakini sijakolewa, chema kuzaa kiovu
Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Tendo hufana asili, kama nyoka na mwanawe
Asokuwa na fadhili, lipi jema alitowe?

Ila kero na fidhuli, jinginele asijuwe
Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Mie ninavyoamini, na vile nilivyoona
Binadamu mhisani, matendo yake bayana
Hutoka kwake rohoni, kwenye dhati kiungwana
Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Hata kama ugasoma, kumbukumbu za zamani
Juu yao watu wema, kabisa utabaini
Mambo yao ya hikima, matendo ya kihisani
Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

Muovu atende nini, cha kuliwaza nafusi
Damu yake huwa duni, ya vitendo vya maasi
Asilani hana soni, hachelei na matusi
Matendo mema ya wema, maovu ni ya waovu

SIVYO

Msema Kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Mmepotea mchana, juu jua laangaza
Mna macho ya kuona, lakini mwaona giza
Na giza likishikana, vipi tajielekeza?

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Kipimo chenu ni dhana, na ambayo hupoteza
Lugha hiyo siyo shina, ya elimu kujijaza
Bali ni moja ya zana, za elimu kueneza

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Hata pengine hapana, moyo unanikataza
Lugha niyo kuinena, ni sawa na kuigiza
Mchunguze kwa mapana, mneni hwenda ni boza

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Hiyo lugha imechina, zama za kujiongoza
Japo twaitaka sana, maarifa kuongeza

Ila si kama dafina, teule ya kutukuza

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Najua wengi mwaguna, rai yangu kuibeza
Na hata kunitukana, kupinga ninavyowaza
Bali mim chuki sina, nasema nilixhunguza

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Nimesoma waungwana, pamoja kiingereza
Ingawa si kulingana, Kiswahili chaongoza
Nami bila kukinena, watu wananipuuza

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Kiswahili ni sana, vibarak hunibeza
Husema sina mwamana, hadhi yangu hupunguza
Hakuna ninachovuna, mbali na kunichukiza

Msema kiingereza, mwadhani kasoma sana!
Siachi lugha ya nina, kwa ndimi za kuigiza
Elimu na uungwana, huvipata mchunguza
Navyo vinapatikana, kila lugha noweza

KAMA SISI

Hatuambi mwatukera, na tena mwatughasi
Hivi twaona ibura, ndaro zenu za kasi
Kujighani pa hadhara, kuwa nyie wagosi
Mwatangaza m wabora, mnani hatunasi!

Mwatuona mafukara, nyinyi ndio wakwasi
Mwola yetu matambara, hamchuji utosi
Kumbuka mtu ubora, umo kwenye nafusi
Mwatangaza m wabora, mnani hatunasi!

Muumba ndiye sonara, alofua wanasi
Kwa akili na busara, tupu bila lebasi
Lau kama mwajipara, nguo siyo nemsu

Mwatangaza m wabora, mnani hatunasi!

Hatuzwi simba marara, sababu ya utesi
Kuwaua kina swara, wasojua kisasi
Kuwa ana makadara, kwetu huo uasi
Mwatangaza m wabora, mnani hatunasi!

Ilimu haba kudara, mlopata kiasi
Isiwafanye kubera, mlikotoka nasi
Msidhani mumegura, toka gamba jeusi
Mwatangaza m wabora, mnani hatunasi!

Hifadhi yetu imara, kuhimidi Kudusi
Aliye mwenye sitara, mavani mahususi
Dunia si pa kufura, sisi sote mapisi
Mwatangaza m wabora, mnani hatunasi!

UJANA NI KAMA MOSHI

Umbo kazi ya wadudi, na sio wako utashi
Ungavva maridadi, le basi njema ya shashi
Kukongoka huna budi, hata upake marashi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Sianze kutaradadi, uzee ukakughushi
Ukapandwa na madadi, ukose ukaramshi
Lisilo budi hubidi, kabisa hubadilishi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Ujana kama mikadi, raha yake haichoshi
Huifariji fuadi, kwa maisha ya fatashi
Lakini kama midadi, hufutika maandishi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Tokea kale na jadi, maisha siyo aushi
Umri unavyozidi, uzee ndio mdoshi
Uzee ukishitadi, hukaribisha mazishi

Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Sighasi yako fuadi, kwa kutamani usihi
Miaka iso idadi, sura yako haichushi
Hujapata hiyo sudi, ujana wako ni moshi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Hakuna mtu hadid, katika huku kuishi
Alo na sura jadidi, isokuwa na tashwishi
Utuaacha baidi, kwa chozi ama ucheshi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Naeleza makusudi, kuleta hili tamshi
Wengi wanataradadi, na kupata tetemeshi
Uzee unapowadi, kwao hauwaridhishi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Macho yangu ni shahidi, siyaneni ya uzushi
Kuna hao shugadadi, wanaojitia nakshi
Eti ujana urudi, wazifanye purukushi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

Ujana sio muradi, au mbinu za kusihi
Maisha ni maujudi, na Mola ndiye Mlishi
Ni bora kutabaradi, hadi kwake kwenye arshi
Ujana ni kama moshi, ukienda haurudi

YETU MACHO

Husemwa ni dunia, imegeuka, kisa hicho
Mambo yamezuka, na kwa haraka, kochokocho
Sisi huangalia, na tukamaka, yetu macho!
Tu wazee ni balaa

Babu waliusia, wakatoweka, kwa maficho
Kwamba yakitujia, yenye mizuka, fanya kicho
Kwetu huangalia, na tukamaka, yetu macho!

Elimu kutokea, ina Baraka, kuwa macho
Ndani man belua, hughafilika, walo nacho
Sasa huangalia, na tukamaka, yetu macho!
Kwa wazee ni balaa
Vijana hupania, huyakiuka, mawazo kocho
Ambayo ni wasia, wangelishika, wapone gocho
Haya hungalia, na tukamaka, yetu macho!
Wana hawa ni balaa

KILIO CHETU

Kila uchao twalia, matatizi yakithiri
Twalia twanyong'onyea, kwa machozi furitfuri
Palepale twabakia, bila shwari wala kheri
Chozi letu lafaani, hatupati manufaa!

Njaa imetvuamia, sote tunazo habari
Matumbo yanaumia, hayashibishwi vizuri
Kilio tunaangua, kusubu hii hatari
Chozi letu lafaani, hatupati manufaa!

Mvua imepungua, ni haba hizi dahari
Mashamba tukilimia, mimea hainawiri
Nguvu zimetupungua hasa swiswi mafakiri
Chozi letu lafaani, hatupati manufaa!

Gharama zimezidia, naswi hatuna dinari
Hatuwezi kununua, mahindi wala sukari
Vipi tutaendelea, yatazameni mandhari
Chozi letu lafaani, hatupati manufaa!

Wapi tunaelekea, ingafaa tufikiri
Tayari tunaumia, mapema si alasiri
Ne kesho ikiwadia, ni yepi yatayojiri!
Chozi letu lafaani, hatupati manufaa!

Leo ati tunalia, sana bila kukadiri
Na wajao mwadhania, vije watajinusuri?
Ama mtaniambia, mbele yetu kuna heri?

Chozi letu lafaani, hatupati manufaa!

MWEMA HAJAZALIWA?

Wa kuifidi dunia, asilani hajazawa
Atakayetujia, asema na kusikiwa
Kwa sababu twasikia, hatutaki kuelewa
Mtu mwema hajazawa, alo kufu ya dunia?

Mola alitutumia, Yesu mwema wa mtawa
Ili kututumikia, na madhambi kututowa
Watu walimchukia, hatima akauawa
Kwa hakika hajazawa, alo kufu ya dunia?

Mnaweza kunambia ni yupi alo muruwa
Viongozi mwachagua, kwa hiari sawasawa
Nyuma mnawapindua, na wengine huuawa
Anofaa hajawa, alo kufu ya dunia?

Mke wajichagulia, kisha mkafunga ndowa
Mume unamridhia, bila tabu akuowa
Punde fujo zatokea, hata mwaka haujawa
Ni sababu hajazawa, alo kufu ya dunia?

Binadamu anofaa, ni kweli hajazaliwa?
Mohamadi ni Nabia, salihina tulopawa
Nduli walimuendea, bali alijiokowa
Abadani hajazawa, alo kufu ya dunia?

Ni wapi atatokea, mwema wa kushangiriwa
Aso doa wala toa, mswafi wa kubaliwa
Wema tunaodhania, bilesi hukataliwa
Nauliza hajazawa, alo kufu ya dunia?

DUNIA TAMBARA BOVU

Dunia tambara bovu, kuraruka si ajabu
Mja wataka utuvu, kuna mengi masaibu

Jitafutie wokovu, uwe mtu mahabubu
Kuraruka si ajabu, dunia tambara bovu

Dunia mti mkavu, huvunjika agahalabu
Sidhanie u mwerevu, kunyenga kustahabu
Kuwa mtu munagagvu, wakuenzi masahibu
Kuraruka si ajabu, dunia tambara bovu

Dunia ina maovu, hadaa zenye harabu
Ukiwa u mpumbavu, nyuma utastajabu
Bora ustahimilivu, ili upate thawabu
Kuraruka si ajabu, dunia tambara bovu

Dunia siyo ya nguvu, isome kama kitabu
Laha zake neemevu, hufunza na zinatibu
Kuzisoma kivumvu, ziliwashinda mababu
Kuraruka si ajabu, dunia tambara bovu

Dunia ni uwekevu, mamboyake taratibu
Usivimbishe mashavu, timiza wako wajibu
Si vema ukakamavu, na wenzio kughilibu
Kuraruka si ajabu, dunia tambara bovu

Dunia walao mbivu, watafutao sababu
Nao huwa wawekevu, wapacho huhisabu
Thama ni wavumilivu, wapatwapo na taabu
Kuraruka si ajabu, dunia tambara bovu

MTENDA AKITENDEWA

Vije leo walalama, kwa yale ulotendewa
Huyakumbuki ya nyuma, pindi ulipochachawa
Ulipotenda unyama, uliona ndiyo sawa
Mtenda akitendewa, hulalama kaonewa!

Ulizusha uhasama, leo wewe wapagawa
Walia bila kukoma, tungadhani umefiwa
Sasa huna usalama, huwezi kujiopowa
Mtenda akitendewa, hulalama kaonewa!

Tenda mambo kwa kupima, usiruke huna mbawa
Una macho kutazama, na akila umepewa
Matendo hurui nyuma, atendaye hurudiwa
Mtenda akitendewa, hulalama kaonewa!
Dunia haishi njama, sijione umepowa
Ukadhani u salam, binadamu kuwagawa
Ukahisi ni wanyama, waso hali kama ngawa
Mtenda akitendewa, hulalama kaonewa!

Unapotenda zahama, siku yako itakuwa
Ambapo utaungama, useme umechachiwa
Na uanze kutetema, ulie umeonewa
Mtenda akitendewa, hulalama kaonewa!

NILIKOZAWA

Naipuiza buruji parapanda ama siwa
Niwajuvye wasomaji janibu nilikozawa
Watanabahi kijiji wilaya hata mkowa
Natongowa nilikozawa

Wengi wananihitaji nitamke sawasawa
Jina lacho kitongoji na wapate kuelewa
Kama kweli sio mji wenye watu wa vipawa
Ninaenzi nilikozawa

Tena huu utungaji vile unavyodhaniwa
Sharuti uwe mwenyeji wa mwambao mzaliwa
Ama uwe mkaaji na mwislamu mwelewa
Nafichua nilikozawa

Pulikizani wambuji tafsili naitowa
Mimi siye mwanajiji au wa Shimo la Tewa
Natoka unako maji ya kando kando ya Ziwa
Masikani nilikozawa

Kiswahili ni siraji sote tunamulikiwa
Kwenye miji na vijiji toka Lamu hadi Ndhiwa
Na mimi nilihitaji Zaidi kukielewa
Ninanad nilikozawa

Huu wangu utungaji hidaya nimepawa
Niweze kutabalaji Kiswahili kuinuwa
Kutoka kule rufiji hadi bara kwenye ziwa
Kwenye maji nilikozawa
Nyakwere ndicho kijiji majaliwa ya uzawa
Kadiang'a kitongojia na Nyanza ndio Mkowa
Na huu wangu ugwiji ni mhanga kujiyowa
Niinuwe nilikozawa

Mzee mbega siraji mkitaka kumjuwa
Nimeishi naye mbuji gambera asokuliwa
Akanipa udibaji wa usanifu muruwa
Kudariji nilikozawa

Kwa vitabu msomaji ni bingwa wa kuchambuwa
Navisoma kama jaji mtafiti wa daawa
Nimeisha matungaji kunga nikazielewa
Kufaidi nilikozawa

MASWALI YA MARUDIO

UTALEMEA

1. Shairi hili limetungwa katika bahair gani?
2. Wahenga walisema: Anayeficha ndwel kilio kitamficha”. Eleza jinsii methali hii inavyokwenda smabamba na maudhui ya shiri hili.
3. Eleza maana na matumizi ya methali hizi:
 - (b) Mdharau mwiba huota tende
 - (b) Usipoziba ufa utajenga ukuta
 - (c). Mficha uchi hazai
 - (d). Udongo uuwahi ungali maji.

KIZAZI CHA FEDHEHA

1. Fafanua anawani ya shiri hili ‘KIZAZI CHA FEDHEHA’ kisha nukuu fedheha zinazotajwa katika shairi.
2. Jambo gani lililomkera mtuzi hata akaazimia kulitunga shairi hili?
3. Taja nasaha inayotolewa katika ubeti wa nne.
4. (a). Taja baadhi ya vitendo vya vijana wa siku hizi vinavyodhihiri waxi kuwa hawachelei aibu.
(b). Nyuki ametajwa katika shairi hili kwa azma gani?

UFUKARA NI WA AKILI

1. Eleza ni kwa jinsi gani akila ni mali?
2. Msemaji anatoa mfano upi kuhusu mwana –s hule asiye na akili masomoni? Eleza ukifuatilia lengo la shairi hili.
3. Muyaka ni nani? (ubeti wa 6). Ana numuhimu gani kwa waswahili?
4. Nakili maneno ya Kiswahili cha kale yalotumika kwenye shairi kisha eleza maana ya kila neno.

MAJUTO

1. Tukitaka kuepukana na majuto ni lazima tufanye mbinu gani? Simulia kwa nini wati hupata majuto?
2. Methali ya ‘ majuto ni mjukuu huja kinyume’. ina mafunzo gani maishani mwetu?
3. Taja ujumbe wa ubeti wa sita.
4. Fafanua dhamira ya mkarara.
5. Jifunze msamiati wa shairi hili.

HERI WASICHANA WADOGO

1. Taja ukubwa una madhara yapi kwa wasichana?
2. Eleza kwa nini wasichana wengine hurandaranda mitaani badala ya kutulia majumbani kwa wazazi wao? Pendekeza nija ya kukomesha tabia hiyo
3. Chambus Sanaa ya shairi hili.

PATA ELIMU

1. Taja manufaa ya elimu kama yaliyodokezwa katika shairi.
2. Taja elimu imefananishwa na nini katika shairi hili?
3. ‘Kisomo kwako muhimu, kukikosa kijutiye’ Fafanua.
4. Eleza tofauti kati ya:
 - (a). Hatamu na hitimu
 - (b). Adhimu na adamu
 - (c). beza na peza

MWANDAMU ALITOKA WAPI?

1. Taja sababu kubwa inayomfanaya tunzi akanganywe na asili ya mwana damu.
2. Taja muundo wa utungo wa shairi hili.
3. Tunga shairi sanifu la tashlita au tasdisa beti tatu kulijibu shairi hili kwa maoni yako binafsi.

JISAHIHISHE

1. Msemaji anahimiza masahihisho yapi katika jamii?
2. Kwa nini watu wengine hujiona bora kuliko wenzao?
je unakubali kuwa binadamu wote ni sawa? thibitisha.

SUMU YA MAISHA

1. Taja mambo yanayoweza kutatanisha maisha kwa mujibu wa shairi hili.
2. Ubeti wa saba unatupa dokezi ya mambo matatu muhimu maishani. Yataje yote.

KUMBE

1. Je shairi hili lina kiitikio? Taja
2. Baada ya kulisoma shairi hili na kuielewa, basi fafania maana ya vifungu hivi:
 - i. piga mbizi na uzame
 - ii. sijigambe nyamaume
 - iii. chungu vyanda usiume
 - iv. kumbe wew gumegume, siyo papa ni dagaa

MATENDO MEMA YA WEWA

1. Msemaji ana imani gani kuhusu matendo ya mtu?
2. Kumbukumbu za zamani zinasema nini juu ya watu wema?
3. Eleza kiini cha kipokeo cha shairi hili.
4. Dhihirisha dhamira ya mtunzi

SIVYO

1. Msemaji anakana nini kaktika ‘Sivyo’? Je, unakubaliana naye? sema.
2. Kwa maoni yako binadsi, unadhani ni kwa nini mtu akisema kiingereza basi hudhaniwa amesoma sana?
3. Eleza kazi na umuhimu wa lugha katika jamii kisha eleza tofauti na uhusiano wa lugha na elimu.
4. Eleza kwa kirefu (a) umuhimu wa kujua lugha ya taifa lako (b) Ubora wa kujua lugha za kigeni – hasa lugha za kimataifa.

KAMA SISI

1. Shairi hili linawazungumzia watu wenye tabia gani? wamefanya nini?
2. Fafania maana ya semi hizi:
 - i. kujighani pa hadhara
 - ii. hamchaji utosi
 - iii. endani kama ngisi
 - iv. muumba ndiye sonara
 - v. sisi sote mapisi
 - vi. nakili maneno yenye vina katika ubeti wa sita

vii. taja mizani ya kituo

3. (a). Nakili maneno yenye vina katika ubeti wa sita

(b). Taja mizani ya kituo

UJANA NI KAMA MOSHI

1. Taja madhara ya ujana na raha ya ujana kwa mujibu wa shairi.

2. Kwa nini mtu akishazee hulilia ujana wake urudi? toa maoni yako kuhusu ‘kipindi gani cha umri kilicho na maisha magumu Zaidi kati ya ujana na uzee?’

3. (a). taja vitu vilivyofananishwa na ujana kwenye shairi.

(b). Taja wazo adhimu la mnene katika ubeti wa mwisho.

YETU MACHO

1. Taja msimamo wa kila ubeti

2. Taja athari za elimu ya kisasa kwa vizazi wa kisasa.

3. Taja jeribusi wa shairi hili.

4. Unafikiri ni kwa nini vijana wa zama hizi wanakaidi kufuata mawaidha ya wakale? Taja matokeo ya ukaidi wao

KILIO CHETU

1. Taja majanga yanayotuliza katika shairi hili.

2. Mtunzi ana rai gani kuhusu dhiki zetu. Thibitisha kutoka kila kibwagizo.

3. Taja njia inayoweza kutuondolea kilio chetu

4. Tumia maneno haya katika sentensi kudhihirisha maana zao: kithiri, vamaia, kusubu, dahari, madhli, jiri, mandhari, mandarin.

5. Eleza maana ya ubeti wa tano kwa nathari

MWEMA HAJAZALIWA?

1. Ni kweli mwema hajazaliwa? toa jibu lako.

2. Taja nia ya mshairi kuwataja manabili aliowataja wenye shairi hili.
3. Aghalabu washairi hutumia tabdila, inkisari na mazida. eleza fani zilizotumika katika kuyaendeleza maneno haya: hajazawa, alo, kututowa, kunambia, nodwa, tulopawa, mswafi, kushangiriwa.

DUNIA TAMABARA BOVU

1. Tahadhari gani inayotolewa kuhusu dunia?
2. Kwa nini dunia imeitwa “tambara bovu”?
3. Eleza maana ya msemo wa “dunia mti makvu kiumbe usiulemele”.
4. Ubeti wa mwisho unatufundisha nini?
5. Eleza maana ya maneno haya: bovu, povu, bofu, utovu, utomvu, ukavu, ukafu, ovu, hofi, utuvu, wajibu, mujibu, laha, raha, roho, loho, huwa, hua, mja, mcha.

MTENDA AKITENDEWA

1. Taja methali moja yenye mana sawa na shairi hili.
2. Shairi hili linatufundisha nini katika maisha yetu?
3. Maneno haya yametumiwa kwa maana gani?
 - i. unyama
 - ii. huna mbawa
 - iii. atendaye hurudiwa
 - iv. dunia haina njama
 - v. siku yako itakuwa

NILIKOZAWA

1. Shairi hili lilitungwa kwa minajila gani?
2. Taja kwa hatua jinsi mtunzi huyu alivyopata utaalim wake wa ushairi.
- 3 (a). Kwa nini watu wengi hufikiri mtaalam wa kisiwahili sharuti au mwenyeji wa mwambao au mwislamu?
 - (b). Eleza tofauti na uhusiano kati ya dini na lugha.
4. Kujifunza jambo lolote kwahitaji nia na uvumulivu, Jadili kauli hii.

MASWALI YA ZIADA

1. Taja mambo yoyote muhimu yanayounda na kusawiri umbo la shairi ili lionekane tofauti na tungo nyingine za nathair kama vile riwaya, barua, ilani n.k.
2. Kwa sasa lugha ya kisiwahili inapata heshima yake inayostahiki nchini Kenya kutokana na hatua mbili maalum zilizochukuliwa na serikali kufanywa kuwa somo la lazima shuleni kote na kutungiwa mitihani katika ngazi zote za elmu, Jadhili ukweli wa rai hii.
3. Eleza kwa kutoa mifano maana za (a) lugha ya mama (b) lugha ya mawasiliano (c) lugha ya mtaani (d) lugha ya kufundishia (e) Lugha sanifu.
4. Watunzi wa mashairi hutumia msamaitai kwa wingi tena kutoka lahaja mbalimbali ili kutajirish ana kuhifadhi ukwasi wa Kiswahili. taja lahaja zozote kumi za Kiswahili, uzijuazo na ueleze zinakozungmzwa.
- 5 (a). utenzi ni nini? Eleza aghalabu tenzi hutungwa kwa madhumini ganai?
(b). Bahari ni nini? Taja sifa za bahari katika utenzi.

MALIMWENGU / HEKAYA NA UNYUMBA

Vituko vya Ulimwengu

Ni vingi vyenye uchungu

Vinaranda kama wingu

Mara kwako mara kwangu

Kamwe havikimbiliki

KWA NIN TUNAVAA?

Nina neno limewamba, lakera yangu suduri

Ambalo limenikumba, sina heri na buheri

Nahitaji kuliamba, kwa mavazi yalojiri

Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Siji hapa kuwapemba, najua nyie basuri

Mwajua udi na vumba, kama shira na shubiri

Lakini macho mefumba, mavazi kuyakadiri

Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Mfano mtu wa gimba, wa maungo furitfuri

Huvaa nguo nyembamba, awe kama msumari

Na janga likimkumba, hawezi kujinusuri

Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Wengine wetu wembamba, wa umbile la kadiri

Na vazi ni kama nyumba, amezwa kama kaburi

Atembea akiyumba, kama mtu wa chakari

Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Mavazi yanatulemba, tuwile watu guberi

Sababu tunajigamba, yatuongeza uzuri

Kondoo haitwi simba, kwa ngozi ya kijeuri

Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Si mavazi ni mafamba, cinguzeni mtakiri
Wapo wanaojiremba, kwa marangi na uturi
Uzuri alioumba, Muumba wameghairi
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Ninaasa si kugomba, afadhali kujibari
Kwa mavazi ya kasumba, maana tuna hiari
Kulikoni kujigamba, kufuja zetu dinari
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Mitindo mingi twasomba, toka ng'ambo ya bahari
Ya mavao ya kubemba, mapambo ya kutafiri
Twasahau kujichimba, yaletwa kutughururi
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Visigino ni vyembamba, njuti zao za fahari
kutembea ni kuyumba, ungamdhani tuyuri
Laiti ukimkumba, kubwagika ni dhahiri
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Shangazi nanyi wajomba, semani kweli tukiri
Wazi bila ya ufumba, si kuvunja dasturi
Kwamba vazi la kubemba, lina kubwa tahayuri
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Tafadhali nawaomba, jambo hili mfikiri
Vazi liwe ni la pamba, katani ama Hariri
Na lifungwe kwa kamba, bora mwili husetiri
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Kwangu limekosa namba, vazi la hizi dahari
Ni afadhali kilemba, mashati na kanchiri
Na mengine ya kishamba, ya kufunika kidari
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

Jinywa langu nalifumba, kunwna mengi hatari
Walakini nawaomba, ichunguzeni safari
Msije kugonga mwamba, kwa miigo furitfuri
Twavaa kujisetiri, au la ni kujipamba?

APENDAYE HANA RAHA

Nakutolea nasaha, ewe mja majisifu
Ikwelee kwa fasaha, uambae masumbufu
Usihisi una raha, kumbe una thakilifu
Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

Kuna tumbi ya karaha, kupenda mdanganyifu
Ni kizuo cha fedheha, kingiapo kinakifu
Huupa moyo jaraha, hata mtu huwa mfu
Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

Sijaona mshabaha, pendo ninavyolihofu
Awali lina furaha, ukadhani kamilifu
Kumbe ndani ni usaha, kutumbuka ni harufu
Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

Ungasaili masheha, walihina adilifu
Ama watu wa staha, makasisi takatifu
Watakupa ya nasaha, kutumbuka ni harufu
Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

Suhuba haina jaha, sijione changamfu
Hudhwalisha mtu siwa, akonde mpaka pafu
Nyumaye aje kuhaha, aseme pendo hafifu
Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

Usibake kwa madaha, kuvaa kama mkufu
Penzi lina ndefu jiha, hupitishia vipofu
Liwazuge wawe juha, uwaishe utukufu
Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

Lipo pendo la shabaha, liitwalo pendo kufu
Kidogo lina buraha, kwa sababu maarufu
Hilio pendo la nikaha, haba lina ashirafu

Apendaye hana raha, kupenda kuna karaha

SUMU YA NDOA

Wengi nimewasikia, na lawama foriffori
Wake wamewakimbia, unyumba kuughairi
Wanapita wakilia, nikaha zina dosari
Na mwenizo kuachana, ni sumu kubwa ya ndoa

Ndoa hutaka radhia, na tabia ziwe nzuri
Wawili kufurahia, kupeana mashauri
Fujo ikiwatokea, asiwepo mjeuri.
Kutokuaminiana, ni sumu kubwa ya ndoa

Ndoa mbaya natubia, madhararu yakijiri
Mkeo kumringia, au mume kumwadhiri
Kumuona ni ghasia, mwenzi wako kwa kiburi
Kutokuthaminiana, ni sumu kubwa ya ndoa

Kaeni na kutulia, maisha yawe ya shwari
Mitazame dunia, vita vilivyokithiri
Vita havina fidia, kupigana na hatari
Nyumba bila kupendana, ni sumu kubwa ya ndoa

Kosa laweza tukia, hata likazua shari
Mmoja kujinunia, kunena akaghairi
Kwenye pendo la murua, samahani ndiyo heri
Nyumba kununiana, ni sumu kubwa ya ndoa

Pendo nyumba hupambia, mawili mkisubiri
Shida zinapowajia, mwambiane kila siri
Kwa pamoja kutatua, daima muwe tayari
Kutokushirikiana, ni sumu kubwa ya ndoa

Sote tunayasikia, na kuyaona dhahiri
Matatizo ya dunia, kila nchi huhubiri
Tamaa zikipungua, maisha huwa mazuri

Kutaka kiso maana, ni sumu kubwa ya ndoa

Mume mke ni maua, tena pambo la Kahari
Waishi pamwe kwa nia, kuondolea dosari
Waongeze jumula, wana bora kwenye mbari
Kutokusikilizana, ni sumu kubwa ya ndoa

NDOA SISYO MAHARI

Mkongwe nadamadema, nimechoka ukulivu
Ingawa ni kugudema, mwendo wa kivivuvivu
Bali kitako si chema, na kimya cha unyamavu
Yanitia ushangavu, ndoa isiyo mahari

Lipalo leo kusema, ni haya maoanivu
Naona yenda mrama, hayatupi makinavu
Ndoa bila darahima, si ndoa ni uhizivu
Mimio yanitia chevu, ndoa isiyo mahari

Pendekezo la Karima, Mola aliye Mnguvu
Kwetu ni amri tama, na wala si maonevu
Vyawaje kuikingama, kwa ndeo na ukatavu
Naiona unyagavu, ndoa isiyo mahari

Wamezuka maulama, ambao ni wapondovu
Kuzipondoa hakama, kwa utole na utovu
Ja nyama kumla nyama, kama chewa na totovu
Yailetea kivumvu, ndoa isiyo mahari

Vyambiwa visivyo tama, kama inda na ushupavu
Mwi hafanywaje myema, pepe liwe kinaivu
Nyumbu kugeuzwa ndama, mwanena si ukosevu
Katu hainipi hovu, ndoa isiyo mahari

Kamwe haina hishima, ndoa hii ya mabavu
Hapati taadhima, tungakazana werevu
Ndoa bila ya gharama, mwatambia si utovu
Kwangu ina ugagavu, ndoa isiyo mahari

Yatamkwapo kwa kima, mahari kwa uangavu

Haki kwa baba na mama, wazazi wavumilivu
Mbona mwafanya hikima, na hila za uchekevu
Yanipa utepetevu, ndoa isiyo mahari

Mwajipandia lawama, na mbele maangavu
Kuzipindua lazima, kihadaa na utwevu
Kaditamati nakoma, fungueni masikivu
Mahari yana nakama, mbele ya Mola Mwekevu
Na kuyalipa mapema, kabla ya ndoa si chovu
Haipati usihivu, ndoa isiyo mahari

SAHANI ILOFUNIKWA

Ficho hufichwa maneno, yaso na njema bishara
Feli zenda kwa nong'ono, huzinga kama duara
Nyumba huja kongamano, zikanenwa kwa hadhara
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

Tabia njema mfano, zaweza ficha dhamira
Usinyoshee mikono, mambo mawi kuyadara
Pima sana uwiano, usitende yenye dhara
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

Heri juwa elewano, kauli tamu ja shira
Usihamu mapigano, ficha chuki ni sitara
Kifichwacho huwa vuno, hakina chembe hasara
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

Nahimiza upendano, una wingi wa tijara
Kondo huzua tengano, sharifu sana fikira
Fumba mambo kwa mikono, ukiwa una busara
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

Maovu piga mabano, dhihirisha yanokora
Onesha watu mfano, kuwa wewe mtu bora
Usilete farakano, ficha yote yanokera
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

Nionapo penye sono, huwajuvya kila mara
Andazi piko la ngano, pawepo haba hamira
Mapakizi kwenye chano, ndo nija na yake sera
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

Tamati beti hapano, yanatosha nilochora
Cha moyoni ficha mno, hasa tendo la kubera
Waache wenye maono, wayaone yanong'ara
Matendo yote hung'ara, moyo huficha maneno

HERI UENDE

Wangu niliyekupenda, leo nitakufukuza
Kuishi umenishinda, waniletea mayaza
Ola vile imekonda, jasadi nimepoonza
Uwache kuniumiza, ni heri mwana kunenda

Ulikuwa wanagu nyonda, huba nikaikoleza
Kukupenda kama tunda, embe lenye uliwaza
Ukajigeuza punda, tete umenicharaza
Uwache kuniumiza, ni heri mwana kunenda

Nimekonda kama ng'onda, mwandani wanilemaza
Sautiyo ya kinanda, sitaki kusikiliza
Sikutaki bora kwenda, muhibu wanishangaza
Uwache kuniumiza, ni heri mwana kunenda

Mengi ulipokwenda, nilidhani kuteleza
Nalikupa kila gwand, uvae na kupendeza
Ulikula na kuwanda, kadiri ulivyoweza
Uwache kuniumiza, ni heri mwana kunenda

Kinyumw ulipokwenda, nilidhani kuteleza
Na wewe hukujilinda, nyendo mbaya kupunguza
Cha kuvunda kishavunda, hata ukikifukiza
Uwache kuniumiza, ni heri mwana kunenda

Mja wewe wanishinda, kwa tamaa wachukiza
Kila kitu unadanda, kingawa cha kuumiza

Huwi ndani ya kibanda, huishi kujitembeza
Uwache kuniumiza, ni heri mwana kunenda

NANI MWUAJI?

Nina mke wangu Teri, na mtoto safarini
Joto likatukithiri, tukaketi kivulini
Mtoto wetu Kamari, tukamketisha chini
Ndugu zangu nambieni, aliyemwua Kamari

Tulimkuta Mashaka, yupo pale kivulini
Hoi akipumzika, na tita lake la kuni
Tita wima kaliweka, usawa pale shinani
Washairi nambieni, muuaji kwa hakika

Ajaja Bwana Kubeli, na kondoo mkononi
Amechoka hana hali, kwa safari ya juani
Akakabili kivuli, apumzishe maini
Wasomaji nambieni, aliyeua kwa kweli

Kafika mpitanjia, na mbwa wake njiani
Kondoo kuangalia, kukimbia katamani
Hizo fujo za kimbua, akagonga zile kuni
Wanagenzi nambieni, yupi hasa aloua?

Kuni zile kuanguka, mwana kapigwa kichwani
Na mara akadodoka, mfu pale mchangani
Polisi walipofika, sote tukawa nguvuni
Waswahili nambieni, aliyeua nataka

Ndungu zangu nifanyeyje, nimeitwa barazani
Muuaji nimatje, hakimu ambaini
Nimeshindwa nisemeje, name nimewekwa ndani
Wahisani nambieni, aloua tumtaje

Wa Kisumu na Mandera, Kitale Embu na Pwani
Nairobi Makadara, josango nijulisheni
Nakuru Nyeri Kandara, mwasemaje wahisani?

Wachambuzi nambieni, nduli bila ya subira

Vijana mnaosoma, na wazee majumbani
Akina baba na mama, rai zenu zitoweni
Msiba naweka nyuma, nimefungwa kizimbani
Tafadhali nambieni, mbaini kumsema
Mwauaji naulizia, ni nani hasa semeni
Yupi mnafikiria, mwenye mbwa au kuni?
Kama ni kondoo pia, tamkeni nibaini
Sinyamaze nambieni, nani mwenye hatia?

Namaliza utondozi, nikisubiri maoni
Amekataa mwamuzi, hakuna kunidhamini
Ati hadi uchunguzi, ajue mwuaji nani
Ili nitoke mbaroni, semeni aliyeya.

TAFUTA SABABU

Baba, hulalama, mtoto wangu sasa kapotea
Baba, hulalama, mtoto huyu kanigeukia
Baba, hulalama, mototo kapotezwa dunia
Tafuta sababu utajua

Baba, walalama, mtoto kweli amekuwa baa
Baba, walalama, mtoto wako unamlilia
Baba, walalama, mtoto kwenda shule kakataa
Tafuta sababu utajua

Baba, hulalama, mtoto amehuni washangaa
Baba, hulalama, mtoto analewa kwa chang'aa
Tafuta sababu utajua

Mama, wajiuma, binti nyumba yako kazalia
Mama, wajiuma, binti hawezi kusaidia
Mama, wajiuma, binti hajali kukupikia
Tafuta sababu utajua

Mama, walalama, binti mhuni kupindukia
Mama, walalama, binti kutwa kiguu na njia

Mama, walalama, binti laity nisingezaa
Tafuta sababu utajua

Mimi, ninaona, dunia tamaa imechafua
Mimi, ninaona, dunia wenye payo husumbua
Mimi, ninaona, jinyamazie tulia
Tafuta sababu utajua

Mimi, naelewa, dunia makeke yatapotea
Mimi, naelewa, dunia hatima kutatulia
Mimi, naelewa, dunia warukao watalia
Tafuta sababu utajua

MASWALI YA MAZOEZI

KWA NINI TUNAVAA

1. Taja sababu za kuulizia swali hili.
2. Taja hoja za msemaji wa shairi kuhusu mavazi ya kisasa.
3. Kwa jinsi gani unakubaliana na maoni yamtunzi na kwa jinsi gani unampinga?
4. Taja ujumbe wa ubeti wa 3,5,7,8

APENDAYE HANA RAHA

1. Kwa nini appendaye hana raha? Taja adha za mwenye kupenda.
2. Lipi pendo lenye faida kidogo maishani?
3. Tafautisha: nasaha, fasah, usaha, furaha, jaraha, karaha, buraha, staha, shabaha, bashasha, mkufu, mkufuu, mkufi, dufu, kufu, ufu.

SUMU YA NDOA

1. Dondoa mambo yanayoathiri ndoa.
2. Siku hizi ndoa imepoteza thamani. Maana yake nini?
3. Taja sifa za mchumba anayefaa kwa ndoa.
4. Eleza maoni yanayotolewa katika kila ubeti.

NDOA ISIYO MAHARI

1. Eleza maoni ya mtunzi kuhusu mahari.
2. Ni watu gani wanaopinga ada za kutao mahari? Eleza kwa nini wanapinga.

3. Wengine hufikiri kwamba kutoa mahari ni kumnunua mwanamke. Ta fikra mwafaka kuikosoa dhana hiyo. kisha eleza madhumuni hasa ya mahari. Pia ueleze kama ungependelea utoaji wa mahari uendelee au ufe.

SAHANI ILOFUNIKWA

1. Fumbua anwani ya shairi hili.
2. Taja maonyo, mafunzo na mawaidha yatolewayo na shairi hili.
3. Eleza maana za: bishara, kongamano, hamira, sera, kubera, sitara, maono.

HERI UENDE

1. Taja kinachomkosanisha msemaji na mwenziwe
2. Mstari wa mwisho wa kila ubeti unakupa picha gani?
3. Mtu anayependa kutembea, asiyetulia nyumbani huitwaje?
4. Taja tabia za mlalmikiwa wa shairi.

NANI MUAJI?

1. Jadili jibu la shairi hili.
2. Kwa nini si rahisi kumpata mwaaji kati ya mwenye kuni, mwenye kondoo na mpitanhia mwenye mbwa?
3. (a). Nini maana ya ‘Kufunga nyama’ (b). Eleza gharadhi ya shairi hili.

TAFUTA SABABU

1. Taja kiim cha malalamiko ya baba na mama kitika shairi hili.
2. Msemaji asma ni nini asili ya mchafuko wa dunia? Unakubaliana naye?
3. Shairi hili linatutanabahisha jambo gani?
4. Chambua kikamilifu Sanaa iliyotumika kulisanifu shairi hili.

MASWALI YA ZIADA

1. Shairi ni zinduko, nasaha, fumbo, funzo, onyo, tumbuizo, mchezo na starehe. Simulia kwa ufasaha jinsi shairi linavyotamalkai na kutanda katika Nyanja hizo zote.
2. Eleza kwa nini watunzi wa mashairi mara nyingi hulaximika kukata (Inkisari), kurefusha (mazida) au kubadilisha (tabdila) maneno wanayoyatumia katika mashairi yao?
3. Eleza jinsi shairi lililotungwa kwa kufuata sera za ushairi linavyopendeza na kuvutia kuliko guni? (Ili kutoseheleza jibu lao, tunga ubeti mmoja kwa ufuni na kanuni ilhali ubertui mwingine utunge guni ndipo uzilinganishe beti zote nmbili – ueleze ni ubeti upi ambao umeshughulisha akili zako Zaidi).

4, Simulia jinsi nyimbo za jadi kama zile zinanzoimbwa na manhu wa makabila yetu (kina mzee makongoro, mwinamila, wamuchutthe, okello beluh, apiyo kayieko, atonoyange n.k.) zilivyotoa mchango mkubwa katika kustawisha mashairi na fasihi za Kiswahili?

5. Je, umewisha kuhudhuria tamasha yoyote ya kitamaduni? Eleza uliyoyaona.

6. Kijijini kwenu kuna manju wa kienyenji? Kama yuko, nende ukamtembelee kisha umsihi kwa adabu na heshima akuimbie akali ya nyimbo zake uzilinganishe na mashairi ya Kiswahili kimaudhuia na kimuundo.

MAJONZI / MALIWAZO NA MBAWAZI

Dunia tele mizozo

Majonzi yenye mikwazo

Na madhila mzomzo

Tupateje maliwazo

Kutakasa zetu dhiki?

KINA CHA UCHUNGU

Nakutibu, nipuka, ndugu yangu

Sinisibu, kwa hakika, mwenzi wangu

Ujaribu, kukumbuka, bwagubwangu

Nakusihi, ndugu yangu, makinika

Makinika, damu yangu, mahabubu

Tumetoka, kwenye fungu, la mababu

Wajuzika, kuja kwangu, taratibu

Nakusihi, sibaribu, roho yangu

Roho yangu, ni kitabu, cha shufaka

Una rungu, kujaribu, kunipoka

Pendo langu, ndo sababu, waudhika

Nakusihi, muhibaka, tupa rungu

Hunisibu, kwa mashaka, na tewengu

Kwa sababu, nateseka, kwenye fungu

La nasabu, mzalika, damu yangu

Usiue, damu ndugu, ni uchungu

NUSURA

Mwanangu kua Nusura, mamako kakuachia
Kua uone ibira, samba amekuchukia
Dunia ina madhara, maradhi yamemwija
Nusura kua, uone dunia

Mwana moyo wanikera, sina pa kukimbilia
Sina njia ya kudara, giza limenizingia
Umbeki wadorora, mpweke bila radhia
Nusura kua, uone dunia
Mama yako amegura, amelala kazimia
Mamati hana fikira, kaburi achungulia
Twamwombea kudura, kwa Rahimu wa Jalia
Nusura kua, uone dunia

Nusura pata nusura, nawe uole dunia
Si uwanja wa kuchera tungawa tunakalia
Huku kuna ubapara, na madhili kwa insia
Nusura kua, uone dunia

Alikuwa na busara, mama yako nakwambia
Siye mtu wa hasira, mwanamke asilia
Bali ndwee ina dhara, kanwa imemfungia
Nusura kua, uone dunia

Ni uwanja wa izara, kua ukifikiria
Hughulibu madhukura, wengi wakadidimia
Usiyaone yanang'ara, ya dunia achilia
Nusura kua, uone dunia

Umesalia fukara, ja yatima na bandia
Umemkosa kinara, mtu kukuangalia
Mama ni nguzo imara, kwa mwanawe kukulia
Nusura kua, uone dunia

NIMPE MAMA ZAWADI GANI?

Ndugu zangu waadhama, elo nawaulizia
Mlo Embu na Giriama, wote mpate sikia
Wazima hata vilema, rai zenu nauia
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Miezi tisa tamima, tumbo lake nakalia
Kwa uwezo wa karima, maam akijizalia
Ni mdogo sijasema, shida zangu ajulia
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Mate kwake nimetema, mama hakunichukia
Tumbo langu likiuma, kinyesi namtupia
Chakula hakuninyima, na dawa ya malaria
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Ni mtu mwenye huruma, tena wa kuvumilia
Haa uwe ni yatima, baba amejifilia
Akufanyia huruma, mradi kutimizia
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Japo nimpe heshima, sioni kama murua
Wema wake nikipima, mbali bado huzidia
Kanipa nyingi huduma, nini nitalipia?
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Nikimpa darahima, naona sijatimia
Unga viazi na nyama, sioni kama fidia
Zawadi zote kipima, ya kumpa sijajua
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Kwa heshima yake mama, kwaheri nawapungia
Naondoka hima hima, swali langu nawaachia
Nenda keti huko numa, jibu lenu nangojea
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Shairi hili ili limewahil kupata tuzo an juu kabisa katika mashindano mengi. Liliimbwa na Jacob Nyamai Mtula, mwaka wa 1980 katika Sanaa ya Kiswahili Nairobi, likawa nambari moja: Mwaka 1983 na 1984 liliimbwa na kukaririwa na wasichana wa misyanai kwenye music festival machakos, embu na Nairobi. Na likapata ushindi was kwanza mfululizo.

OKOWA WANADAMU

Uliye Mola Rahimu, Mwenye wingi wa karama
Waokowe wanadamu, kwa zako nyingi rehema
Maisha yao magumu, wanao wanaangama
Rabanafanya huruma, waokowe wanadamu

Wewe uliye hakimu, usikose la kusema
Watu mui kushutumu, hiyo iwe yako dhima
Waama toa hukumu, kungali bado mapema
Rabuka fanya huruma, waokowe wanadamu

Kuna wengi madhalimu, wanaoleta zahama
Fanya wawe wakarimu, thuma wawe watu wema
Wenye utu mahashumu, maisha yawe salama
Wadudi fanya huruma, waokowe wanadamu

Mambo mawi yasidumu, waokowe himahima
Tiriri ja mlizamu, matata ukitizama
Waja wako urehemu, kwa mkono wa ghanima
Rabahu fanya huruma, waokowe wanadamu

Wakati umeshatimu, kuomba zako rehema
Watu wa kila hirimu, janga limewasakama
Hawafuati nidhamu, huzuzuka hizi zama
Jalali fanya huruma, waokowe wanadamu

Zaghilibu darahimu, huwahadaa mtima
Watu wana ruhu ngumu, pato linawasukuma
Wanyonge wanahujumu, wapate tele ndarama
Mulungu fanya huruma, waokowe wanadamu

Tizama wenye elimu, Mungu wameacha nyuma

Wajizuga kuhitimu, fani zote taaluma
Halali wanaharimu, tufate zao hikima
Nyasaye fanya huruma, waokowe wanadamu

Hapa naisha nudhumu, Rabbi unipe neema
Unipe Jahanamu, ukiona sina wema
Unitwae marehemu, ilikiwa na siaf njema
Muumba fanya huruma, waokowe wanadamu
DHILA

Mimi nahimidi Mola, ajue nina heshima
Kwanu atenda jamala, nipushie zahama
Tabu kunifunga jela, naomba niwe salama
Kufurahika mtima, kuwa mbali na madhila

Huuu watu madhila, mwenye dhila ni kilema
Angakuwa kabaila, ana ndwele si mzima
Bora kukosa chakula, ila niwe na hekima
Nifurahike daima, niwe mbali na madhila

Hili dhila linowala, akina baba na mama
Waliokiuka mila, kwa sababu ya kusoma
Na kuishi shelabela, macho pima yatizama
Wafurahike nasema, wawe mbali na madhila

Huku kuishi holela, si kwa watu ni kwa moma
Ndito kuwa wanazala, nyumba ya baba na mama!
Pekua kila mahala, matokeo siyo mema
Kufurahika kanama, tuwe mbali na madhila

Wazazi mwaleta dhila, kukimya pasi kusema
Mwana uliyembayala, akose unatazama!
Ni kujongeza machela, hatima ulie nyuma
Kufurahia kusoma, kuwa mbali na madhila

Hawa wana wanokula, peremenda wakisema
Wasio jail himila, naomba Mungu karama
Sinilete mkabala, kupata huo ulema
Tufurahike kuhema, tuwe mbali na madhila

UKUBWA JAA

Dunia yetu dunia, watu wanakufitini
Dunia huna udhi, watu wanakulaani
Dunia huna hatia wabebeshwa kila zani
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

Dunia umenyamaza, umetua kwa makini
Dunia vitu mejaza, watu wanataka nini?
Dunia wanakucheza, binadamu maliuni
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

Dunia mtu akose, hukutia mdomoni
Dunia hebu waase, hao watu mafatani
Dunia chuki mpuse, muipate afueni
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

Dunia una lawama, za uongo si yakini
Dunia wanokusema, ni manjunju si razini
Dunia huna hasama, waja ndio kisirani
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

Dunia kuharibika, hayo amezusha nani?
Dunia watu humaka, hao wanaokuhini
Dunia umejazika, kila tuna ya thamani
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

Dunia unatulisha, bwerere bila undani
Dunia unatkosha, maji tele baharini
Dunia unaotesha, mimea tosha shambani
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

Dunia hujageuka, tangu umbwe na manani
Dunia watu ndo nyoka, mahaini na wahuni
Dunia una barak, mwenye pupa hazioni
Dunia unaonewa, umetenda kosa gani!

PIGO KUBWA AFRIKA

Roho zinasononeka, tumepata pigo kali
Samora kututoweka, kwenye kifo cha ajali
Si pengo la kuzibikam, aloacha bara hili
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Pigo kubwa Afrika, ni hasara bilikuli
Shujaa aloteseka, bila bomu kuzijali
Msumbiji kukomboka, Mreno akenda mbali
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Tunalia Afriak, kumpoteza Masheli
Kiongozi msifika, mjasiri kila hali
Udhalimu kufutika, likuwa yake kauli
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Msiba umetufika, toka Kenya hadi Mali
Hodari asoshituka, kupigania ukweli
Tnagu hatamu kushika, kunyayaswa hakubali
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Tumechoka na mahoka, wadhalimu baradhuli
Kaburu na vibaraka, watawala wadedhuli
Unyama tumetosheka, tupigane vita kali
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Tunalia tukimaka, kwa machozi ya maswali
Ndege kupata ajali, kwetu ni kitendawili
Angani pa Afrika, pa makaburu manduli
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Alotenda Afrika, kusahau ni muhali
Wajibu Kuunganika, kukomesha majangili
Makaburu kuwasaka, kwa heshima ya masheli
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Hapa mwisho nimefika, twambombea Jalali
Milele kumkumbuka, Samora mwana Masheli
Vita bado vitawaka, kondoa ukatili
Kufa Samora Masheli, pigo kubwa Afrika

Samora Mosese machel in rais wa kwanza wa msumbiji. Alifariki kwa ajali ya ndege mnamo tarehe 19/10/86, siku ya Jumapili. Yaokim Chisano akashika wadhifa wa urasisi baada ya kifo chake. Sahiri hili lilisomwa Sauti ya Kenya Redioni kuomboleza kifo cha Ndugu Samora, Jumamosi usiku, 13.12.1986

MASWAHABA

Msiniache wendani, mlo wangu masahibu
Nakuja mniauni, nina tumbi masaibu
Sina gange wala peni, na njaa inasibu
Mwasemani maswahaba!

Tulikuwa wa pamoja, nikiwa sina saibu
Mali yangu tukafuja, chonde msinisubu
Nipani name faraja, ndu zangu msinisubu
Mwasemani maswahaba!

Msinache kuteseka, mimi sikuwaghilibu
Ngwenje nilipozishika, niliwaita karibu
Zikawa zinatumika, pasipo hata hisabu
Mwasemani maswahaba!

Msidhani ni ujinga, kukirimu masahibu
Utu wangu nilijenga, kuwaiga kina babu
Ndiposa nikajiunga, kuwa nanyi madhehebu
Mwasemani maswahaba!

Aliyekupa humpi, wew siyo mahabubu
Utu wako ni mfupi, u tamthili wa dubu
Kwani umeona wapi, ujima sio wajibu
Mwasemani maswahaba!

Nauacha unenaji, ninyamae kama bubu
Alo basuri na gwiji, achuje nilogutubu
Marafiki wanyonyaji, si watu wa kusuhubu
Mwasemani maswahaba!

CHEMICHEMI

Naalika watekaji, wenye kiu, na vichomi
Wote wenye mahitaji, ya ukuu, hata nyemi
Fikani mteke maji, muda huu, mjihami
Jina langu chemichemi, nikitekwa sishi maji

Nikitekwa sisihi maji, kwa bunguu, silalami
Mnitwike kwenye paji, juu juu, maulami
Huo sio ufujaji, ni juzuu, ya uchumi
Mimi ndiyo chemichemi, nikitekwa sishi maji

Wakulima wapandaji, vitunguu, siwanyimi
Pamwe nyinyi wavunaji, karafuu, sina kemi
Yachoteni haya maji, kwa vifuu, nazo ndimi
Sifa yangu chemichemi, nikitekwa sishi maji

Sina inda ni mpaji, kwa shafuu, si mnyimi
Najua mwayahitaji, mashekuu, na naumi
Na hamna wagawaji, wa nafuu, kama mimi
Mniite chemichemi, nikitekwa sishi maji

Katu sinayo magwaji, na makuu, arihami
Raha yangu ufunzaji, wajukuu, na maumi
Napuliza maleleji, wende juu, kwa usomi
Kweli mimi chemichemi, nikitekwa sishi maji

Wachoti hawanifuji, jungu kuu, halivumi
Kutoa ndiyo faraji, yangu kuu, sijiumi
Mlo mbali nataraji, kunukuu, langu tumi
Mimi yenu chemichemi, nikitekwa sishi maji

Naenda kutafaraji, Ziwa Kuu, kula mumi
Nanyi twaeni ulaji, wa bufuu, kwa uchumi
Mtumie ni siraji, vunja nguu, haizami
Jina langu chemichemi, nikitekwa sishi maji

MBONA WALIA?

Kitu gani chakukera, kwa utungu unalia
Hutaka moyo imara, wa kuhimili dunia
Dunia tufe duara, hizinga mema na baa
Nakuona unalia, wew walilia nini?

Kilio chako ishara, kuwa wewe walegea
Hela kuwa na subira, fanya mambi kwa hatua
Keti uvute fikira, mambo yakikutatia
Nakuona unalia, wew walilia nini?

Waliapo vibapara, wenye navyo hushangaa
Kingumw huja dharura, na malofa hukenyua
Dunia ina ndarira, muhali kubashiria
Nakuona unalia, wew walilia nini?

Nakwambia ni hasara, matozi kuyaatia
Mikakas siyo dhamira, ya mja kujitakia
Aghalabu ni kudgura, yake Mola kupangia
Nakuona unalia, wew walilia nini?

Hakileti hali bora, hiw twiba ukilia
Na usifanze papara, janga likikufikia
Kulila mtu humdara, mambo mawi ya dunia
Nakuona unalia, wew walilia nini?

Lau tozi ni tijara, semani nikasikia
Nimevuka hadi bara, kwenye baa na belua
Watu mato yamefura, hulua pasi fidia
Nakuona unalia, wew walilia nini?

Beti saba nimechora, nyamaeni mnolia
Mnajitia izara, kilio katu si ndia
Hutakikana busara, mazonge kuzongelea
Nakuona unalia, wew walilia nini?

TABU KWA UZIMA

Kwa shairi nitasema, sana hadi kusikika
Hali nimeitizama, ukweli ukafichuka
Hata wew ukipima, utaona ni hakika
Watu wanataabika, kwa sababu ya uzima

Huwezi ukaterema, pasipo kutaabika
Kuufariji mtima, ayami ni heka heka
Mara upate kuchuma, punde chumo hutoweka
Mimi ninataabika, kwa sababu ya uzima

Madhila na ulitima, abadi zikikushika
Uhai utasimama, hata jina hutoweka
Sharuti ufanye hima, kujidhili na kusaka
Wewe unataabika, kwa sababu ya uzima

Katu usibaki nyuma, rizikiyo kuisaka
Huyapati yalo mema, kwa kuhanja na kuruka
Inuka na kuinama, maisha ni patashika
Nyinyi mnataabika, kwa sababu ya uzima

Binadamu hujinyima, mengi yalomzunguka
Kusudi kujisukuma, atende yenye fanka
Yaliyojaa huduma, muhimu ya kufurika
Ndipo anataabika, kwa sababu ya uzima

Wengine wenda kusoma, miaka hata miaka
Tena ukiwatazama, hawana ngwenje hakika
Huuza hata vinyama, nyuma waje nufaika
Wote wanataabika, kwa sababu ya uzima

Nimeona kina mama, baba hata kina kaka
Dawamu wanayoyoma, hakuna wa kushikika
Nyoyo zao hutetema, ni vipi watatosheka!
Kutwa wanataabika, kwa sababu ya uzima

BARUA YA KIBARUA

Nilipoanza kuwaza, maneno ya kunifaa
Halafu nikanyamza, akili zikatulia
Nilijiongelea meza, kalamu kushikilia
Nikaandika barua, ya kutaka kibarua

Si barua ya kitoto, wala siyo ya mapenzi
Tena siyo ya masuto, ni barua ya kikazi
Nikapamba kwa uzito, kwa mawazo ya ombezi
Nikaandika barua, ya kutaka kibarua

Nikaenda kuituma, ifike kule endako
Kwa mabwana wa heshima, nilipata sikitiko
Majibu yao kusoma, yasema kazi haiku
Ndilo jibu la barua, ya kutaka kibarua

Twende wapi penye haki, dunia inatatiza!
Vije tupate riziki, nafusi kujiliwaza!
Kusoma tulishiriki, elimu tukamaliza!
Barua zetu mwabeza, za kutaka kibarua

Nanena nasikitika aliye juu yu juu
Mwenye meno akicheka, kibogoyo si naduu
Nolidhani tungefika, pamoja wakati huu
Mwaonaje hali yetu, ya kutaka kibarua?!

Lilikaririwa katika kipindi cha Sanaa ya Kiswahili televisheni mwaka 1983 na
Joyce Njeri wa shule ya misyani, kangundo.

KILIO SI DAWA

Shida zikukabili, ni heri utuze moyo
Bora kustahimili, siwe mtu mwenye payo
Usiwe roho sahani, kupaparia kiliyo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

Kulia usikubali, chozi kuwa kimbiliyo

Dunia ni idhilali, ngumu sana fanikiyo
Kupata haja muhali, pasi nia na bidiyo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

Kama kipato dhalili, usinague kiliyo
Ujifanye u jabali, si legevu wayowayo
Heri upate kalili usukumie sikuyo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

Kila nchi ni kitali, hawasongi kwa kiliyo
Walioyajaza mali, sio wenye jakamoyo
Ni tatizo kutojali, wakahodhi walo nayo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

Ni mtoto si rijali, aliaye mbiyombiyo
Umekua na akila, kaa nazo fikirioyo
Wapaswa kutaamali, sijitie bambaliyo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

Shida yako ni amali, hupati ukafaayo
Si vizuri kujidhili kwa kiliyo na kijoyo
Ridhia kuwa hamali, ungoje siku ijayo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

Nafunga shairi hill, msibere ninenayo
Waliolia awali, walikosa fanikiyo
Subira ndiyo aali, ndiyo heri ya dhikiyo
Haiwi dawa kiliyo, tabu zikikukabili

MKULIMA NA UZIMA

Mkono wa mkulima, ni mgumu kama chuma
Chakula cha mkulima, ni maharage na sima
Mtazame mkulima, hapendezi haan dhima
Bali huyu mkulima, ndiye chanzo cha uzima

Maisha ya mkulima, ni ya dhiki na nakama
Kibanda cha mkulima, huvuja na kutetema
Mgongo wa mkulima, daima umeinama
Bali huyu mkulima, ndiye mama wa uzima

Mke wake mkulima, si wa pambo, wa huduma
Huyu mke mkulima, hana muda wa kusoma
Halalami mkulima, hunywa maji ya kisima
Bali huyu mkulima, ndiye nguzo ya uzima

Nafasi ya mkulima, aghalabu ni ya nyuma
Magarini mkulima, hadhi yake kusimama
Hadharani mkulima, huambiwa haan jema
Bali huyu mkulima, ndiye nguvu ya uzima

Elima ya mkulima, si kusoma si kupima
Lugha yake mkulima, si kizungu ni ya mama
Sayansi ya mkulima, kupanda nyanya nan duma
Bali huyu mkulima, ndiye raha ya uzima

Hunyanyaswa mkulima, ofisi akijitoma
Anabezwa mkulima, na watu waliosoma
Akiuma mkulima, hata dawa wamnyima!
Bali huyu mkulima, ndiye ngao ya uzima

Huyo ndiye mkulima, mjueni mkulima
Akigoma mkulima, nani atakayepuma?
Namsifu mkulima adhaniwaye wa nyuma
Kumbe huyu mkulima, ndiye chanzo cha uzima

WEMA WANGU

Wema wangu mahabubu, kwa nini unaniponza?
Hadhani wewe sahibu, kumbe wewe ndiwe funza!
Leo hivi wanisibu, mwendani nilikutunza
Umenipa masaibu, kwa mahasidi na wenza
Wema wangu waniponza, kwangu huna matulubu!

Wengi niliwaheshimu, sina nilompuuza
Kwangu niliwakirimu, kwa dhifa za kupendeza
Kumbe wanihasimu, lao kuniangamiza

Shukrani zao sumu, mbaya za kuteketeza
Wema wangu waniponza, kwa wabaya wanadamu

Masikini wema wangu, ungacha kujitokeza
Ukae tu ndani yangu, bila ya kujipenyeza
Kwenda kwa vinungungu, miba yao huumiza
Inafuma kwa uchungu, kwenye damu na kuoza
Wema wangu waniponza, hupendeki mwenzi wangu

Kitu gani nichopata, nilikokuelekeza?
Ila watu kunisuta, simango na kunibeza
Nikidhani ungeleta, faraja na maliwaza
Si lolote ni salata, bure kunisheheneza!
Wema wangu waniponza, kuenda penye matata

Nilotenda ya maana, yamendapi nauliza
Kwa moyo wa kiungwana, mengi niliyatimiza
Kwa wazee na vijana, mashaibu na ajuza
Msema 'heko' hakuna, lau wa kunipongeza
Wema wangu waniponza, kuzuru wenye fitina

Wema lipi tutendane, la faida ya kujaza!
Ili kwamba tufaane, na hadhi yangu kukuza!
Singetaka nikuone, wenda kwa wa kunipuza
Au sivyo tuagane, bora ni kukufukuza
Wema wangu waniponza, jifiche wasikuone

SIKU YANGU

Siku moja itafika, nijifungie safari
Safari ndefu hakika, isiyotaka magari
Magari hayatafika, wala meli za bahali
Siku yangu.

Siyo nadhiri naweka, katu siyo ubashiri
Ni mwendo ulopangika, ni muhali kughairi
Kuenda nawajibikwa, kubeta sina hiari
Siku yangu.

Roho inanitutika, kulia nikitafakuri
Ziara sio shirika, hata akhi hujibari
Wanabaki kuteseka, na kunipami kwaheri
Siku yangu.
Siku itakapofika, zamani za kuabiri
Kutazuka hekaheka, kibuhuti cha suduri
Na mwingi mno wahaka, kwa wendani na wa mbari
Siku yangu.

Ziara itafanyika, na Mola ndiye sayari
Ngia itanimulika, nfike pasi usiri
Niwache mkitamka, mabayangu na mazuri
Siku yangu.

Binadamu hutoweka, siku yake ikijiri
Ugeni una mipaka, name leo nahajiri
Mipaka yangu yafika, Mungu amenihitari
Siku yangu.

Sina budi kuitika, wito huu wa kahari
Ziara kukamilika, moyoni sifanyi ari
Naenda zangu haraka, bila tadi na kiburi
Siku yangu.

Wallah sasa naondoka, ni mja sina hiari-
Huko nitasetirika, dahari hata dahari
Buriani wahibaka, na maswahaba kwaheri
Siku yangu.

MASWALI YA MAZOEZI

KINA CHA UCHUNGU

1. Taja kiini cha unxhungu wa msemaji
2. Mshororo wa pili wa ubeti wa pili unakupa fununu gani?
3. Taja nasaha anayotoa mshairi katika kituo cha ubeti wa mwisho.
4. Taja jina la shairi hili kisha ufafanue maana ya: ukwapi, uato, na mwandamizi.

NIMPE MAMA ZAWADI GANI?

1. Taja fadhila za mama katika shair hili.

2. Jahili au ntunga shairi sanifu umjibu mtunzi kumweleza zawadi bora Zaidi ya kumpa mamake ili aridhike.
3. Taja dhana kubwa ya shairi hili.

OKOWA WANADAMU

1. Kwa nini wokovu wa Mungu unahitajika sana na wanadamu?
2. Taja sababu za maasi ya wanadamu duniani.
3. Eleza maana ya;
 - a) Karama
 - b) dhima
 - c) zahama
 - d) thuma
 - e) mambo mawi
 - f) hirimu

UKUBWA JAA

1. Mbaazi ukikosa maua husingizia mvua'. Thibitisha ukweli wa methali hii kwa kuzingatia yanayosemwa katika shairi hili.
2. Kwa nini watu hutupia dunia lawama zote?
3. Shairi hili lina sifa tatu kubwa kutokana na muundo wake. Taja moja moja sifa hizo na mikondo yake.
4. Shairi hili linadhihiriha huka gani ya mwanadamu?
5. Nini maana ya vifungu hivi?
 - a) dunia yetu dania
 - b) binadamu maliuni
 - c) dunai unatukosha
 - d) dunia watu ndo nyoka.
6. Taja dhamira ya mtunzi kulirudarudia neno "Dunia"?
3. Chanbua keteto za shairi hili.
4. Tunga insha juu ya "Mvumilivu hula mbivu".

MKULIMA NA UZIMA

1. Taja adha za mkulima. Nini asili ya adha hizo?
2. Taja fahili na numuhimu wa mkulima katika jamii.
3. Tumia ubeti wa mwisho kufafanulia na kutosheleza kauli hii: MKULIMA NI UHAI".
4. Tunga mjadala kuhusu "Yupi bora Zaidi kati ya mkulima na afisa"? au "Kilimo ni uhai wa Taifa".

WEMA WANGU

1. Taja msemaji ana daawa gani na wema wake?
2. Eleza kwa nadharia taarifa ya kila ubeti.
3. Eleza msemaji amefanaisha wema wake nini?
4. Kwa nini tunaweza kuliita shairi hili TAKHMISA?

SIKU YANGU

1. Msanii anaongelea safari gani katika shairi?
Aanaifurahia ziara hiyo au al? Thibitisha kutoka shairi hili.
2. Tjaa kwa mandhair gani shairi hili huhuzunisha?
3. Fafanua maneno haya: nadhiri, kughairi, kubeta, akhi, kuabiri, wahaka, mbari, sayari, ngia, usiri, dahari, wahibaka.

MASWALIYA MSETO

1. Taja kirefu cha mashirika haya yanayoshughulikia ukuzaji wa Kiswahili barani afrika na ueleeze kila shirika linapatikana wapi?
(a) CHAKIKE (b) BAKITA (c) UKUTA (d) CHAKA (e). NAKITA (f). TUKI
2. Eleza tofauti kati ya fasihi simulizi a fasihi anadishi.
3. Je, ugumu wa shairi husababihwa na nini?
(a). Eleza kwa nini watunzi wengine wa siku hizi hawataki kufuata kanuni za awali za kutunga mashairi?
(b). Eleza tofauti kati ya mashairi ya Kiswahili na mashairi ya kizungu. (zingatia Zaidi Sanaa).

MASWAHABA

1. Maswahaba ni watu gani? Kwa nini mtunzi amewatunga shairi?
2. Msemaji aliwafaa vipi wenziwe katika ubeti wa tatu?
3. Ubeti wa nne na wa tano zinasema nini?
4. Onyo gani linalotolea katika ubeti wa mwisho?

CHEMICHEMI

1. Linganisha shairi la chemichemi na la maswahaba kwa upande wa (a) mundo (b) maudhui
2. Taja ni maji gani ambayo watu wanaalikwa kuyateka (ubeti wa 1)?
3. Kwa jinsi gani msanii amejimithilisha na chemichemi?
4. Hawa ni watu gani: maulami, mnyimi, arihami, maumi, wachoti, wajukuu.

MBONA WALIA?

1. Kwa nini mtunzi anakuiwaza usilie?
2. Ubeti upi unaokuonyesha kuwa tabu ni ya watu wote – tajiri kwa maskini?
3. Tunaambiwa mtu apaswa kufanya nini anapopatwa na tabu? Taja ubeti unaokupa dokezo hilo.
4. Bainisha unaani wa shairi hili.

TABU KWA UZIMA

1. Eleza maana ya kibwagizo xha kwanza cha shairi hili.
2. Mshororo wa kwanza wa ubeti wa pili unatukumbusha methali gani?
3. Fichua kiina cha shairi hili kwa jumla
4. Eleza jinsi msemu wa “Panda pesa uvune pesa” unavyodokezwa kwenye shairi.
5. Taja maneno mengine yenye maana sawa na: Ukaterema, mtima, chumo, hima, ulitima, kuhanja, ngwenye, dawanu.

BARUA YA KIBARUA

1. Eleza maana ya “Barua ya kibarua”.
2. Toa tafsihi ya (a) kusoma tulishiriki, elmu tukamaliza (b) aliye juu yu juu (c) kibogoya si nafuu.
3. Eleza sababu ya tatizo la uhaba wa kazi nchini. toa pendekezo kuhusu njia za kulitua tatizo hili.

KILIO SI DAWA

1. Kwa nini watu haulia wanapopata taabu?
2. Msemaji ana maan gani anaposema “Kilio si dawa” unakubali kweli kilio si dawa? Fafanua kwa kiredu.

VIJEMBE NA KUPIGIA MIFANO

Ushairi niupambe

Nibelegheshe ujumbe

Kwenye mbinu za vijembe

Kuvinenesha viumbe

Jamii ya mahuluki

NAHODHA

Safari yetu majini, nyoyo zatetema
Tuko tutwe jahazini, pepo zarindima
Kasikazi na kusini, dhoruba zavuma
Jahazi landa mrama!

Roho zetu mikononi, haba usalama
Sote tumo hatarini, mauti I nyuma
Maji yaja jahazini, wimbi la mlima
Jahazi landa mrama!

Kutumbukia majina, papa kaashama
Chuchunge singe domoni, tayari kufuma
Nahodha kashika kani, chombo chamlema
Jahazi landa mrama!

Sasa tupo kileleni, majini kuzama
Nahodha yumo shakani, ulimi kauma
Usukani mkononi, hoi kwa kuhema
Jahazi landa mrama!

Mauti tungojeeni, tufe twatazama
Nahodha haiamini, yetu taaluma
Na mwenye kumlaani, lindini hutoma
Jahazi landa mrama!

PANYA

Uwe tuli, nakwambia, wacha kujifanya bunga
Afadhali, kutulia, utatupiwa mzinga
Ufedhuli, ni balia, paka nyuma akuwinga
Hakuna paka mjinga, panya tua, huna hali

Huna hali, na afia, ungali babdo mchanga
Sipojali, tajifia, usambe ninakukenga
Kutobali, utalia, panya utavunjwa nyonga
Hakuna paka mjinga, panya kua, na akili

La ukweli, nakugea, shika usipige chenga
Paka nduli, anagalia, kwa panya na vifaranga
Kwa ukali, huwabwia, wote wakitangatanga
Hakuna paka mjinga, panya jua, jambo hili

Kula wali, na bajia, vyote paka kuvipinga
Bilikuli, hunyatia, hadi panya kumnyonga
Si kejeli, jifungia, usihidai nyakanga
Hakuna paka mjinga, panya kaa, jisaili

Kwa kitali, ni waria kwenye ardhi na anga
Hana hili, hurarua, mapanya kama kipanga

Kaa tuli, narudia, utavunjwa mtulinga
Hakuna paka mjinga, panya poa, kwa umbali

Shika hili, lakufaa, kama unataka kinga
U dhalili, kama bua, na akili hujajenga
Kuwa mbali, kwenye njia, pale paka hujipanga
Hakuna paka mjinga, panya chau, si jabali

Sikubali, ukatoa, sauti yako kijinga
Na mahali, unajua, pana paka wa kimanga
Si laili, penye jua, dawamu ni kujichunga
Hakuna paka mjinga, panya nywea, sikauli

Shimo hili, unokaa, nakwambia siyo kinga
Humo huli, wajitoa, kwenye jiko le unga
Na halali, husikia, paka pale ukisonga
Hakuna paka mjinga, yake njia, huwa mbali
Hakujali, ungalia, panya hunao uganga
Paka kweli, kaapia, umezwe pasi kuunga
Pilipili, na dania, hana muda kukaanga
Hakuna paka mjinga, kwa mamia, ni katili

Atifali, na dhuria, u mahiri kuwachenga
Kila hali, wategua, mitego ya kukufunga
Ni muhali, kukuua, kwa marungu na mapanga
Hakuna paka mjinga, ungalia, hawajali

Onyo hili, naishia, hamnazo zina janga
Kutojali, nausea, majuto yatakutinga
Paka kweli, ni shujaa, ungaona amekonga
Hakuna paka mjinga, fikiria, onyo hili.

CHUMVI

Chumvi kiungo chema, watumika kila kona
Kwa mboga na kwenye nyama, huwezi kukosekana
Hata mapishi hukwama, kama chumvu hakuna

Chunguni huna salama, walaji hufurahika

Sijaona hata moja, wala kusijia jina
Angaa watu kutaja, kule chumvi hakuna
Chumvi ndiwe faraja, hawapo wa kukukana
Wapikaji hukufuja, walaji hufurahika

Kote unahitajika, kwa maredu na mapana
Na kila anayepika, ni lazima kukuona
Ndipo chungu huinjika, apike bila hiana
Hapo unapoyayuka, walaji hufurahika

Sisi kwetu twakuita, munyu jina jema sana
Kuonyesha wamemeta, kisha wewe ni hazina
Watu wakikukamata, midomo inarambana
Ladha murua waleta, walaji hufurahika

Na kwako kuna kiaga, cha uuzwe tu mchana
Usiku sisi waoga, jadi ya ushirikina
Waitwa dawa ya mboga, kuagua subiana
Wachemka kutuaga, walaji hufurahika

Unapendwa kwa hakika, wazee hata vijana
Lakini wadamirika, kinywa kikikutafuna
Wafa bila kufufuka, mlizi wako hapana
Kwenye mlo wachemka, walaji hufurahika

Mimi nimeshagundua, sina budi ya kunena
Binadamu akuua, huku akicheka sana
Sione kukusifia, nia yake kukuchana
Na wewe unapolia, wenyewe hufurahika

KIMBA

Kimna kimya huna neno, waliao, wana tabu
Hulia kusaga meno, wenzio, wakisubu
Walakini huna guno, wala mwao, taratibu
Masahibu, hulilia marejeo

Kimba huna majivuno, faraguo, hata jibu

Huna nguvu za mikono, ja wendeo, mahabubu
Ungapata wezekano, angalao, kuhutubu
Weni wako, hulilia uwe nao

Kimba huna chukizano, wasemao, sihisabu
Hulaani farakano, wa umeo, na kidhabu
Kwa wema huna mfano, neno nao, wakujibu
Nudugu zako, hulilia ule nao

Kimba usiye maneno, mwenye tuo, kama bubu
Ufanye uwezekano, wa upeo, na ajabu
Waliapo toa neno, nena nao, wakujibu
Unadhani, watalia au mbio?

Apendaye tangamano, na ambao, ni wajibu
Aje kwa uelewano, alo nao, ja swahibu
Asaidie hawano, waishio, wenye tabu
Muungwana, hulilia alo nao

UMETIMU HUJAHITIMU

Mhairiri massumu, leo tena nimefika
Kubarizi na kaumu, pasi kero na wahaka
Kunyamaza kwangu sumu, ilhali nakereka
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

Nguchiro katakadamu, kinyama kiso dhihaka
Kuajizi hana hamu, nyoka akichacharika
Mwambaje wataalamu, kijinyama kula nyoka?
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

Nina kisa maalumu, sidhani nimepotoka
Sineneshi kiwazimu, kughilibu sijataka
Kwani sisi binadamu, twashindwa kumakinika
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

Mwole keremkeremu, penye nyuki akifika
Nyuki wote kiwazimu, kughilibu sijataka

Kwani sisi binadamu, twashindwa kumakinika
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

Vije wewe taalimu, msomi wa kusifika
Tena uliyehitimu, chuo hadi Amerika
Tati linaposakimu, u papo kufedheheka
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

Si mwalimu si hakimu, wa pale kubabaika
Hawaeshi kushutumu, taka likiwataika
Hawatumii ilimu, watu wakafaidika
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

Naishiliza nudhumu, miye mwana mteseka
Ninakerwa ni ilimu, isoweza kutumika
Mwabeteani jukumu, si ndaro tunayotaka
Ushindwe kuuu nyoka, nguchiro katakadamu

AFRIKA INA HOMA

Afrika ina homa, inaumwa homa kali
Taabani yatetema, zizimo la mwili
Wenye macho hutazama, hii hali
Na hawana la kusema, kweli
Afrika ina homa!

Ina ndwele ya hujuma, hasama za majangili
Na vikwazo vya kuchuma, vinavyotudhili
Maradhi yanayochoma, bilikuli
Dawa za usalama, ghali
Afrika ina homa!

Huku roho zinauma, tepetevu maduhuli
Viwanda bora vya chuma, bidhaa aali
Vyauza kutoka nyuma, kule mbali
Kunyonya wetu uzima, nduli
Afrika ina homa!

Tungalima na kuchuma, kwa juhudi na idili
Twaase kina mama, kwenda spitali
Kuzipata taaluma, mbalimbali
Kizazi kipate kima, mali
Afrika ina homa!
Twakwaruzwa kama uma, usokuwa na makali
Tunachinjwa kama nyama, mlo wa ugali
Hatuna mbele na nyuma, bila hali
Kusiwepo kusimama, tuli
Afrika ina homa!

Homa hii ina njama, siyo tukubali
Mabepari wako nyuma, siha kutudhili
Gharadhi tukose nema, na akili
Amkeni wana wema, 'tali
Afrika ina homa!

NDEGE HUYU NDEGE GANI?

Natega kitendawili, bingwa aje kutegua
Atoe hibu la kweli, pewe heko na halua
Ndege huyu ndege gani?

Aruka kila mahali, Kenya pote anatua
Mbawa zake mahemeli, humemeta kwenye jua
Ndege huyu ndege gani?

Hendi pole kama meli, mwendo kasi hutimua
Mbio zake za mshali, mbawa akipepetua
Ndege huyu ndege gani?

Kitaka ardhihali, ndege huyu nfaunua
Si nisai si rijali, ni vigumu kung'amua
Ndege huyu ndege gani?

Anapendwa kwa ukweli, hapana asomjua
Hukalia mihimili, na mitini pa maua
Ndege huyu ndege gani?

Kwenye upepo mkali, mbawa zake hutanua
Hujirusha kulihali, hudhandi tjinasua
Ndege huyu ndege gani?

Kutua chini muhali, penye tope la mvua
Wakadha jua hajali, wala mbio kutimua
Ndege huyu ndege gani?

Hachelei mvua kali, bega Lake Hubetua
Hufurahi kama mwali, damu yake hugandua
Ndege huyu ndege gani?

Ndege huyu sikejeli, apaapo unatua
Kujidai humjali, rahisi kukulipua
Ndege huyu ndege gani?

Taswira yake medali, huwezi kuibandua
Ni ishara ya fadhili, uzalendo kufichua
Ndege huyu ndege gani?

Miguu yake miwili, wakaini hana pua
Mbawa zake siyo mbili, mmoja wa kumwinua
Ndege huyu ndege gani?

Mwomo wake si kamili, kama wa mwewe na hua
Anishi japo hali, bali hewa hupumua
Ndege huyu ndege gani?

Kulala kwake laili, kiota akifungua
Hukunja mbawa na mwili, huwezi ukamjua
Ndege huyu ndege gani?

Mwili wake rangi ghali, mgong hadi kifua
Ana pambo la gololi, bora la kuisimua
Ndege huyu ndege gani?

Rangi zake za asili, nne ukimchungua
Ya kaniki na awali, kwa fahari na murua

Ndege huyu ndege gani?

Michirizi ya miali, weupe wa kung'amua
Ndiyo rangiye ya pili, endapo hujatambua
Ndege huyu ndege gani?

Utaona kwa umbali, rangi yake ya kifua
Wekundu wa pilipili, humeta na kumetua
Ndege huyu ndege gani?

Ya ukomo ndiyo mali, ya majani ya mabua
Ndege amezihimili, huwazi kuzipambua
Ndege huyu ndege gani?

Ndege huyu ni dhalili, bali hutomdekua
Nundu yake ni jabali, kinga ya kukulipua
Ndege huyu ndege gani?

Bingwa jibu swali hili, ndege huyu kugundua
Amewashinda manduli, kwa bunduki kumuua
Ndege huyu ndege gani?

Nafupiliza kauli, ndege shani kuchambua
Mwenye jibu sizohali, kuja mbele kufichua
Ndege huyu ndege gani?

CHURA

Chura uambiwe, pasipo hata kunyamaziwa
Mfano ujuwe, na upate kufahamikiwa
Utendayo wewe, hayana budi kushutumiwa
Ninafikiri umpegawa, nenda upungiwe

Mbonawe kuvimba, kisikia shindo kwenye bwawa
Huchi hata mamba, na wanaovua kwa ngalawa
U kando ya mwamba, na macho pima kuyakodowa
Na hutamani kujipodowa, kosha lako gamba

Wateki wakija, kuyateka maji ya kunawa
Waonya kioja, unakithirisha kuchachawa

Wanyosha mapaja, na kuchupachupa kama njiwa
Maji unapenda kuchafuwa, kwetu yana tija

Mwenzio samaki, taaluma hamjalewa
Mbichi hamliki, ni kwa uchafu mliojawa
Tena hamtaki, magamba yenu kuyasuguwa
Kuishi majini mumepewa, na hayatumiki

Chura wanitisha, tafadhali toka kwenye bwana
Tumbo kuvimbisha, gharadhi yako sijatambuwa
Kweli unachusha, kulinda maji hujalewa
Ulinzi wako uliopewa, bure wajichosha

MLINZI

Mlinzi linda dafina, jukumu hilo ni lako
Katu usiwe fitina, timiza wajibu wako
Linda japo ni mchana, na usiku ukiweko
Ulinzi ni dhima yako

Unapolinda hazina, tumaini letu kwako
Na ukifanya hiyana, litazuka didimiko
Linda tupate kuvuna, isiwepo sokomoko
Ulinzi ni dhima yako

Mlinzi bora nis hina, huimarisha anguko
Akosapo uungwana, husikika mibomoko
Vema kuaminiana, hamnazo isiweko
Ulinzi ni dhima yako

Amia nyuni kwa zana, wasimalize limbuko
Zuia nyoka na ngwena, wasilete hangaiko
Linda nyama walonona, faru ndovu na kiboko
Ulinzi ni dhima yako

Ulindapo hebu nuna, usizoe kciheko
Walindwa watajazana, kuharibu kazi yako
Hata kama mwakosana, zingatia dhima yako
Ulinzi ni dhima yako

WARIDI LENYE FUNZA

Muwaridi watu huukuza, kote maskani
Na maji tele huyanyunyiza, usawa shinani
Kwenye ardhi yajipenyeze, hadi mizini
Hatima mti ukachipuza, uale tawini

Waridi jema hujitokeza, au la thamani
Lenye uzuri wa kuteuza, kwa yake launi
Apitaye au hukonyeza, nuru na gizani
Kwa umaridadi napongeza, waridi yakini

Waridi ua la kupendeza, halina kifani
Kila kiumbe hulitukuza, wadudu na nyuni
Na mwana Adamu hulitunza, pendo la moyoni
Lakini hungiliwa funza, ndani kikonyoni

Linanyauka na kupooza, lapindia chini
Uzuri wake laupoteza, mdudu yu ndani
Kasoro hii huuchakaza, uzuri wa shani
Waridi likiingia funze, uzuri sioni

Mdudu huyu analiponza, letu tumaini
Ambalo huwa linaliwaza, kwa rihi na sini
Halina sura linachukiza, litupwe jaani
Waridi lishaingia funza, halina thamani

Hata kama ukilifukiza, udi na ubani
Usidhanie litapendeza, lilivyo zamani
Ni buu lile limeshafyonza, nguvu za kiini
Kanama hadhiye kupoteza, waridi mtini

TANGAWIZI

Tangawizi kikolezi, waliwa wapata nini
Kwene chai u kipenzi, ladha yako burudani
Lakini yangu mayonzi, waisha huonekani

Yu wapi wa kukuenzi, akulinde maishani
Wote ni waangamizi, wanakutwanga vinuni

Wakuungie mchuzi, upotelee tumboni

Ola hiyo yako kazi, aghalabu ni motoni
Wapishi na wanunuzi, wakupendea kanwani
Au kwenye yao pumzi, kwa rihi njema puani

Unaliwa tangawizi, wewe dawa ya insani
Unaponya kikohozi, na vidonda makooni
Lakini huna hijazi, upatacho sikioni

Vipiwe hujikatazi, ukikorogwa majini
Motoni kwa patilizi, wachemshwa hujioni
Kisha yako mabakizi, hutupiliwa jaani

Mtumikishi azizi, na tuagane mwendani
Ningawa nina mbawazi, siwezi kukupa auni
Metupwa na wachuuzi, kote kote masokoni

VIUNGO VYANGU AZIZI

1. Nivineneshe viungo
Si vin viungo vya kaango
Bali vya mwili na bongo
Viono na kusikia

2. Viungo hivi adhimu
Ndizo Nyanja maalumu
Kwetu sisi binadamu
Maisha kuonhozea

3. Vyataka uangalizi
kwenye yao matumizi
visilete anagamizi
kila tukivitumia

4. Viongenevyo havioni
Walakini ni vihuni
hudaka kila ya fani
mazuri nay a balia

5. Kuna visivyo na woga
havina machugachuga
hutoka bila kuaga
vya watu kurandia

6. Na vingine vina nguvu
Nyingi kama zake ndovu
hutubeba kavukavu
mpaka penye ghasia

7. Kwa sasa ninavitaja
viungo vyangu wateja
kabla vyao vioja
asaa nitajiokoa

8. Nakuasa jicho langu
Tafadhali dira yangu
usitue penye chungu
la hilaki na udhia

9. Wew ndio muangaza
farisi kujipenyeza
hata kulikobanza
upate kuchungulia

10. Na ukishapia tochi
ndipo moyo hauachi
tamaaaye haifichi
mate yakehumezea

11. Na kwa hivyo langu jicho
uonapo ya maficho
hebu uingie kicho
sidiriki kuzengea

12. Moyo wangu nakusihi
usipende kujiwahi
kutamani ikirahi
nisije kuangamia

13. Ukitua kwenye kitu
ambacho mali ya watu
kukitaka sithubutu
moyo wangu nisikia

14. Nakurai jiheshimu
moyo uwe na nidhamu
uonavyo sivihamu
ulofa wangu nachia

15. Natosheka nivyo navyo
Ndivyo mola agawavyo
hapana pato la ovyo
nakuomba kutulia

16. Ukitamani kimono
cha mwengine kwa mfano
utasabiki mkono
kuenda kukichukua

17. Mkono ninakukanya
usije kuijdanganya
maisha kuparanganya
vya wengine kuvibwia

18. Kitanga fumba vidole
usije vinyosha mbele
kuvidara vitu vile
bila idhini kutwaa

19 Vidole vikishabeba
vimbi vilivyo na mbia
matokeo ni msiba
kwenye tumbo kuingia

20. Na kinywa usikubali
kutafuna pilipili
na vinginevyo vikali
vyakula visivyofaa

21. U kipito chake tumbo
si vewa kula makombo
yenye uvundo na shombo
yalotupwa penye jaa

22. Tamponza mwenzi wako
tumbo ni mtambo wako
ukimjaza ukoko
maradhi wamletea

23. Na kutoa kadhalika
makini sana pulika
usitoe ya dhihaka
maneno ya kujutia

24. Mshike sana ulimi
aliye wako msemi
mjaribu kunihami
kwa hoja za kuvutia

25. Maneno huponza damu
yasotoka kwa nidhamu
na kurudi ni vigumu
pindi ukiyaachia

27. Niambaze penye kondo
palipojaa vishindo
nan yoyo zenye mafundo
miguu acha kwendea

29. Nachelea kusikiza
Sauti za kuchukiza
zinazoweza umiza
ruhuni zikingia

31. Kamata sauti njema
za wazuri wenye wema
wanaojua la kusema
siyo payo na hadaa

33. Bongo langu linitue
na akili zitulie
viungo mnisikie
msije kunikosea

35. Mimi nimeshawaona
wanadamu wengi sana
walopoteza majina
viungo kuwachongea

37. Kwaherini washisani
viungo vyangu wendani
mzidi kuniauni
hadi rudu kunipaa

26. Mguu mbeba mwili
Ulio nyingi redtili
nakuomba tafadhali
sinifishe pa ghasia

28. Kunifisha kama hapo
nitapatwa na upepo
wa sauti zenye pepo
kwa watu wa kuchochea

30. Kwa hivyo langu sikio
usipige kimbilio
ukabeba machukio
ukaja kunijazia

32. Ulimi wangu nakata
mzua mangi matata
hufanya watu kujuta
wakikosa kutumia

34. Ni nyie mkiteleza
mie kuniangamiza
ndipo nikawaliwaza
msifanye maasia

36. Nisiwa mmoja wao
ningawa mja kamao
sifa mbaya siyo nago
haiwezi saidia

MASWALI YA UTONDOTI

NAHODHA

1. Taja hatari zote zinazowakabili mabaharia wa shairi hili. Nini chanzo cha hatari hizo?
2. Kwa nini mabaharia wasimsaidei nahodha kuokoa chomba hatarini? thibitisha jibu lako.
3. Taja jambo la kijinga ambalo limefanywa na nahodha linaloelekea kumwagamiza hata yeye mwenyewe.
4. Taja funzo la shairi hili.
5. Eleza maana ya semi hizi:
 - a) jahazi lenda mrama
 - b) roho zetu mikononi
 - c) nahodha kashika kani
 - d) hoi kwa kuhema
 - e) ulimi kauma

PANYA

1. Eleza kisa cha paka na panya katika shairi hili.
2. Unafikiri shairi hili limefumba ukweli gani wa maisha? Eleza kinagaubwaga.
3. Panya huwa na furaha wakati gani? Taja methali mbili zinazohusu panya nap aka.
4. Kwa nini panya anaambiwa “Hakuna paka mjinga”? Ni kweli?
5. Jifunze msamiati wa shairi hili ukitumia sherehe na kamusi.

CHUMVI

1. Tegua kitendawili cha shairi la chumvi
2. Toa maoni yako kuhusu furaha ya walaji wa chumvi.
3. Eleza Imani ya ushirikina unaopatikana katika ubeti wa tano. Je, jamii ya kabila lako pia wana Imani kama hiyo? sema.
4. Jifunze misemo hii:
 - i. ukiona taa inawaka ujue mafuta yanateketea
 - ii. kuwaka kwa mshumaa ndiko kwisha kwa mshumaa
 - iii. kufa kufaana
 - iv. kufa kwa jamaa arusi
 - v. mkuki kwa nguruwe, kwa binadamu mchungu
5. Taja ukweli unaofichuliwa katika ubeti wa mwisho.

KIMBA

1. Mshairi ana maoni gani kuhusu kumlilia mfu?
2. Wadhani kwa nini watu hulia wanapofiwa na mwenzi wao?
3. Taja wazo kuu katika ubeti wa nee.
4. ubeti wa mwisho unatoa mawaidha gani?
5. Tuliiane tukiwa hai. Jadili

UMETIMU HUJAHITIMU

1. Watu wepi wanaokejeliwa katika shairi hili? na ni kwa nini?
2. Eleza jinsi anwani ya shairi hili inavyochukuana na maudhui ya shairi.
3. Taja sifa za viumbe hivi kisha ueeze kisa cha mtunzi kuwatumia kwenye shairi: nguchiro, keremkeremu, nyuki, nyoka.

AFRIKA INA HOMA

1. Afrika ina homa gani? Taja kuanzia ukoko hadi utando.
2. Ni mkondo gani wa usanii uliotumika katika kutunga mashairi ya:
 - a) panya
 - b) kimba
 - c) afrika ina homa?
3. (a). Taja mambo makubwa yanayotatiza na kuyumbisha uchumi wa bara la afrika kisha upendekeze mbinu zinazoweza kutumika kutatua matatizo hayo.
(b). Wito gani unaotolewa kwa wana wa afrika kutoka shairi hili?

NDEGE HUY NDEGE GANI?

1. Fumbua fumbo la shairi hili. kwa nini watu humheshimu sana ndege huyu?
2. Eleza tafsoro za rangi zilizotajwa kuwa ndege anazo.

CURA

1. Tabaia za chura katika shairi hili zinatupa picha ya mtu wa hali gani katika mazingira yetu?
2. Taja maneno yenye vina katika kila.
 - i. ukwapi wa ubeti wa pili
 - ii. utao wa ubeti wa nne
3. Eleza sababu za mshairi kuandika:
 - i.ujuwe, (ubeti 1), badala ya ... ujue
 - ii. mobonwe, (ubeti 2), badala ya ... mbona wewe.
 - iii.waonya, (ubeti 3), badala yawaonyesha.
4. Licha ya chura na samaki, orodhesha jamii tano tofauti za viumbe wa majini.

MLINZI

1. Mlinzi anawezaje kuleta hasara na maanguko katika umma?
2. Mlinzi bora ana sifa zipi? Taja sifa nne kutoka ubeti wa tatu (3).
3. Taja majina mengine ya viumbe hivi: nyuni, nyoka, ngwean, faru, ndovu

WARIDI

1. Kwa mujibu wa shairi hili, kwa nini watu hulipenda waridi?
2. Eleza kuponzeka kwa waridi.
3. Eleza mpangilio wa mizani ya shairi hili.
4. Tumia methali hizi kulifafanulia shairi la waridi:
 - a) la kuvunda halina ubani
 - b) nazi mbovu harabu ya nzimaa
5. Taja fumbo la maumbile lililofumbwa kwatika shairi hili. Toa mfano maridhawa kuhusu urembo, tabia, ubora, wema n.k

TANGAWIZI

1. Taja dhiki na hilaki za tangawizi katika ‘TANGAWIZI’.
2. Orodhesha matumizi ya tangawizi katika maish yetu ya kawaidi.
3. Taja jinsi uhai wa tangawizi unavyoathiriwa na mapenzi ya watu kwake.
4. Kwa jinsi gani mtunzi ameifananisha tangawizi na mwandamu? Fichua dhamira.

VIUNGO VYANGU AZIZI

1. Eleza tofauti kati ya shairi la utenzi na thani. Toa mfano wa kila utungo.
2. Taja nasaha zinazotolewa kwa kila kiungo. je, unakubali kwamba mwanadamu huponzwa na kusalitiwa na viungo hivyo vilivyotahwa tu? Toa hoja zako.
3. Eleza jinsi sura pekee inavyoweza kumponza mtu.
4. Huwa tunamaanisha nini tukisema “Fulani ana damu ya kunguni”?

MASWALI YA NYONGEZA

1. Taja namna taalum zifuatazo zilivyotumiwa kufunza na kujenga tabia na adabu za watoto katika jamii za kiafrika:
 - a) ushirikina
 - b) methali
 - c) vitendawili
 - d) ngano na hadithi
 - e) nyimbo na ngoma
2. Eleza ni kwa sababu gain kubwa masimulizi ya ngano za kael yalitumia majina na hulka za wanyama kama vile sungura, fisi, simba, ndovu, kobe n.k.?
3. Eleza jinsi tunavyoweza kuhifadhi na kudumisha faishi na utamaduni wetu.

4. (a). Nini maana ya ngonjera? Eleza mashairi ya ngonjera hutungwa kwa madumuni gani?
(b). Taja tofauti na mlandano kati ya ngonjera na tamthilia.

UMALENGA NA KUTUKUZA USHAIRI

Tusharifu Umalenga
Tukiwalunga wahenga
Waliowahi kutunga
Ushairi wenye kunga
Kwa muwala stahiki

MFANO

Ni wano, akishakupa, mtu utafuata
Kinzano, utaihepa, ufike kileleta
Mavuno, ya chapachapa, wazi utayapata

Pendano, ndilo humpa, mtu kuyapata
Maneno, yalonenepa, na dhamiri kukita
Kwa ngano, bila ya pupa, akakaa kuchota

Tatano, hima husapa, wanaobwatabwata
Kwa guno, na kujitapa, huonywa na kupita
Mi mno, ni wa kunyapa, hadi tija kuleta

Maono, pale na hapa, na mifano kakata
Lumbano, sikuogopa, kwa wazee jikunyata
Changano, limeshanipa, nichotaka kupata

Tamano, nililojipa, tangu sijajivuta
Ni ono, lililonipa, kutunga kujikita
Mifano, ikawa tupa, kunoa nikapata

KALAMU YANGU

Kalamu yangu ndhifu, tafadhali niridhia
Mimi ni mtu dhaifu, sina nguvu na afia
Fanya niwe maarufu, nudhunu kunandikia

Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Nondoshea thakilifu, njia nyofu ninyoshea
Nitunge kwa ukamilifu, bila vina kukosea
Beti zangu ziwe afu, na mizani kuelea
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Nifanye mtu raudu, anojua kutongoa
Siniache niwe dufu, niikirihi dunia
Nipa sifa za sarafu, mitaji kujipatia
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Nipa sifa maradufu, kalamu yangu sikia
Ziwe sifa za siafu, kutenda pasi kutua
Nipate pato sufufu, matilaba kukidhia
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Sitokuwa badhirifu, tija ukiniletea
Nitaauuni vipofu, wazazi na wenye njaa
Na mimi nile nikifu, maisha kufurahia
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Ewe wangu mwadilifu, kalamu yangu adia
Maisha kama turufu, nipe ree kushindia
Nasema bila kuhofu, pasu wewe naghumia
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Mimi sio mhalifu, jina langua natetea
Nitajwe mtu arifu, kila pembe ya dunia
Nitunge tungo tukufu, vizazi kufaidia
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu

Kaditama kusarifu, tabaruku nangojea
Naomba kula minofu, Kiswahili kuchumia
Nisiile mbofuwafu, tumboni nikaumia
Kalamu nionye njia, nitunge tungo sanifu
UKALE UNA MAELEKEZO

Mto mai hupitia, na hayakwwi vilele
Mwata ndia hupotea, akiiza ya wakale

Ajibwade yu waria, sana kuliko wavyele!
Tungo tukidhamiria, tuwafuate wakale

Sao ndio walovyaa, nudhumu pindi tulele
Hatuyaola dunia, wakitunga misemele
Pamoya nyiso na nyia, ili tue tuziole
Tungo tukidhamiria, tuwaige na wakale

Mwana alo muelea, hajiitui vidole
Hulunga alomyea, mayaza asilemele
Mazoge kuzongolea, humuiga yuleyule
Tungo tukidhamiria, tutukuze ya wakale

Leyo wengi hutwambia, ya usuli yapitile
Wanataka kuzumbua, mbinu zawo watumile
Ushairi hukosea, wana mato wasiole
Gungo tukidhamiria, tutukuze za wakale

Yuzi imetupitia, na ndiyo yana ivyale
Yana imetuletea, lelo naswi tuikale
Tusambe lelo murua, kuliko yana vivile
Tungo tukidhamiria, tupitiye za wakale

Tusizire yanofaa, ja mahuwa alofile
Tulokuta kubeua, maizi tushapotele
Tuande kuyafufua, njeo size tutumile
Tungo tukidhamiria, tubukue za wakale

Watunzi mlozukia, kuzipinga za ukale
Msambe mumetimia, kwenda ng'ambu sifikile
Kwenda mbee ni hatua, n anima sisahawile
Tungo tukidhamiria, tuembeko za wakale

USHAIRI NI SANAA

Mhairiri mahabub, hebu nipa upenyezi
Kunyamaza kama bubu, au mwenye gugumizi

Hakika nimejaribu, walakini sijiwezi
Watumgao siku hizi, hawasani huharibu

Hawasani huharibu, tungo sizo kama hizi
Hata siko kujaribu, bali ni ung'ang'anizi
Kazi mbovu ni harabu, hazifaidi vizazi
Watumgao siku hizi, si watunzi wa kutibu

Si watunzi wa kutibu, ninenayo wamaizi
Watumgao maghusubu, mali ghafi ya dokozi
Wazeni mashaibu, malenga watangulizi
Watumgao siku hizi, si watunzi hulaabu

Si watunzi hulaabu, pulikani pulikizi
Shairi silo lakabu, isimu za upazhizi
Twataka tungo twaibu, za uketo na ujuzi
Watumgao siku hizi, si lolote hughilibu

Si lolote hughilibu, hawana jema pambizi
Mizani wanaharibu, kwa maneno ya gegezi
Na vina hawaratibu, beti zina uchafuzi
Watumgao siku hizi, mwawaonaje mababu?

Mwawaonaje mababu, ati hawa ndo wajuzi
Waliozuka karibu, na nudhumu za uchizi
Zisofata taratibu, za kunga na utondozi
Watumgao siku hizi, ni watunzi wa lakabu

Ni watunzi wa lakabu, wasokuwa na ujuzi
Wangeacha kulaabu, lugha yataka panuzi
Ukweli nawahutubu, na wasifanye ajizi
Watumgao siku hizi, watunzi wa kuharibu

Watunzi wa kuharibu, walahi wanatuhizi
Wanagafata, taratibu, sio huu uvamizi
Mashairi merikebu, ya kuvusha matumizi
Watumgao siku hizi, hawafai uhatibu

Hawafai uhatibu, hususan pande hizi
Tungalipo matabibu, magwiji wa uchambuzi
Ndiyo yetu maarubu, hatupendi banangizi
Watungao siku hizi, si watunzi mjarabu

Si watunzi majarabu, kunga hawafatilizi
Kuasana ni wajibu, kwa atakaye panuzi
Si hivyo kimya cha bubu, au ghedhi za mkizi
Watungao siku hizi, watunga tungo za ghubu

Watunga tungo za ghubu, wanojita “chipukuzi”
Hazifiki ughaibu, na hapa hazipendezi
Hawachelei aibu, kuzitowa kwa wajuzi!
Watungao siku hizi, tungo zao za ajabu

Tungo zao za ajabu, hao “wanamapinduzi”
Kama ustaarabu, siyo yawe mageuzi
Jadi huwa ni adabu, si uasi na igizi
Watungao siku hizi, namaliza kuhutubu

KAMANGE

Mzee nina mazonge, matatuzi ndiwe wewe
Ndiwe wewe sijitenge, babu sina mwenginewe
Mwenginewe anigunge, ni wewe Mbega mwenyewe
Mwenywe peke kamange, nanadi watu wajuwe
Kombo zangu ninyoshewe, mie mwana si kamange

Siniache nibanange, tungo mbovu nizomewe
Nizomewe kwa unyonge, na mashuara kamawe
Kamawe sivungevunge, mweledi usikuliwe
Usikuliwe unichonge, kwa makali uninowe
Makosa unikosowe, bado mwana si kamange

Katu ningu si chungunge, bwawa moja wawekewe
Wawekewe na matonge, wale hadi wavimbiwe
Kuvimbiwa wajiunge, kwogelea wabaliwe
Kubaliwa wasiringe, kina ningu sichachawe
Sipendi nilanumiwe, mimi mwana si kamange

Gharadhi yangu nitunge, tungo njema zipitiwe
Upitie uzipange, vikeukweu utowe
Utowe zote varanage, gengeri nisitolewe
Wasinitowe magunge, kwamba heko ninipewe
Mnyama kunga ni wewe, mimi mwana si kamange
MCHEZA KWAO HUTUZWA
Kulia aliye mwelewa, aghalabu hupongezwa
Hupongezwa na kupawa, tunu bora ya kutuzwa
Kutuzwa na kuambiwa, wanasi wamependezwa
Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

Au la hushangiriwa, bila hata kupuuzwa
Kupuuzwa atakuwa, simanzi tele kajazwa
Kajazwa pia ukiwa, badala ya kuhimizwa
Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

Au la hushangiriwa, bingwa ni wa kutukuzwa
Kutukuzwa ni kujawa, ari ya kuendelezwa
Kuendelezwa muruma, kuliko kutelekezwa
Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

Au la hushangiriwa, moyo hamu huongezwa
Huongezwa kuelewa, mchezo mwema kucheza
Kucheza akanogewa, kila mtu kuliwazwa
Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

Au la hushangiriwa, kwa shangwe pasi kubezwa
Kubezwa ni kuonewa, si vizuri akitwezwa
Akitwezwa hughumiwa, na juhudi hupunguzwa
Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

Au la hushangiriwa, mbinu zake zikakuzwa
Zikakuzwa na kipawa, alo nacho kuenezwa
Kuenezwa kwa vizawa, vya usoni wakafunzwa
Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

Au la hushangiriwa, nisemayo yangemezwa
Yangemezwa na kupewa, satua ya kutukuzwa
Kutukuzwa maridhawa, tungo hizi bila puzwa

Mcheza kwao hutuzwa, au la hushangiriwa

UPEO

Kua.

Sikia.

Angalia.

Bongo tumia.

Hadaa dunia.

Mwelevu hutulia.

Mwenye pupa huumia.

Papariko zina udhia.

Sura si kitu kujivunia.

Ukiwa hujafa hujatimia.

Mcheza na tope humrukia.

Asiyetosheka mtumwa wa dunia.

Rodo mtoro ipendapo hukimbilia.

Sudi si ya kulilia, sikuye huwadia.

Watu wote ni sawa hakuna dunia kwa Jalia.

Achekapo mwenye meno kibogoyo huungulia.

Zaidi mt apatavyo ndivyo tamaa huzidia.

Uangaliapo mbele yako na kando yako angalia.

Katika kusihi na wenzetu, sharti tuwe twavumilia.

Hakuna mtoto wa haramu vitendo ndivyo haramia.

Pasi na viganja viwili kofi haliwezi kulia.

Sikiliza ya wengi bali lako peke shikilia.

Binadamu ni wa ila hapana alotimia.

Asiyeridhika ni fukara kupindukia.

Uongo sawa, ukweli watu hususia.

Hakuna raha kamili kwenye dunia.

Ajali huwezi kuitambikia.

Ungali hujatenda fikiria.

Maisha ni ya kuyanyatia.

Mali siyo ya kuringia.

Utu bora ni tabia.

Dhiki kuvumilia.

Sipende kulia.

Shika wasia.

Fikiria.

Wazia.

Tua.

KUFU YA UMALENGA

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Masombo nimejifunga, kusawiri mistari
Mistari ya kutunga, nudhumu za umahiri
Nami nilunge wahenga, makungwi wa ushairi

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Ningawa siye nyakanga, kama wale wa dahari
Lakini namanya kunga, za kusana na urari
Akali nikibananga, nikaonywa sikasiri

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Miiko yakwe nachunga, nisiende mashazari
Mizani vina hapanga, kwa idadi ya fahari
Beti nazo haziunga, kwa muwala wa nadhari

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Sikuzawa huko tanga, ama kando ya bahari
Wala kwetu siko Vanga, kwenye watunzi hodari
Elami nimejiunga, na wambujia wa ushairi

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Havua yangu maninga, bongo pamwe tafakuri
Hayachuja na kuchunga, telezi zenye dosari
Ziletazo kubananga, utunzi wa mashairi

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Kwenye nyamba hajigonga, na siatuki suduri
Na tati zakunitinga, vile vile zakithiri
Lakini ruhu hafunga, nizitunge tungo nzuri

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Kaida sipigi chenga, chambueni mtakiri
Ningawa mbuji mchanga, tungo njema nathitari

Sipendi kuvungavunga, amali ya uayari

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Taji hii umalenga, mngasema nikadiri
Namna mnavyopanga, hadi mkamhiari
Kuwa mutu ametunga, aipate ni hodari.
Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Si nasaba si kuhonga, ufundi ukishamiri
Kufata sera na kunga, mwala vina na urari
Kwa fikira za kupunga, ndivyo ninavyofikiri

Tunu hii ya johari, mwatuzaje umalenga?
Shairi natia nanga, umalenga nasubiri
Nipani pasi kuunyenga, kufu yangu ikirari
Nimetunga na kugunga, hima tieni muhuri.

MASWALI YA MARUDIO

MFANO

1. Taja tabia za msemaji zinavyodhihirishwa na shairi lake.
2. Taja nyenzo zilizomwezesha msemaji kuwa mtunzi kiwango hichi.
3. Taja mtingo uliotumika kwenye nudhumu hii.
4. Kamilisha maendelezo ya:
 - i. mi
 - ii. nichotaka
 - iii. tamano
 - iv. changano

KALAMU YANGU

1. Fichua ardhilihali ya mtunzi katika shairi hili.
2. Nini (a) kilio na (b) matazamio ya mtunzi katika beti za shairi hili?
3. Taja istiarar katika shairi hili.

UKALE UNA MALEKEZO

1. Taja maelekezo ya ukale kwa mintarafy ya shairi hili.
2. Mtunzi ana wito gani kwa watungaji wa mashairi? Simulia dhahiri shairi.
3. Hasara kubwa hutufika kwa kudhania ati mambo ya kale hayana faida yoyore kwetu. Eleza kwa kirefu kalima hii.
4. Kufungamana na mawaidha ya shairi hili, ratibu mahimizo ya utunzi bora yanayokaririwa katika shairi la USHAIRI NI SANAA.

KAMANGE

1. Eleza maana ya “Mie mwana si kamange”. kisha taja mtuzi atoa mifano ipi kuonyesha yeye ni mwana si kamanage?
2. Taja risala ya shairi hili inaelekezwa kwa nani na ni kwa nini?
3. Shairi hili limetungwa kwa ufundi wa namna tatu. Taja taaluma hizo kwa maelezo ya kutosheleza.

MCHEZA KWAO HUTUZWA

1. Kwa nini mcheza kwao hustahiki tuzo? Na asipotuzwa matokeo huwaje?
2. Pambanua kila ubeti kwa natharia.
3. Taja methali yene maana sawa na anwani ya shairi hili.
4. Shairi hili lina lengo gani kulingana na sulubu za utunzi wa mashairi?

UPEO

1. Shairi la UPEO lina upeo gani? Taja
2. Eleza utoshelezi wa kila Mshororo yoyote mitano ueleze mafunzo uyapatayo kutokana nayo.

KUFU YA UMALENGA

1. Umalenga ni nini? Na malenga ni nani? Fafanua.
2. Eleza jinsi tunu ya umalenga inavyotuzwa. Je msanii wa diwani hii anastahiki kuitwa malenga? Jadili.
3. Mshairi asema: :Lakini namanya kunga ... (ubeti 2). “Miiko yakwe nachunga” (ubeti 3). Taja kunga na miiko ya ushairi ambayo mtunzi wetu amanya na kuchunga.
4. GUNI ni nini? Eleza kwa kutoa mifano kamili.
5. Hawa ni kina nani na wana umuhimu gani katika faihi, mila na utamaduni wetu? wahenga, makungwi, naykanga, kamange, wambuji, sogora, manju, ngoi.

MASWALI YA HIMITISHO

- 1 (a). Taja vigezo vitatu vya mwaidha ya kimaendeleo yanayotolew katika tahakiki ya kitabu hiki.
(b). Vijana wanaweza kupata motisha gani kutokana na tahaiki hii?
2. Tunga shairi moja kila wiki umpe bingwa aliye karibu nawe kulihariri kisha uwe ukituma nakala gazetini gazetini na redioni. Wakati huo huo jitahidi kuyahi fadhu sana yatakufaa. (Usinakili shairi la mtu).